

Георги Каназирски-Верин
София преди 50 години

София преди 50 години

Стара София изчезна, за да отстъпи мястото си на една нова модерна и благоустроена столица. От турска паланка, каквато беше София при освобождението на България, днес няма никакъв помен. Физиономията на нашата столица се измени на три пъти. София се строеше с усилен темп и днес големи многоетажни сгради покриват старите мегданлъци и местата на старите къщи, пълни със спомени за първите години след нашето освобождение.

Че старото трябва да отстъпи място на новото, това е естествен закон, но когато един град събаря старото, за да построи новото, добре би било, ако чрез снимки, скици и описания се запазваха документи за това, що изчезва. Така, идващото поколение ще може да види как е растяла София и как е тя строена. В бързината, с която преустроихме нашата столица, допусна се тази грешка, че днес има много малко документи, да не кажа никакви за стара София. Старите софийски жители изчезват един след друг, без да оставят бележки, а с тях изчезват толкова много спомени...

Георги Каназирски-Верин

Зарадвах се много, когато узнах, че софиянци са образували свое кореняшко дружество. Аз се надявах, че освен вечеринките и срещите, които безспорно са полезни за поддържане духовната връзка между тях, това дружество ще поеме инициативата за изнасяне на сказки, за издирване на стари документи в свръзка със стара София, че то ще образува нещо като комитет за увековечаване имената на стари заслужили софиянци и най-вече за запазване спомени от живота на столицата. Без да критикувам дейността на дружеството, не мога да не отбележа, че моите очаквания не се оправдаха.

Именно затова у мен се появи желание, признавам – много смело, да скицирам София такава, каквата я помня от преди петдесет и пет години. Тези мои бележки нямат претенция на исторически документ, те не надминават стойността на моменталните снимки на любителя. Може би моята памет ще пропусне много подробности, може би ще има много непълноти, все пак, надявам се, ще мога да възобновя някои съвършено забравени кътове, да подмладя спомените на някои беловласи

пенсионери, които лятно време церят ревматизма си по пейките на градската градина. Аз се надявам, че ще успея да разчувствувам и да предизвикам усмивката на някой стар „кореняк“, който още не може да отвикне да назовава софийските квартали освен със старите им имена: „Башчешма“, „Перловец“, „Куру-чешме“, „Буката“, „Драз махала“, „Кюлюците“, „Хамбарите“, „Чир махла“, „Черната джамия“, „Лигина махала“, „Юч бунар“ и пр. И тази кореняшка усмивка ще е най-ценната награда за моето усилие.

* * *

Старите софийски жители-кореняци бяха добряци и наивни и не обичаха усложненията в живота. Те не възприемаха чуждото и имаха свой собствен живот: свой начин на живеене, свои традиции, свое произношение, та дори и свои думи, които няма да чуете в друга част на България. И днес, ако употребя кореняшкия израз: „Мачка руча поганец на чандията“, малцина биха отгатнали, че тази фраза се превежда с „Котка яде мишка върху стряхата“. Въпреки своя благ характер, кореняците се отличаваха с известно твърдоглавие. Без да се вдълбочавам в тяхното минало, в техните черковни борби, в които те проявиха голяма твърдост, без да разправам за бунта по неприемането на гръцкия владика, пратен им от Фенер, когото те заставиха да се върне обратно, ще отбележа само, че през време на петвековното робство, когато турският език беше официален из цяла България, в София и околността ѝ се е говорило само български. И най-старите софиянци не са знаели ни дума турска, напротив – те са заставявали турските чиновници да учат български, за да могат да се разберат с „раята“. Тяхната упоритост беше пословична. Спомням си една карикатура поместена в Шангова „Поща“ по времето, когато бидоха пуснати за пръв път трамваите: Откъм булевард Дондуков се е задала една трамвайна каруца, а срещу нея на самите релси се е спряла волска кола, коларят е пред воловете и е облегнат на ока. Трамваят е спрял и ватманът с отчаяни жестове кани коларя да се отместе от релсите, за да може да мине.

– Маани се от пътьо! – вика ватманът.

– Па оти да се махнем я, отмести се ти! – отговаря спокойно коларят.

Коренякът обича патриархалния живот. В къщи той се чувствуваше абсолютен господар. Следващият случай доказва колко оригинално е неговото понятие за бащинско право.

Един ден отивахме с кола към Драгалевци. По пътя на един камък

съгледахме седнал 80-годишен старик горчиво да плаче. Плаче като дете.

Спяхме колата и го запитахме:

- Защо плачеш, старче?
- Хи, хи, хи, хи, биха ме.
- Кой те би и защо те е бил?
- Би ме баща ми...
- Где е баща ти?
- Хей го там, пасе стадото.

Заинтригувани, ние доближихме стадото. Около овцете пъргаво претърчва един столетник.

- Добър ти ден, старче!
- Баща ви е стар! – отговаря сърдито овчарят.
- Ти ли си бил оня старик, що плаче край пътя? – питаме ние.
- Е па я го бих, оти да го не бием?
- Ами защо го биеш? Нали е грехота да биеш стар човек?
- Маке, греота било! Оти да е греота? Дете ми е, че го бием, дор душа ми сака!

Коренякът е общественик, той е и благодетелен. Доста са благодетелите, но ще спомена само: Ив. Денкоглу, Сава Филаретов, Васил Чаканов, Ст. Панаретов, Йосиф Ковачев, има и други.

Казах вече, че София е имала три физиономии и два периода на преустройство: София от турско време с нейната чаршия, покрита с асми (днешна Търговска улица), с джамиите около Конака (бившия дворец), турските кафенета с хасърлъци¹ едва-едва си я спомням, бях много малък. По-добре помня София, полуразрушена след благоустройствения план на покойния Д. Петков с част паянтови къщи, малки сокачета, които пресичаха дворищата на сегашните квартали.

Необходима беше твърдата и решителна ръка на Д. Петков (Свирчо), за да се съборят всички стари турски бордеи и да стане възможно прокарването на тези прави и модерни улици, на които се радваме днес. Колко чести стълкновения имаше между заинтересовани граждани и властта, докато се реализира драконовската, но благотворна заповед на кмета на София. Колко пъти пожарната команда със своите мощни цицки, изхвърлящи струи вода, трябваше да се намесва, за да пропъди гражданите, които се съпротивляваха на събарянето на техните бордеи. Заповедта биде обаче приложена в цялост и София след тая

1. Тур. хасър – „рогозка“, а оттам хасърлък – „място, постлано или заградено с рогозка“.

действително болезнена операция се сдоби с един план, подобен на плановете на всички модерни и благоустроени градове.

По липса на инженери, новата столица започна да се преустройва от майстори-строители македонци и трънчани. Един от тях беше майстор Сотир, строител на Държавната печатница, на старата Английска легация, на зданието на Тодор Бурмов – отсетне част на двореца. Строяха се едноетажни и двуетажни гевгирени къщи за едно или две семейства. От тези сгради, строени след освобождението, има доста пощадени, както при строежите на големите кооперации, така и от бомбардировката; те са обаче толкова малко на брой, че при възстановяването на София след бомбардировката едва ли ще остане някоя.

* * *

За пръв път дойдох в София с родителите си през 1889 г. Тогава София броеше около 30,000 жители. Идехме от Пловдив. Хиршовата железница завършваше при Сарамбей (днес – Сараньово²). Връзка между Сарамбей и Белово още нямаше. Ние пътувахме с файтон по цариградското шосе, преминахме мъчно придошлия Искър и когато приближихме ханчето при четвъртия километър, бяхме посрещнати от бащиния ми приятел Тодораки Пешов, доскорошен кмет на София и виден фабрикант на тютюни.

2. От 8. XII. 1949 г. – Септември.

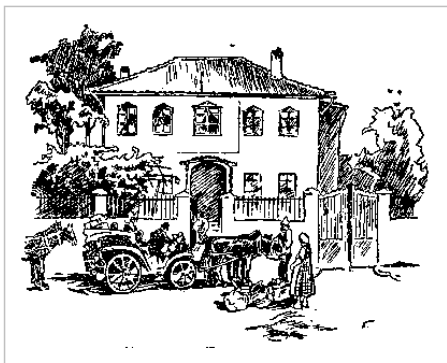
Тогавашната кореняшка аристокрация

След къс престой при ханчето, гдето закусихме, ние продължихме, минахме покрай пепиниерата³ (сега Парк на свободата), после по Цариградското шосе (сега бул. Цар Освободител), покрай Градската градина и излязохме на Куру-чешме (сега ъгъла на ул. Алабинска и бул. . В. Сталин), гдето зад една хубава желязна ограда с два портала се намираше конакът на Тодораки Пешов Желявецо, у когото ще гостуваме. Двуетажна паянтова къща, в която след изкачване на 5–6 стъпала се влиза в голям салон. В дясно беше голямата спалня на бай Тодораки и съпругата му тетка Таска. По голямо дървено стълбище се изкачваме в горния етаж, гдето е стаята за гости, в която се настанихме. До нея беше стаята на техния син Пешо, тогава студент в Цюрих. Срещу тези две стаи имаше голям салон – гостна стая, мебелирана с европейски мебели.

Аз, който идвах от Пловдив, където и в най-богатите къщи в гостните стаи нямаше освен добре постлани миндерлици и виенски плетени столове, по чиито плетки жените кидзосваха⁴ цветя от разноцветна вълна, за пръв път виждах мека мебел: канапета, фотьойли и пр. Оттогава има повече от петдесет и пет години, животът и борбата за къшей хляб ме отвлече по всичките краища на Европа и Африка, аз видях и живях в луксозни жилища и хотели; мобилирани в издържан стил, но детинското ми впечатление от мебелировката, която видях в конака на Тодораки Пешов Желявецо, не може да се заличи.

3. Пепиниера – „разсадник“, от фр. *pepin* „семка“.

4. Кидзосвам – неясно.

Конакът на Тодораки Пешов

Тодораки Пешов Желявецо беше представител на тогавашната кореняшка аристокрация. И действително, в тогавашната малка София имаше няколко семейства, които се отделяха от другите и, без да ги наричам чорбаджийски семейства, представляваха нещо като аристокрация. Техният живот се отличаваше от тоя на другите кореняци. Тези семейства можем да изброим на пръсти: Хаджи Манови, Малкови, Коцеви. Хаджи Боневи, Трайкович, Митович, Баталови. Пешо и Тодораки Желявецо, Имаретски. Към тях се прибавяха и две имена от чужд произход: Лазар Трифкович, основател на бирената фабрика в Павлово, от сръбски произход, и Гаки Трифонов, известен търговец от цинцарски произход. Тези няколко семейства, някои от които (Хаджи Манови, Митович и Тодораки Пешови) бяха в тесни родствени връзки, представляваха „елита“ на тогавашното софийско общество. Къщата на Трайкович беше срещу Митрополията или сегашната Духовна семинария. Тя беше съградена върху ориенталски колони и от двете и страни се влизаше в серия стаи, мобилирани богато. Самият Трайкович, член в Мезлиша⁵, е бил известен със закрилата, която е давал на българите. Той е криел в течение на три седмици Васил Левски в собствената си къща.

Казах, че семейството Митович беше сродено с Хаджи Манови. Когато старият Митович е пристигнал от Цариград, пръснало се слух, че той донесъл няколко торби със златни монети. Старият Хаджи Мано, недоверчив, когато Митович му поискал ръката на дъщеря му Николина, преди да отговори дава ли я или не, пратил на Митович една

5. Мезлиш – от мезлич < медж(и)лис тур.-араб. „съвет, съвещание“ – тук вероятно става дума за общинския съвет на София.

пусулка⁶, с която му поискал в заем за няколко дена хиляда наполеона. Митович върнал човека с пусулката и поискал от Хаджи Мано да му каже какъв чешит монети иска: френски наполеони, английски лири или турски лири. Хаджи Мано отвърнал, че иска английски лири. Веднага Митович му изпратил хиляда английски лири. Това уверило Хаджи Мано, че Митович е действително богат и дал дъщеря си Николина. Митович отсетне кръщава децата на Имаретски; живеят днес Имаретски, баща на дипломата Имаретски, носи името на своята кръстница Николина – Никола. Тези семейства притежаваха и най-много имоти. Най-богатият от тях беше старият Хаджи Мано. Нямаше махала в София, в която да не ви посочат хаджиманов имот, та дори и в днешна Сливница, гдето той притежаваше голям чифлик и много ниви. Втори по богатство беше Тодораки Пешов, Една трета от днешния Лозенец, тогава Курубаглар, беше негов, няколко квартала там, гдето са днес петте къшета и се кръстосват улиците „6-и Септември“ и „Цар Крум“, както и голямото здание на дружество „Балкан“, което с изключение на малките поправки е същото, което някога беше луксозният хотел „Кобург“, бяха притежание на Тодораки Пешов. Всички квартали, които са обградени днес от улица „Иван Асен II“, Военното училище и булевард „Евлоги Георгиев“, приблизително 76,000 кв. метра, бяха също негово притежание. Други някои негови имоти бяха пръснати по днешните улици „Бачо Киро“ и „Сердика“. Тия имоти той бе получил като зестра от жена си тетка Таска, която беше родена Хаджиманова. Милиарди представляват тези имоти днес. Но, както всички кореняци не можаха да запазят имотите си, така и Пешовци изгубиха всичко, и двамата внуци на Тодораки – полковникът о.з. Тодор Пешев и артистът от Народния театър Димитър Пешев днес не притежават нищо. Такава е съдбата на всички кореняци. Едно щастливо изключение правят семействата Имаретски и Коцеви, които запазиха нещо от своите имоти. Името Имаретски произхожда от Имарет джамиси. Имарет на турски значи благотворителност. Пред Имарет джамия (после Черната джамия, днешната църква Св. Седмочисленици) всеки петък (турска неделя) имало един казан, в който се варил пилаф за бедните. Старият Петър Имаретски бил бакалин на днешната ул. Луи Леже, зад прогимназията, и той даваше ориза безплатно, за да се приготви пилафът за бедните.

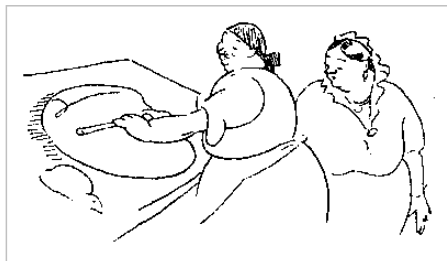
6. Пусулка – в случая „писмо“; пусула < в тур. от итал. bussola „компас“ – 1) далекоглед; 2) късичка записка, писънце; това значение вероятно идва от факта, че записката се е навивала като тръба.

Тодораки Пешов Желявецо

Тодораки Пешов имаше благородна физиономия на тогавашен българин, тежък човек, слабо разговорлив, с една доловима саркастична усмивка под дебелия си бял мустак. Извънредно щедър към нуждаещите се, той беше всеобщо уважаван. Жена му Таска, истинска българка, голяма домакиня, въпреки богатия си род, цял ден шеташе из къщи и в кухнята. Кухнята беше в дясно от къщата до конюшната, и в нея господарка беше готвачката баба Латина, голяма майсторка на баници и сладкиши. Таска беше също там. В тая кухня се готвеше ежедневно не само за дома, но и за други нуждаещи се семейства, които тетка Таска познаваше, и на които много дискретно тя разнасяше храна. Пред вратата на дома им като днес виждам големия удобен файтон с двата охранени аленни коня, а под асмата на къщата сложена маса, около която от сутрин до вечер се сервираха на гостите сладкиши, баклави, а на мъжете ракия и

мезета.

Тетка Таска и баба Латина

И животът течеше... Старият Тодораки почина. Син му Пешо се ожени за една видна кюстендилченка – хубавата Атина. Сватбата беше истинско тържество в Радомир и в София. Не помня с колко файтона, двадесет, тридесет, може би и повече, тръгнахме за Радомир да доведем булката.

Файтоните се превеждаха от тогавашния полицейски пристав Митович (Инчо), яхнал на бял кон. Три-четири-пет дена – истинско пиршество, каквото можеше да стане само тогава.

Годините минаха, газовите фенери се заместиха от електрическите лампадери, пред конака на Тодораки Пешов мина електрически трамвай, софиянци престанаха да играят хоро по мегданите, оан степ и тангото станаха на мода... в София надойдоха много чужденци, спекуланти и започнаха да купуват скъпо имоти, софиянци се надпреварваха да продават, нашите кореняци се стопиха в тоя наплив от нови хора и... най-старите семейства се изгубиха, забравиха...

Помъчих се да скицирам едно кореняшко семейство, защото всички си приличат и съдбата на всички е една и съща.

Днес кореняци в София мъчно се намират и с малко изключения всички са бедни.

Махалите

Когато чужденецът влезаше в Столицата, откъм гарата, която беше още нова, прясно боядисана, с малка градинка на площада и в нея малък бюфет и оркестър с физармоника, в дясно от градинката той виждаше голямо неравно поле, по което пасяха стада овце. На това поле по Великден ставаше голям събор. Там се построяваха стотици шатри и бараки на циркаджии, фокусници, музеи, паноптикуми, феномени, бирарии, кебапчийници, сладкари, големи и малки люлки, стрелбища, бозаджии, халваджии и какво не. Човек се заглушаваше от кабафонията на разните музики, оркестри, гърмежи, викове, барабани, песни на румънски и сръбски певачици и поканите, които циркаджиите отправяха към посетителите. Тук беше палатката на Петър Панайотов Гимнастика, по-горе до него клоунът Алберт Щарк с напудрената си мутра, с големите си уста и обкръжените със синьо очи под дебели вежди, отправящ към публиката на развален български език разни смешки. До него в друга палатка е говорящата глава или глава без тяло, по-нататък е цирк с бълхи, жената колос, която носи върху гърдите си на една дъска двама мъже, следва менажерията, картогледачката, овцата с пет крака, морското чудовище, фокусникът, който вади гълъби от цилиндъра и пр. и пр. Въздухът беше изпълнен от миризмата на кебапчета, банички, мекици и дим от огньовете, на които се печеха пуканки. Тоя събор се откриваше на Великден и траеше често десетина дена. След това полето отново се оголваше, стъпканата трева наново израстваше и стадата идваха наново да пасат. Днес това поле е един от най-гъсто населените софийски квартали, а в центъра е болницата „Майчин дом“.

Великденският панаир

В ляво на същия булевард, малко по-долу, почти до ъгъла на ул.

„Гробарска“, същият чужденец виждаше друга интересна гледка. Стотина малки бараки, фантастично облицовани с газови тенекета, с врати от амбалажни сандъци съставляваха прочутата тогава циганска махала. По средата имаше малка двуетажна паянтова полусрутена къщичка, в която живееше „царибашията“ или циганският цар. На празното място пред къщичките се излежаваха циганки и циганчета с разноцветни шалвари, които тичаха подир минувачите, за да изпросят една пара: „Чичо, давай ми едно петаче, да ти дава Господ живот и здраве!“

Често по прахоляка на тоя мегдан се разрешаваха циганските спорове, които понякога се израждаха в грозни побоища, от които разтърваните съперници излизаха непознаваеми, окървавени и опрашени. Дълги години софиянци протестираха, че на такова видно място се търпи тоя квартал, но поради „изборни съображения“ (циганите се използват от всички правителства) никое правителство не се решаваше да вдигне тоя квартал.

Днес на това място е дирекцията на столичните трамваи и литографията „Балкан“. Единствен спомен, останал от циганите, е циганската механа, която беше прочута със своето хубаво вино, и която и днес се посещава от мераклии софиянци.

Тук-там няколко уединени сгради и ето ни пред „Шарения мост“. „Шарен“, защото дървената му част е била нашарена с българския трицвет. Днешният Львов мост е построен през 1890 година. Софиянци, които винаги са обичали да правят вицове, забелязвали, че блестящите на слънцето нови бронзови львови нямат езици. Те дълго време разпространяваха вица, че на львовете отрязали езиците, за да не могат да кажат колко е откраднато при постройката на моста.

Един от лъвовете „без езици“ на шарения мост

След моста начеваше ул. „Витошка“ (сега бул. „Георги Димитров“) и градът започваше да става по-плътен, като се почне от ул. „Цар Симеон“. На ъгъла на ул. „Цар Симеон“, гдето до преди няколко години беше областният съд, на едно празно място се намиреше цирк-театър „Ангело-Пизи“, превърнат по-късно в театър, в който се редуваха български трупи с Тончев (Мебото), Щърбанов, по-късно артист в Народния театър, Фратю Фратев и др. Тук за пръв път Т. С. Тончев представи „Асото Спатия“, пиеса, която имаше голям успех на него време. Играеха се „Сръбско-българската война“, и „Люкреция Боржия“.

По него време и аз страдах от манията да актьорствувам, мания, която своеволно нарекох „скинастения“ и която обяснявам по-нататък. Бях ученик в четвърти клас и скришно от родителите си участвах с малки незначителни роли в някои пиеси. Тончев и Фратев поставиха пиесата „Люкреция Боржия“, в която благоволиха да ми дадат ролята на един испански благородник. Цялата ми роля се състоеше от

четирнадесет думи, които аз казвах в момента, когато Дженарио със шпагата си смъква буквата Б от надписа „Боржия“, за да остане „оржия“. Наближаваше часът за отиване в театъра. Отивам при баща си да му се обадя, че ще отсъствам, за да видя пиесата.

– Да видиш пиесата ли отиваш или да участвуаш в нея?

– Как... участвувам... Не, татко, отивам да гледам само.

– Тогава на ти 2 лева да си купиш билет.

Взех двата лева и бързо затичах към Ангело Пизи, за да не закъснея. Влязох в сцената и набързо се съблякох. Навлякох едно розово трико, буфнали кадифени гащи с жълти копринени нарезки, облякох един разкошен испански пурпоан, вързах около врата си бялата широка плисирана яка, избрах си хубава шпага и шапка с дълго червено перо, напудрих си лицето, малко червило, малко синьо под очите, надебелих веждите си и след тоя грим мен ми залепиха едни хубави руси мустаци и брада Хенрих IV. Истински испански благородник. Пуших си спокойно цигарата и с нетърпение чаках да дойде моментът за излизане на сцената. Тоя момент не закъсна, но той ме изправи пред голяма изненада. Когато влязохме групово на сцената и аз гордо отправих поглед към публиката, видях на първия ред столове седнал баща ми с облегната брада върху хватката на шашката си (той беше военен). Краката ми се подкосиха, аз се изплаших. Аз съм бил издаден. В театъра идваше един млад момък от австрийски произход, казваше се Валтер. Той притежаваше магически фенер и поради слабото тогавашно осветление Тончев го ангажираше срещу 5 лева на вечер да осветява сцената със своя фенер. Той се познаваше с баща ми и му съобщил, че аз ще играя. Сега вече разбрах, че, когато ми е давал двата лева, баща ми е знаел много добре, че ще играя и е искал само да провери доколко умея да лъжа. Веднага след моето излизане той е навлякъл шинела си и тръгнал към театъра.

Едва успях да намеря своето спокойствие и чух репликата, която чакаше моите 14 думи. Изрекох ги някак си бързо и без особен патос. Знаех какво ме очакваше. Ето че нашата група напуска сцената. Бързо тичам към ъгъла за събличане, за да мога да напусна театъра преди баща си. Той обаче предвидел това – едва бях стигнал до мястото за събличане, когато малката вратичка се отвори и аз се намерих лице с лице срещу него.

– Няма да се събличаш! ми заповяда той. Хайде с мен!

Той ме хвана за ухото и не го изпусна вече до пристигането ни в къщи: от ул. Цар Симеон, гдето беше театъра, минахме по цялата ул. Витошка (днес ул. Г. Димитров и Сталин) до ул. Неофит Рилски, гдето

живеехме. Красива картина: един български офицер, хванал за ухо един испански благородник (не, франкист) и го разкарва от единия край на града до другия, като от време на време го подкарва да върви с един удар на шашката си. Така пристигнах дома, гдето благодарение намесата на милостивата ми майка аз се спасих от по-осезателно наказание за моята лъжа.

Но моите дрехи останаха в театъра. На другия ден, когато се събудих, чудех се с какви дрехи да се облеча, за да отида да върна испанските дрехи и си взема моите. Баща ми вече беше излязъл, когато на пътната врата се позвъни. Евреинът Самуил, който даваше под наем театрални костюми, носеше моите дрехи и искаше да му предам испанските. Размяната стана набързо под непрестанния смях на майка ми и на всички в къщи. Според мен това беше уговорено между баща ми и Самуил.

Понеже става дума за Самуил, нека кажа, че Самуил беше добряк евреин, който имаше голям склад с театрални и други костюми. Той ги даваше под наем на трупи или на частни лица по време на карнавала. От това се препитаваше. Той даваше под наем и фракове, цилиндри, смокинги, рединготи. Много сватбари тогава, вместо да имат официални дрехи в своя гардероб, взимаха под наем от Самуил необходимия фрак и цилиндър за времетраенето на церемонията. Зная, че е имало случаи, когато и за официални приеми някои наши видни общественици са прибягвали до услугите на Самуил.

Най-често, обаче, в дъсчения театър Ангело Пизи играеха двама Ибиш Ага (арменецът Белиян и гъркът Атанас Вая).

По едно време в трупата на Вая се подвизаваше красивата българка Ирина, която пееше български и турски песни с много приятен глас. Тя привличаше голям брой офицери, особено от кавалерията. Освен турските фарсове с вечния герой Ибиш, който се прави на абдал, а надлъгва всичките, и единствената турска оперетка „Леблебеджи Хорхор Ага“, Ибишовци играеха от време на време шекспировата „Отело“ на турски език. От трагедия, това шекспирово произведение се превръщаше в най-смешния фарс, особено когато турският Отело се провикваше: – „Дездемона, хей гьонлюм Дездемона, Бана хер шей сьойле иопса сени богаръм бойле, бойле, динини скитим!“ А тя му отговаря – „Вай, Отело керата! Не пис бу миллет кабахат бенде йоктур, хей йолдаш.“ А когато Отело се самоубива и крещи „Иоли йорум ей джиджи кузум“, публиката умираше от смях. На тия ибишовски представления присъствуваха много чужденци, а един от редовните посетители беше нашият народен поет Иван Вазов. Вярно, че оскъдицата от спектакли беше голяма.

Като продължим по ул. „Витошка“, стигаме до днешната джамия Баня Баши. В дясно от джамията беше скътана женската баня, а в ляво към улица Търговска – мъжката. И двете бани бяха стари, едноетажни, схлупени постройките, с неудобни стаички за събличане, но с много поизобилна минерална вода от днешната баня (част от тая вода се изгуби при постройката на новата баня) и с един голям майстор кафеджия. Пред женската баня, там гдето са днес халите, имаше голям мегдан, на който ставаше петъчният пазар.

Тук селянки от околността със своите пъстри носии и накити, със своите огърлици и пендари, с преплетени в косите си разни монети, а момите с глави обкичени с паунови пера и други украшения, предлагаша в изобилие масло по 10 гроша, кокошки по 4 гроша, гъски по 10 гроша. И при тези низки цени пазарлъците бяха безкрайни. Най-многобройни клиентки бяха чехкините и виенчанките, които се връщаха с препълнени панери. Софийнци и тогава живееха със сметка и економии. Приказни времена!... Една хубава картина от художника А. Митов обезсмъртява тоя пазар.

По-късно на същото това място бе построен големият дъсчен цирк „Хамершмид“. В тоя цирк дебютира и продължи своята кариера нашият, с международна известност, гимнастик Лазар Добрич. Той и неговият брат Ал. Добрич, борец, когото познавахме под името Сандо Абдала, се прочу от деня, в който той се бори и победи една мечка. Тогава го нарекохме Сандо Боримечката. По-късно циркът биде превърнат в театър и в него гостуваше оперната трупа на Енрико Масини с познатия тенор Гуаско, баритона Белини, баса Газоти и с диригент покойния Франки, по-късно диригент в нашата опера и учител в италианското училище. Тук, в тоя цирк-театър, субсидираната трупа „Сълза и смях“ даде първите си популярни представления.

По този повод ще разкажа един епизод за първото неуспешно популярно представление, подробности за което зная от г. Иван Попов. Историкът Ив. Радославов, като член на театралния комитет при М-вото на просветата, взема инициативата да се създадат популярни спектакли и за тая цел избира цирк „България“ като единствено място, гдето може да се побере по-многочислена публика. Иван Попов, придружен от тогавашния касиер на трупата – П. Въжаров, преглеждат театъра и констатираат, че той е неудобен за целта и че главно нямало място за обличането и гримирането на артистите. Радослав, който ги придружавал, намерил, че конюшните могат да бъдат използвани като артистически ложи за обличане.

– Как? – казва Попов – искате да поставяме дрехите си върху ясли-те и да тъпчим по тор?

На земята имало 10 см. конски тор.

– Да не би да искате да ви постелем червен плюшен килим? – запитал саркастично Радославов.

– Ще дойде ден и това да стане, пророкувал маститият артист.

И понеже Радославов бил господар на положението, трупата е трябвало да се подчини и да играе в тоя цирк.

Когато вечерта започнало представлението, завалил проливен дъжд. Дъсченият покрив бил слаб и дъждът почнал да вали на сцената и в зрителната зала. Повечето от зрителите отворили чадърите си, а ония, които нямали чадъри, покрили главите си с вестници или кърпи. Самият Радославов се подслонил под една ложа. Актьорите, обаче, не могли да отворят чадъри на сцената. Завесата била спусната и Петър Въжаров се явил на авансцената и съобщил, че представлението се отлага.

В театъра валише дъжд

Но да продължим: в дясно на ъгъла площад Бански и ул. „Мария Луиза“, сега „Георги Димитров“, беше голямото кафене „Македония“ на Спиро Холйлочев (до дъно разрушено от бомбардировката) със своята широка тераса и многобройни маси на тротоара, на който мераклии софийци седяха и чакаха излизането от женската баня на окъпаните софийки, със зачервени и потни лица, като сучеха мустаци и намигаха. Тук беше центърът на търговията и най-оживеният пункт на София. Това кафене беше и център на всички македонски дейци. Там се срещаха постоянно Даме Груев, Сарафов, Гарванов, Паница, Кръстю Българията, Лука Иванов, Тане Николов и много други. Такова голямо кафене и с такива разнообразни напитки ние нямаме в днешна София. Долепено до кафене „Македония“ беше миниатюрното „Арменско кафене“ на Чауша.

Не знам дали има някой от старите вестникари, литератори, художници и артисти, който да не е пил кафе на вересия у Чауша.

Тясно, като коридорче с по три мраморни маси от двете страни, в дъното оджакът за правене на кафе, истинско кафе. По оджака бяха написани с тебешир множество имена, днес прочути, а под тях резки означаващи консумирани и неплатени кафета. При входа от дясно е тезгяхът на часовникаря Иван. Над главата му висят окачени 3–4 часовника, а той прегърбен с лупа на окоото дращи с щипците по стари часовници, които поправя срещу 2 или 3 лева.

От рано сутрин до късно вечер по масите се щрака таблата, а някои играят „пикет“ или „сантасе“. Понякога избухват кавги, но те се приключват винаги с една почерпушка. Тук се съчиняват и се разнасят интригите между артистите на „Сълза и Смях“. Тук вестникари пишат своите хроники, поети като Кипров и Николаев (Бездомник) пишат своите стихове за „Българан“ и „Барабан“. Тук всеки ден по два пъти идваше артистът Белю Белчев да докладва колко реда тухли има наредени по новата сграда на Народния театър. По цели дни стоеше той пред зидарите и нетърпеливо следеше строежа. Нещастникът не дочака края: полудя и умря.

Нека изброя някои фигури, които се срещаха постоянно в Армeнското кафене: Сава Огнянов, Васил Кирков, Н. Ф. Щърбанов, Елин Пелин, Яворов, проф. Балабанов, Ив. Попов, Ал. Кипров, Андрей Николов, Ив. Ст. Андрейчин, Гено Киров, Коста Стоянов, Любомир Бобевски, Пав. Геннадиев, Стоян Бъчваров, Сарафов, Л. Костов, Владо Николов, перукерът Пирас, Ал. Божинов, П. Завоев, понякога идваха Ст. С. Шангов, Сим. Радев, и много, много други, а веднаж дойде и министърът на просветата д-р Ив. Шишманов. Много от тия имена бяха написани с тебешир по оджака на Чауша.

От ляво и от дясно на ул. „Мария Луиза“ към Св. Неделя бяха рибарите, касапите, зарзаватчиите. Лятно време там миришеше ужасно на риба, а касапите с големи конски опашки пъдеха милиардите мухи, що кацаха по окаченото месо. До тях бяха сиренарите. Големи каци сирене, стотици пити кашкавал, а по мрамора масло в изобилие.

Близко до разрушената от бомбите дрогерия „Златен лъв“ беше гостилницата „Цариград“ на Евтим Саранов. Една дузина прясно калайдисани тенджери с най-вкусни нашенски ястия бяха изложени пред самия вход. Не беше необходимо да се чете листът за ястия. Погледнете в тенджерите, изберете си ястието, и сядайте да ядете. Супата струваше 15 ст., готвено 50 ст., печено 75 ст. Но и тези стотинки понякога липсваха.

В малката градина зад гостилницата на чисто покрити маси се хранехме с часове, защото там идваха да се хранят и някои певачки, та компанията ставаше много оживена и приятна.

На една от тия масички, към ъгъла на дворчето, седнал скромно клиент.

– Моля ти се, Тодоре, дай ми половин супа.

– Няма как – отговаря келнерът Тодор, една порция представлява за готвача една голяма готварска лъжица.

– А бе дай ми половин лъжица, не ми е гладно.

– Как ще маркирам половин лъжица, когато порцията супа е 15 стотинки.

– Нищо, аз ще ти дам гологан (10 ст.).

Без да искам, долових веднаж тоя диалог между келнера Тодор и прочутия милионер Кочо х. Калчев.

Над дрогерия „Златен лъв“, на самия покрив, подобно на американските руфгартен, беше градината Орфеум „Нови свят“, гдето по цяла нощ слушахме унгарски, сръбски и румънски мелодии от арфянките.

Като завиете в ляво, на днешния площад „Св. Никола“ бяха вехтошарите или „Бит пазарът“, както доскоро се наричаше това място. Целият площад, бараките и околните дюкяни бяха изпълнени с най-разнообразни стоки: стари дрехи, обувца, чизми, свещници, шапки и каскети, кревати, шишета, вани, маси и столове, скринове и гардероби, офицерски шинели и саби, стар револвер, скъсан фотьойл, часовник с кукувица, висящи ламби, чинии, огледала, стари картини, женски костюми и какво ли не още. По-късно „Бит пазарът“ се премести на площад „Трапезица“. На този площад бяха тенекеджиите, които цял ден вдигаха адски шум при изработването на джезвета, кюнци и пр.

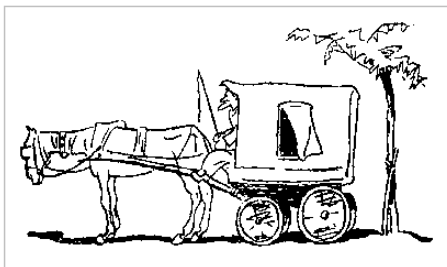
Ето че ние стигаме до площад „Св. Неделя“, който тогава беше известен като площад „Св. Крал“, катедралата на столицата, в която ставаха всички официални церемонии и която се славеше със своя хубав хор под диригентството на учителя Николаев. В него пееха като дисканти Ал. Гиргинов, Малеев, Д. Стоянов, а имаше и неколцина певци останали от руския хор на Славянски. В църквата се съхраняваха мощите на сръбския крал Стефан. На площада ставаха всичките паради. Уверяват, че в двете дървени кубета – днес те не съществуват – Левски се е крил цели три седмици, хранен скришом от клисаря на катедралата. По това време изравняваха нивото на площада със съседните улици. За да стане това изравняване, площадът биде смъкнат и църквата остана на височината, на която е днес. При разкопките, които се наложиха, бяха открити

множество римски гробници и части от римските терми (бани). Дълго време те бяха открити за софиянци. През 1939 година при едни нови разкопки бе отново намерен входът за римските бани, но в същност с това нищо ново не се откриваше.

На северозападния ъгъл на площада имаше едно слабо възвишение, на което се намираха няколко малки дюкянчета. Първото от тях беше на прочутия Миту кебапчията, който по-късно се пренесе на бул. Дондуков. До него имаше една бръснарница, тя е същата, в която, според Стоян Заимов, Левски е проявил своето необикновено спокойствие, когато разтрепераният бръснар, който знаел кого бръсне, слушал седящия на съседен стол бимбашия да разправя, че търси Левски. Тази бръснарница беше до кафенето на Трайкович. Отреща беше Митрополията със широко отворени портали.

На източната част на площада, на ъгъла на ул. „Клементина“, беше старата църква „Св. Петка“, днес зазидана в митрополитското здание. До нея, в днешния двор на Митрополията, беше арменската църква „Св. Богородица“. На ул. Витошка, гдето днес е Караманлията, беше църквата Св. Параскева Самарджийска. На ъгъла, гдето днес е Духовната академия, се намираше камбанарията на днешната църква „Св. Неделя“, а зад камбанарията се намираше паянтовиият хотел „Искър“, предпочитан от офицерите.

Площадът изглеждаше много широк, защото движението беше много слабо. Там, гдето днес спират трамваите № 2 и 5, беше станцията на тогавашните брички с един кон. Тези еврейски брички бяха красиви талиги с яйове, снабдени с красиви фенери, със стъпала за качване, покрити с мушама, а някои с кожа, нашарени и с пискюли, а отвътре капитонирани с плат, украсени с малки огледалца. Седалищата им бяха с яйове покрити с червено кадифе. С тия брички идвахме от гарата, с тях се пътуваше до Дупница и Кюстендил. С такава една бричка веднъж пътувахме до Лом през Петрохан и Берковица, защото линията – София – Плевен не беше построена.

Еврейска бричка

До бричките бяха наредени талигите – винаги готови срещу 50 стотинки или три гроша да ви пренесат 1/4 тон въглища.

Файтоните – това луксозно превозно средство по него време – се редеха пред дрогерията на Генеф.

По Гергьовден и по Димитровден този площад се изпълваше със селянки от всички краища на страната, които идваха да се „цанят“ за домашни прислужнички.

– Цаниш ли се, моме?

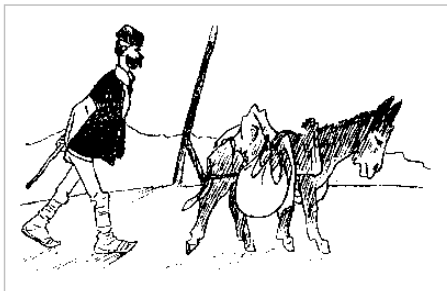
– Е па, цаним се.

– Колко сакаш?

– 20 лефета на месец и чифт кондури.

Есенно време площадът беше пълен с волски кола претоварени с хубави мешови дърва, които се продаваха по 7, 8, 10 лева колата, защото в Своге, франко гарата, кубическият метър струваше 5 лева.

Петъчен ден на същия площад ще срещнете селянин с магаренце, върху което на кобилица висят 4 цедилки с прясно горублянско сирене. Когато го купите по 1.60 кило, той ще дойде до в къщи да ви го наложи в качето.

Така се внасяше в София Горублянското сирене...

Към Коледа и по-късно за Нова година, защото тогава ние посрещаме най-първо Коледа, а после Нова година, на тоя площад и към ул. Витошка имаше хиляди сергии с най-разнородни лакомства: халва с орехи и тахан, портокали, мандарини, рошкови, фурми, смокини, лешници, сини сливи, ябълки, сухо грозде, пастърма, луканки, наденици, суджук и какво ли не. На отделни колички продаваха по 3 до 5 лева, заедно с бурканчето, кило сладко от череши, от вишни, от портокали, от орехи, от рози, бяло сладко. И всичко в такава изобилие, че човек не знаеше от кое да купи.

Боза убава сладка!

Продавачите предлагат високогласно и хвалят своята стока. И между многото чувате: „Жежки кестени“! или „Боза убава сладка, майката да пие, на детето да не дава“. На ъгъла на тротоара стои салепчията със своето мангалче, над което ври гюмът със салеп. „Саалеп, Саалеп, жежок вриет! Пари гуша, вади кашлица“! Изборът е голям, остава и портмонето да не е празно.

Саалеп, саалеп жесток вриет!

Ако продължим по улица „Витошка“ (сега бул. . В. Сталин) в дясно. Гдето днес е величествената Съдебна палата, там беше сладкарницата „Айфелова кула“ на Атанас Кечеджи, който правеше най-хубавата баклава, потънала в обилен сироп, струваща 20 стотинки парчето. Той фабрикуваше и бонбони и локуми по рецептата на хаджи Бекир от Стамбул. След това идваше фотографията на Иван Владиков, а до нея в голямо празно място, заградено с дъсчена ограда, се издигаше двуетажното паянтово здание на прочутото основно училище „Денкоглу“. На самия ъгъл няколко баракички приютяваха един тенекеджия, един бозаджия и един гостилничар. Какви сладки гостби готвеше той и продаваше по 25 стотинки порцията, а неговото кисело мляко-каймак се ядеше с удоволствие!

На същия този ъгъл спираше първият столичен трамвай на Димитър Шишков. Голям раздрънкан омнибус, каран от два дръгливи коня, свързваше столицата с Бали Ефенди (сега Княжево). Застанал на тротоара бае Димче, слуга на Шишков, който изпълняваше службата на кондуктор и на ватман, високогласно канеше пътниците:

– Хайде, трамвайо че тръгне! Кой че иде на Бали Ефенди, да се качува! Хайде за Бали Ефенди! Хайде за Юкара баня! (Горна баня).

Тази покана той многократно отправяше към редките минувачи.

На отсрещния ъгъл беше къщата на генерал Желявски, после следваше конакът на Тодораки Пешов, къщата на Гаки Трифонов, след която тая на Тома Малков, после тая на Гърнева, позната заради нейните отношения с диктатора Ст. Стамболов. После следваха къщички без значение до днешната ул. „Неофит Рилски“, гдето градът свързваше градината Салаш, на Иванчо Гърчев, в която офицерите от близките казарми играеха на кегелбан и празнеха бутилки с хубавото Прошеково пиво.

Лявата страна на ул. „Витошка“, с изключение на зданието с дългите балкони, в което живееше нещастният Дико Йовев, известен със серията свои статии започващи с позив „Вивос вокос“ и замесен в аферата с фалшивите гербови марки, поради което се самоотрови в полицейския участък, в който беше задържан, нямаше нищо особено. В това здание беше и кръчмата „Ново село“ на бае Георги със своята долна и горна камари. В тях председателствуваше известният емигрант поляк Станислав Згодински (Згодата) със своята дълга брада на патриарх. Около него се събираха баш чешменци. Згодата пиеше здравата. Една зимна вечер, сръбнал доста, той се прибирал в къщи. Живеел някъде около арсенала. Изгубил съзнание, той паднал на снега и заспа. В зори огнярят от арсенала, минавайки, съзрял Згодата в снега, вдигнал го и го отнесъл на гръб в арсенала, гдето го сложил пред голямата пещ, за да се стопли и съвземе. А самият огняр почнал да подклажда огъня и да хвърля въглища. От топлината Згодата се събудил и, като видял полуголия огняр да хвърля въглища в отворената пещ, помислил, че е умрял и че се намира в ада. Уплашен Згодата се хванал за брадата и извикал: „Велзевуле, прощавай, пиян бях, когато умрях, за това съм тук в ада. Моля те, пусни ме да си отида!“

След това идваха: зданието на бившия финансов министър Михаил Сарафов срещу конака на Тодорак Пешов и ъгловата къща на ул. „Солунска“ на големия предприемач Дим. Гиргинов, в която живееше и окулистът д-р Гиргинов. Друго за отбелязване нямаше.

Между ул. „Солунска“ и „Гладстон“ имаше голям пращен мегданлък с много схлупени малки къшурки. В една от тях живееше тетка Краля, майка на „Старото“ – въстаника Стефчов, убит в Македония. При тетка Краля живееше нейният сродник – детският стихотворен Чичо Стоян. Там за пръв път видях и неговата съпруга, хубавата и заслужила

наша актриса Роза Попова.

Когато витошките снегове се топяха, тук при кръстосването на ул. „Витошка“ и „Солунска“ подземната „Крива река“ избликуваше и наводняваше целия мегданлък, като му даваше вид на езеро. Оттук Кривата река минаваше през „Солунска“ до Народния театър, гдето се губеше и излизаше негде при Ботаническата градина, за да изпълни дълбокия трап срещу сегашната турска легация, превърнат отпосле в зимна пързалка, а сега народна детска градина.

Пред казармите и в дясно от тях на днешния бул. „Патриарх Евтимий“ имаше голям плац, на който войниците произвеждаха ученията си. Зад казармите имаше ливади до самия арсенал, а зад арсенала започваше чудно хубавата вишнева градина – Куру-Баглар или днешният Лозенец. През месеците май и юни Курубаглар беше най-приятното място за разходка на софиянци. Възвишението беше изцяло покрито с горички, на някои места непроходимо гъсти, от вишневи дръвчета, които даваха изобилен плод. Софийските вишни се отличаваха по своя приятен възкисел вкус, по своята сочност и аромат. Тук-там се открояваха малки поляни, които се използваша от софиянците за техните пикници. Лятно време всяка вечер, а особено в празничен ден тук идваха големи компании от по 20–30 души с множество кошници пълни с ястия, хляб и бинлици⁷, и седнали на зелената трева, унищожаваша всичко. Кошниците се връщаха празни. На една по-голяма поляна имаше бюфет и люлки. До късен ношен час в Курубаглар се слушаха песни, китари, окарини и детски смехове. Вишневите градини бяха свидетели и на много любовни идилии. Курубаглар изчезна, днес там е столичното предградие Лозенец.

Старата ул. „Витошка“, днешен бул. „В. . Сталин“ наследи чудно красивия декор на Витоша. Зиме цяла покрити в бяло, лете – зелена, Витоша е ненагледна. През сезона на горещините тя е толкова приятна със своята прохлада, която надвечер праща на софиянци. Витоша вдъхнови нашия велик Вазов да напише следния стих:

Смей ли се, облак ли лоба и залива,
Румен ли вечер е той от зарите,
Снежна ли мантия с блясък я завива,
Все ме плени, приковава очите.

а друг път:

7. Бинлик – шише от 1000 драма (около 3 1/4 литра), от тур. bin „хиляда“.

Напразно, Витоша, лудуваш бесно.
На стола ми се смей кокиче пресно,
Донесено от твоите плещи.

Ето как Вазов рисува Курублаглар:

На връх Курублаглар засмяната могила
Обсипана с синчец и теменужка мила.

Никой не може да отнеме на София този красив декор, това богатство – Витоша.

Нека се върнем обратно.

От четвъртия етаж на Френския институт – „Алианс франсез“ наблюдавам усиленото движение по площад „Славейков“, получил името си поради това, че на тоя площад до бившата забавачница, срещу „Алианс франсез“ се намираше къщата на стария П. Р. Славейков. Днес автомобилите следват един след друг, трамвайни коли кръстосват, пешеходците са многочислени и едва си пробиват път по тротоарите и по четвъртитото убежище в средата на площада. Множество магазини, аперитиви, кафенета и кина поглъщат и изхвърлят хора. Навалицата е особено голяма пред кино „Култура“ и пред кино „Славейков“, навалица има и пред входа на „Алианс франсез“, гдето е обявена някаква сказка. Неволно си спомням какво представляваше тоя голям площад преди 35 години. Там, гдето е днес Учителската каса, беше старото паянтово турско здание на г-жа Султана Др. Христова, в което се помещаваше телефонната кабина за публиката (телефонът не беше още разпространен по домове и кантори). На ъгъла на ул. „Солунска“ беше печатницата на Янко С. Ковачев, а до нея къщата на стария учител Попович. Срещу днешния „Алианс франсез“ беше забавачницата. Единственото питейно заведение беше малката бирария „Кебърле“ на мястото на днешната аптека Пенчев, а самата аптека беше на отсрещния ъгъл. По самия площад през деня се срещаха тук-там минавачи, но никога не можеха да се преброят повече от 10 души наведнаж. След 7 часа вечерта площадът беше съвършено пуст и тъмен. Жена не смееше да мине сама по площада след 8 часа вечерта. В съседство беше малкият площад Такев, който тогава беше пазарище. Там бяха построени около 50 дъсчени дюкянчета: касапници, зарзаватчийници, емишчийници⁸ и дори няколко кафененца. По ул.

8. Емишчийница – от тур. емиш „овошия, плодове“.

„Ангел Кънчев“ към казармите се намираше старият хотел „Стара Загора“, а в дясно – бирената фабрика на Таки бираджията, чиито големи бъчви се търкаляха по улицата и по празното място, с лице към ул. Витошка, върху което Тома Малков построи голямото здание за фелдшерско училище, а отсетне мъжка гимназия, днес унищожена от бомбардировката.

Все в съседство с пл. „Славейков“ ще отбележим старата централна поща. Днес Търговската банка заема същото място и сградата напомня старата поща само по часовника си, който е над фасадата. Срещу пощата беше румънската легация.

Старата телефонна централа на мястото на сегашната Учителска каса

Ако тръгнете към ул. „Алабин“, ще излезете горе-долу срещу тогавашния хотел „Люксембург“, обитаван от специалната клиентела на чужди артистки. Пред хотела имаше летен театър, в който операта на Масини често гостуваше, и често артистите пееха на една публика от 50 до 100 души. В зданието до Люксембург (в Стамболово време) се помещаваше полицейски участък. В „Драски и шарки“ Ив. Вазов, правейки алюзия за изтезаванията, които са ставали в зимниците на този участък през време на диктатурата, слива стенанията на мъчениците с ариите на „Травиата“, изпълнявани от трупата на Масини.

От площад „Славейков“ се отделяше ул. Самоковска, по-късно наречена „Граф Игнатиев“, тогава кална и безлюдна, по която се срещаха волски коли. От двете страни на улицата имаше малки двуетажни паянтови къщички. Единствената висока къща (тя съществува и днес) е на ъгъла на „6 септември“ – днес бакалският магазин „Измир“. В тази къща живя известно време нашият поет Кирил Христов; на другия ъгъл беше кръчмата на „Спас заклания“.

Църквата „Св. Седмочисленици“, бивша Имарет джамиси, заедно с

градинката пред нея, тогава беше централен затвор и я наричаха „Черната джамия“. Целият парцел беше заобиколен от високи каменни зидове. Главният вход беше откъм ул. „6 септември“ срещу днешната прогимназия. Там беше и военният пост. Около стените се разхождаше постоянен военен патрул. В Черната джамия се влизаше най-напред в първия двор, част от днешната градинка. Там беше караулното помещение и военен вещеви склад. През втората врата се влизаше във втория двор, где то имаше пристройка с килии за по-маловажни престъпници, една кафе-джийница, един бръснар и една лавка. По-важните престъпници бяха в самата джамия (църквата), в която имаше една околоръстна дъсчена галерия, на която се изкачваха по дървени стълби. Окованите във вериги бяха долу в партера. Близо до днешния вход на черквата имаше малък зимник, който служеше за карцер. В Черната джамия са лежали много наши общественици, но нейният най-именит пансионер беше Петко Каравелов. По тази причина след смъртта си той биде погребан до олтаря на днешната църква Св. Седмочисленици, бившата Черна джамия.

По улица „6 септември“, на другия ъгъл, где то е Министерството на вътрешните работи, се намираше първият дворец на княз Александър Батемберг.

В тоя дворец той живя няколко години, докато можаха да приспособят за жилище стария бейлербейски конак⁹ на площад „9 септември“. В едно малко здание, долепено до двореца, се помещаваше Санитарната дирекция, а на ъгъла на Гурко беше Министерският съвет. На другия ъгъл беше зданието на Братя Иванови, отсетне откупено за Дирекция на железниците. До него беше Народната библиотека, отсетне руската гимназия Кузмина, сега до основи разрушена от бомбардировката.

Но да се върнем на ул. Самоковска, днешната граф Игнатиев. Като се стигнеше до днешната ул. Мальовица, там где то днес са „Дивите петли“, зданията са толкова низки, че вие оттам съзирате английската легация, която се намираше на бул. Толбухин, где то е днешната кооперация и бакалница Браделов. Английската легация беше двуетажно червеникаво здание с големи аркади и по две колони от страни. За онова време тя правеше впечатление на някакъв дворец. От старите здания на това място е останало само зданието на полковник Петрунов, днешната „Хладна почивка“.

След английската легация, там где то днес е кръчмата „Бистрица“,

9. Тур. бейлер-бей „на бейовете бей“, тоест управител на голяма област – тук вероятно става дума за конака на Румелийския берлей-бей в София.

имаше една оригинална дълбока кръчма. В нея слизахме с няколко съпала, а веднаж вътре имаше друга стълба, по която се изкачвахме в едно отделение специално резервирано за по-избрани клиенти. Съдържателят на тая кръчма се наричаше Георги Копрившки. Кръчмата беше прочута с хубавото си вино, а Копрившки с това, че често готвеше много вкусно диви патици. Между клиентите на Копрившки ще спомена художника Ив. Ангелов, адвокатата Илия Симеонов (Илийката „един вид“), братя Янулови и много други. Понеже заведението беше много опушено и мръсно, клиентите събраха помежду си 5 лева и ги дадоха на Копрившки, за да измаже и баданоса стените.

В двора на кръчмата имаше нещо като хан със стаи без легла, в които ношуваха селяните, които идваха на пазар. Самият двор беше изпълнен с волски коли и талиги, между които сновяха кокошки и няколко свини и свинчета. След тая кръчма имаше две-три малки къщурки и се стигаше до днешния канал, а зад него бяха ливадите, на които отсетне се построи игрището.

От дясно на моя наблюдателен пункт е ул. „Раковска“. Поради това, че в дъното на тая улица, там гдето тя се пречупва към казармите, живееше президентът Стефан Стамболов, и че до него на ъгъла, гдето днес е кръчмата „Алтън Калофер“, беше градоначалството, а срещу него беше домът на Димитър Петков, тази улица беше по-оживена и по-грижливо поддържана. На същата улица се намираше и „Юнион клуб“, посещаван от чуждите дипломати.

На мястото на днешния Народен театър по-рано е бил построен дъсченият театър „Основа“ (виж спомените на Ив. Попов), а в мое време мястото беше използвано от общината за склад на петрол и празни газови тенекии и фенери за столичното осветление. Все по ул. „Раковски“, в дясно от днешното си място, беше старият салон „Славянска беседа“, в който играеха всички гостуващи трупи, даваха се концертите на тогавашните наши певици Катя Стоянова, Мара Черен, на руския хор Агреновой-Славянски, който няколкократно беше посетил София. Там за пръв път чухме и нашия оперен певец Михайлов – Стоян. Този салон е люлката на нашия Народен театър и на нашата опера.

Тук дебютираха отначало заедно, а после поотделно оперната трупа с Д. Казаков и субсидираната драматична трупа „Сълза и Смях“. На тая крайно неудобна сцена се проявяваха артистите: Налбуров, Сапунов, Ив. Попов, Радул Канели. Тук дебютираха: Щърбанов, Сарафов, Огнянов, Кирчев, Гено Киров, Вяра Игнатиева, Султана Николова, Снежина и пр.

След дълги борби трупата, станала вече Държавен народен театър, можа да се прехвърли в специалната днешна сграда. Това прехвърляне стана шумно, чрез едно подчертаване на демократичните чувства на българския народ и освиркване на „Величеството“.

Използвам случая да отбележа един инцидент, станал в „Славянска беседа“, който характеризира чистотата на българския артист от оная епоха. Някаква чужда трупа под име „Глоб Тротер“ гостуваше. Даваше се една французка пиеса, крайно реалистична. На сцената имаше легло, прикрито с алков и завеси, в което лягаше една артистка, след малко влизаше артист, който след кратък монолог трябваше да се съблече, да вдигне завесата и да легне при артистката. Залата беше пълна с чужденци и дипломати. На червените канапета беше и столичният градоначалник Христо Басмаджиев със своите необикновено дълги чернобоядисани мустаци. В момента, когато артистът се готвеше да разтвори завесата на леглото, за да си легне, в салона се издигна един громък протест:

– Срам! Позор! Вие кошунствате! Вие позорите храма на нашето изкуство! Срам! Това не е театър!... Това е...

Цялата публика се стъписа. Всички станаха прави и погледнаха назад. Артистите спряха играта си.

Авторът на тоя протест беше нашият артист Матей Икономов, който протестираше против тая извратеност в изкуството, чиято цел беше да се задоволят някои специални вкусове.

Градоначалникът Басмаджиев с помощта на стражари изхвърли Матей Икономов на улицата и, след кратка пауза, представлението продължи. Имах случая по-късно да разкажа този инцидент на един сравнително известен френски актьор, който отсъди с думите: „Това прави чест на вашите артисти.“

Такава беше моралната чистота на българския артист по него време.

Срещу „Славянска беседа“ беше хотел „Империал“, а под него прочутата гостилница „Средна гора“ на бай Георги Атанасов. На една малка масичка до централната колона на заведението стояха малките тевтерчета на клиентите, които се хранеха на вересия. Те бяха много, повече от 150 тевтерчета. Кой не се е хранил на вересия в „Средна гора“ и колцина са се напълно наплатили на бай Георги? По случай именния му ден, на Гергьовден, негови духовити длъжници му бяха поднесли поздравление в стихотворна форма. Бай Георги го постави в рамка и го закачи на стената. То почваше така:

„Дивний бае Георге,
Хранителю наши,
Ти, който ни храниш
С люти паприкаши“...

В „Средна гора“ се пазеше масата, на която се е хранел Алеко Константинов (Щастливецът), над масата стоеше закачен портретът му. На влизане в дясно имаше една дълга маса, която се възглавяваше от нашия именит карикатурист Ал. Божинов, а до него винаги бяха: архитект Маричков, проф. Балабанов, Елин Пелин, Сава Огнянов, Васил Кирков и много други. На тази маса се изкова думата „фирмилиян“, за да се обозначи половин литър вино в широко бомбесто шише от Кина Серавало, с които се беше снабдил изобилно съдържателят на „Средна гора“. Това беше по време на аферата със сръбския владика Фирмилиян и неговото име остана да се употребява и до днес.

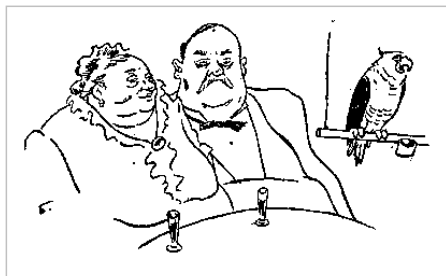
След свършването на спектакъла в Беседата част от артистите и публиката идваха в „Средна гора“ да вечерят. Тези вечери често продължаваха до зори под настроението на фирмилияните, ръчениците и песните. Голям успех имаше тогава песента на „Отец Ной“. Ето текстът ѝ:

Отец наш Ной бе свет човек
У Господа с вяра,
Но винцето обича той
И пиеше без мяра. (2)
Години дълги Ной събра.
Веднаж му дип дотегна,
Стана му нещо като зле
И на боклука легна. (2)
Тогав син му Хам дойде
И се изсме над него,
Но Господ го наказва зле
И за всегда прокле го. (2)
И есе пак, Ной си пиеше.
А бе набожен много –
От бъчва обръч нов свали
И го пожертвува Богу. (2)
А Господ обръча прие.
Възрадва му душата
И на небето го метна
Това е, знай, дъгата. (2)

От тази песен с мисълта
Лежи пред мене жива:
Еснафът Ноев е свещен.
С еснаф шега не бива. (2)

Щастливи години!

По-нагоре от „Средна гора“ – там, гдето е днес театър „Роял“, имаше празно място, а в двора в една едноетажна къща беше деликатесния магазин „Свищов“ на Цуцумано. Не познавам друг магазин така богато подреден, както тоя на Цуцумано. Там се намираха всички французки вина, коняци и аперитиви, италиански вермути, руска и полска водка, грамадни пити, швейцарско сирене, сардели, чер хайвер, анчуги¹⁰, салютки, лакерда, съомга, карамели, швейцарски шоколади и какво не. Съседната до магазина стая, в която имаше един голям зелен папагал, беше винаги пълна с офицери, които идваха, привлечени от закуските и напитките, но донегде и от 120-килограмовата съпруга на Цуцумано.

Г-жа и г-н Цуцумано, съдържатели на магазин „Свищов“

Отреща, гдето днес е Военният клуб, беше старото турско здание, което служеше за казарма на нашето Военно училище. По-късно Военното училище се премести в днешната си сграда, а на негово място се настани пионерският полк.

Днешната градинка срещу Военния клуб дълги години беше обикновен дълбок трап, обграден с дървена тараба.

Булевард „Цар Освободител“ тогава се наричаше простичко Цариградско шосе.

На ъгъла срещу южната врата на двореца, там, гдето доскоро се

10. Анчуга – неясно.

помещаваше Гражданският клуб, беше Министерството на финансите със своето отделение за българските държавни железници, чийто шеф беше покойният Манушев, а негов помощник – Манол Розентал. Какъв огромен скок от тогавашното отделение до днешното Министерство на железниците!

Съседно до Министерството на финансите, в зданието, което биде съборено, за да се построи новият хотел „България“, бяха книгоиздателството и печатницата на Иван Говедаров и книговезницата на Т. Драгиев. По-късно енергичният левантинец Порчело откри тук заведението „Алказар“. Отреща, гдето днес е Естественият музей, тогава двуетажна къща с балконче, беше тайният кабинет на Фердинанд, чийто шеф беше С. Добрович, енигматична фигура с остра брадичка и силно миоптични очила¹¹. На противоположния ъгъл – днес кафене „Савоя“ – в един жълт висок партер, без етаж, живееше нашият голям парламентарен оратор и министър Тодор Тодоров.

С. Добрович, енигматична фигура

¹¹. Миопия, гр. „късогледство“.

Около 1898 година пионерите се настаниха в новите си казарми към лагера, а на мястото на старите турски казарми се построи днешният Военен клуб със средства, дадени от българското офицерство. Картографическият институт си беше такъв, какъвто си е и днес. По-долу, в дясно, беше жилището на Ив. Евст. Гешов, който току-що бе наследил Евлоги Георгиев и не беше още приспособил жилището си в дворец, какъвто беше то при смъртта му. По него време, подобно на днес, партерът се състоеше от магазини. Имаше една емишчийница, а по едно време една извънредно дълга ламаринена фирма покриваше цялата дължина на Гешовото здание със следния надпис: „Фото-цинко хромо-литография на Петър А. Петров“. Предприятие на автора на българските алманаси и основател на първия жълт вестник „Отзив“. Зданието на стария Моллов и Министерството на външните работи (последното без крилото към пл. „Невски“) са същите от него време.

На пл. „Нар. събрание“ на мястото на паметника на Цар Освободител имаше малък водоскок, заобиколен от градинка. На ъгъла на днешния булевард Толбухин стърчеше домът на стария генерал Данаил Николаев. Тогава тази къща ни се виждаше като дворец и служеше като указание: „Отиваш до Николаевата къща и завиваш на дясно“ или „Разходихме се до Николаевата къща и се върнахме обратно“. Така се обясняваха софиянци. С изключение на голямата кооперация „Принцеса“, тая на Молловото място и смешната сграда стил Рококо до днешния „Дом на офицера“ както и Студентския дом, площадът не е много изменен.

Сградата на Народното събрание е неизменена с изключение на пристройката откъм Държавната печатница. По него време имаше един единствен вход откъм площада. До Народното събрание в дясно имаше една доста гъста корийка от акации. Нищо не спираше погледа и оттук се виждаше ясно манежът, на чието място днес се строи Народната Библиотека, виждаше се да стърчи и самата къща на д-р Кост. Стоилов и павилионът на злощастния капитан Паница, жертва на Фердинанд.

На мястото на днешната детска градина имаше бостани и една дъсчена барака. Зимно време там имаше също пързалка от водата, която се набираше от Кривата река. Зад пързалката започваше Ботаническата и Зоологическата градина, която ние обозначавахме с „животните“. Когато се пързяхме, ние слушахме ръмженето на лъвовете и граченето на пеликаните и други екзотични птици.

От ъгъла на днешния Ректорат надолу до Орловия мост, гдето

свършваше градът, имаше празни места с 3–4 незначителни постройки. Няколко години преди 1900 г. изникна зданието на Сърмаджиев – днес Турска легация, което не е претърпяло никакво изменение. Прошековата фабрика имаше своя градина-бирария до самата фабрика. В празничен ден тя се разширяваше чрез поставяне на допълнителни маси по празното място до Цариградското шосе. Тази градина се именуваше „Дълбок зимник“. Сегашното заведение със същото име е просто тъкмо на това място.

И ето ни при Орловия мост, построен едновременно с Львовия мост.

Пепиниерата започваше от езерото и свършваше до малкия бюфет, днес изоставен, построен на слаба височинка. Езерото с рибките, или, както тогава го наричаха, „Жабите“, беше много далечна разходка и местността не беше заселена. Разходката на софиянци се състоеше в правене на турове около бюфета и обратно по Цариградското шосе, както днес до „Царя“.

Зимно време езерото се превръщаше на пързалка с кънки, на която еволюираха майсторите Вятович и д-р Диодоно. За последния говорим на друго място.

Нека се върнем по същия път до Народното събрание. Днешният храм-паметник „Александър Невски“ тогава беше голяма площ с разкопани староримски гробници, в които ние, учениците от единствената мъжка гимназия (сега Медицински факултет), играехме и, когато ни омръзваха гробниците, катерехме се по развалините на разрушената стара църква „Св. София“, като стигаме до източното най-високо кубе. Срещу днешната Съветска легация, която в нищо не е изменена, беше гостилницата „Александрия“, в която се хранеха студентите от близкото Висше училище (тогава нямаше още университет). Държавната печатница правеше впечатление по своята величина. Тя беше още нова. Когато в 1896 г. се откри тържествено паметникът Васил Левски, тоя кът на София привлече повечко свят и взе по-красив вид.

Гвардейските и артилерийски казарми и няколко механи и къщички завършваха града. Подуяне беше във от града като отделно предградие. Подуяне започваше от кръчмата на Братя Трънкарови, около която имаше много празни и незастроени места. До паметника на Левски беше Щала, в която бяха изложени парадните каляски на Фердинанд, някои от тях домъкнати от Версайлския дворец като наследство на княгиня Клементина от баща ѝ „краля-гражданин“ Луи Филип д'Орлеан. Те послужиха при женитбата му с княгиня Мария Луиза, при посрещането на

сръбския крал Александър Обренович и при много други дворцови тържества. Оттам се слизаше по бул. „Дондуков“ до къщата на Отто Билик, сега участък, гдето завършваше градът. Тази част от булевард Дондуков след дъжд беше непроходима, улиците не бяха нивелирани и левият тротоар на булевард Дондуков беше с един метър по-висок от десния. Там газехме кал до колене.

Чаршията

Доскоро търговският център на София беше на кръстопътя на Дондуков и Търговска улица. Така е било и в турско време. Това е било чаршията.

Нека съживим някои имена:

На самия площад Александър, сега 9 Септември, беше Придворната книжарница на Ив. Б. Касъров и магазин „Хабал“, до него дамският шивач Ангел Мулешков, а на ъгъла бижутерияният магазин на Анастасов, до него модният магазин Маргулиес, после базарът на прочутия Кр. Х. Пеев, рандеву на столичните клюкарки, гдето можеше човек да научи най-последните новини. На витрините имаше надпис: „Он парл франсе“, „Здес гаварят по руски“. Най-честата посетителка в магазина беше именитата наша актриса Екатерина Златарева, чийто висок смях се слушаше и на улицата. След Пеев идваше магазинът за шапки на Аврамович, после бижутерът и магазин за оръжия на Д. Христов и на ъгъла Йосиф Месер, магазин за женски моди. На другия ъгъл от ул. „15 Ноември“ беше най-напред „Червен рак“, а после, когато „Червен рак“ се премести в собствения си павилион до Музея, мястото му зае Виткович и Леви, мъжки моди, след който следваше магазинчето на Левингер (копчета), магазинът Цапко и Захей, платове, Максим Сахаков, антиквар, Ардзеруни, – пури и цигари, и на ъгъла на ул. Леге – Яни Митрошинов.

Днешното здание на д-во Балкан беше хотел „Кобург“, с тунел под същото име. На ъгъла под него беше виенският магазин за готови дрехи „М. Найман“, в който можеше да се купи хубав вълнен костюм за 30–35 лева. До него бе тютюнопродавачът Славчо Цветанов. Единствен той и днес е на същото място. Свалям шапка пред тая стара фирма! Следваха Базар „Паризиана“, чайният магазин на С. К. Попов, дрехарницата на Йерохам Б. Йосиф, железарският магазин на Братя Горанови, бръснарницата Гица Георгиев (от малко време първият помощник на Гица, Рад Киркияков се премести под стария хотел „България“), след бръснарницата имаше един арменец бижутер и на края магазин „Тиринг“, а по-късно банка „Бebис“, а още по-късно банката Юда Б. Израел с директор Роберт Бехар.

Във втората половина на същата улица, към банята, заслужава да отбележим от ляво бижутерите братя Коцеви, книжния склад Сам. Патак, обущарницата на Д. Х. Полак и тоя на Миохас Я. Леви. На банския

площад беше големият склад на спиртни напитки на Братя Шаханови. Днешната градина пред банята беше празно място, заградено с тараби. По дължината на тарабите бяха наредени 15–20 души ваксаджии, един до друг по-артисти в лъскане на обувката. За 30 стотинки обувката биваха лъснати по такъв начин, че изглеждаха съвършено нови. Един ден измежду ваксаджиите съзрях г. Попов, един мой стар учител по богослужение. Не знам по какъв повод той беше уволнен като учител и, за да протестира, взел едно сандъче и започнал да чисти обувката на софиянци. Оригинален протест, който ми направи силно впечатление – аз се много натъжих. Към днешната ул. Триадица имаше две-три зле посещавани комарджийски кафененца, в които обичайно полицията търсеше своите клиенти.

Нека се поразходим сега по бул. „Дондуков“. Да започнем от Св. Неделя. От лява страна незначителни магазинчета, след които е магазинът на Коста Т. Дабо с бояджийски артикули, след него идваше големият колониален магазин на Братя Димитрови, и „Руска парна чайна“. Тогава в София имаше много такива чайни: по ул. Витошка, по Алабинска, на пл. Св. Крал и на много други места. В тях се пиеше изключително чай. Сервираха чаша чай с лимон и захар за 10 стотинки или порция чай, т.е. голям порцеланов чайник, съдържащ 3/4 литър чай, с нужната захар и парчета лимон за 30 стотинки. Качеството беше превъзходно. Отсетне тези чайни изчезнаха.

По-долу е Ставро Чадърджията, а до него Миту¹² кебапчията. За тези двама ще говорим на друго място. До тях е старата сладкарница „Роза“ на Едуард Холчух. Кой днешен запасен генерал като юнкер не е ял пастите на Холчух? Кой от тях не е сънувал за хубавата прислужничка с голямата руса перука Роза, която даде и името си на сладкарницата? В празнични дни галерията на сладкарницата беше изпълнена с отпускари юнкери – днес всички те са генерали от запаса. Стотици пакети от по десет пасти се изнасяха за в къщи. Хубави, вкусни шоколадени или кремове пасти: добуш, мока и пр. по 10 стотинки парчето. Ще седнете на тротоара или вътре в сладкарницата, Роза ще ви поднесе на избор пълна чиния с разнообразни пасти и две чаши студена вода. Хапнете си две-три пасти от чисто масло без заместител, пийнете водичка, платите 30 стотинки. Каква ти язва, какви ти киселини! Кой познаваше тогава тези болести?

Прескачате ул. „Търговска“, минавате покрай Заложната банка на

12. Името бе произнасяно със силно подчертано у – бел. авт.

М. Стефанович, чиято жена – румънка ходеше винаги с нови обувки и девствени подметки, минават покрай магазина за военни шапки на Г. Попов и ето че сте пред сладкарница, хотел и кафене „Йохан Панах“. Първокласна сладкарница, а в кафенето се сервира шварц кафе, капучинер с мляко или шоколад-какао с кифла или с резен козунак за 50 стотинки. И, все пак, често не можехме да си ги платим.

В задния салон на Панах беше ресторантът, в който се сервираше западно-европейска кухня при западноевропейска обстановка и прислуга. Ястията се поднасяха в металически посребрени блюда, от които клиентът можеше да си отсипе. Менюто се състоеше от гулаш (обезателно), печени птици или телешко, бифтеци, турнедо, риби и прочее. Листата за вина беше богато разнообразна. В нея имаше варненски, пазарджишки, унгарски, френски вина. В сладкарницата, във която царуваше фрау Панах, клиентелата се състоеше повечето от чужденци и от хайлайфа на София. Хотелът също се посещаваше от избрано общество. Иван Панах не можа да издържи на големите разноски и фалира. Една нощ той избяга от Цариград, като остави заведението си на унгареца Гараш. Гараш имаше дълги години голям успех, след което отстъпи мястото си на своя сънародник Кенда, който е и повечко известен на днешните софиянци.

На ъгъла на ул. „Сердика“, там гдето доскоро беше Генералната банка, имаше градина-бирария, в която свиреше сръбският оркестър на Вулето. Надолу нямаше нищо интересно чак до хотел „Руски цар“, близо до Тетевенска улица. Тук движението завършваше до хотела и до зимната пързалка, която се намираще до хотела.

След „Панах“ по улица „Сердика“ беше старата златарска чаршия и Хаджимановият хан, който в турско време е бил център за срещи на търговците. Зад Хаджимановия хан имаше малки сокачета, които диагонално пресичаха кварталите и излизаха на днешните улици Веслец и Бачо Киро. Там имаше специални заведения под фирмите „Два сокола“. „Два бели гълъба“. „Двоумение“. „Ориент“ и други. Те бяха отворени денонощно. По тези улици целомъдрените софиянци не минаваха или най-малко не признаваха да са минавали. Тези заведения общината измести към ж.п. линия, но дълги години софиянци отказваха да живеят със семействата си в тези квартали.

Да тръгнем по ул. „Лега“. На ъгъла, гдето доскоро беше парфюмерията „Хай Лайф“, беше манифактурният магазин на Илия Сакаров, баща на покойния д-р Сакаров, до него в едно дюкянче беше банката на известния Ешкенази (Кьосето), а след него – габровският търговец на

шаеци Манев. Следваше стъкларският магазин на Йосиф Гершон и деликатесният магазин „Копривщица“ на Христо Рашков. В задната част на магазина се сервираха аперитиви пред една маса, изпълнена с мезета. На обед ще намерите група мераклии на мохабет. Каква обстановка! На една дълга маса с етажерка са наредени в дълги чинии: шмеркезе¹³, шука, хайвер, тарам, аншоа, потънала в зехтин (не олио!), кулируд¹⁴, лакерди, нарязана пастърма, резенчета от кашкавал, а в страни лежи унгарски салам – 35 сантиметра дебелина в диаметър и цял обвит в станиол. Над главите ни висят накачени копривщенски луканки, шуменска марка „Глиган“, сливенска бел-пастърма, обикновена козя пастърма за препичане и на края сурови свински наденици, които купувахме на метър.

В тънки кристални чашки момчетата на бай Христо Рашков ни сервираха това, що „Душа ни сака“: троянска сливовица, препечена гроздова, хиоска мастика, амер пикон, бир, вермут, французки абсент, Евксиноградско бяло вино, станимашка малага, пазарджишко червено вино, или най-сетне Прошеково пиво. Когато влезнем у бай Христо, хващаме се на лаф и не забелязваме, че е станало вече 3 часа след обед. Но когато излизахме, лицата ни изразяваха пълно задоволствие. След „Копривщица“ следваше дрогерията „Надежда“, пак галантерийни магазини до ул. „Алабинска“, гдето чаршията завършваше с малките бараки на „Трите еврейчета“.

Там, гдето днес е хотел Империял, имаше едно старо паянтово едноетажно здание, в което се помещаваше шантанът „Орфеум Неапол“ на Михаил Чернаев.

От срещната страна на ул. „Лега“, след магазина на Митрошинов, ще отбележим ресторанта „Последен грош“, в който човек можеше да се нахрани богато с три гроша (60 стотинки), и фурната „Охрид“ и магазин „Охрид“, както и съществуващия днес магазин „Торино“. Магазин „Торино“ е основан през 1890 година от веселяка левантинец Перчело (покъсно той откри заведението „Алказар“ на бул. „Цар Освободител“, днес кафе „България“). Негов заместник беше Димитър Якса, когото наследи Такев, починал преди две години. В „Торино“ тогава се продаваше истински италиански вермут, чашата 15 стотинки с мезе залък

13. Шмеркезе – „пастет от сирене“ от нем. Shmer „мас, лой“ и Kaese „сирене“. Преносът на ударението върху последната сричка – шмеркезе – ясно показва, че съзнанието за немския произход на думата е загубено. Навярно се преосмисля като турско-арабско или френско(?).

14. Кулируда – неясно.

хляб и аншоа. Две чашки с две мезета струваха значи 50 стотинки (а днес за 2 чашки и 2 мезета не биха ви разправили стотина лева, ако не и повече). До „Торино“ беше книжарница „Витоша“, а до нея ателието за долни дрехи на виенския майстор С. Полицер, който с усмивка, когато ви взема мярка, непременно ще ви запита: „От ляво или от дясно... си държите кесията?“ Полицер беше виенчанин, много весел и духовит, от чийто устни усмивката не липсваше никога. Той използваше всеки случай, за да подхвърли една шега, която се разбира и тъй и тъй. Полицер имаше син, който свърши българската гимназия, стана адвокат и после изчезна от България. Днешната улица „Знеполе“ не съществуваше, тя беше задръстена от бараката – павилион на „Червен рак“, която опираше до музея. Него тогава превръщаха от Буюк-джамия в археологически музей, а пред него там, где то е днес Народната банка, един дълбок трап от дълги години, изпълнен с дялани камъни и бараки, стоеше да грози центъра на столицата.

Понеже споменах за Буюк джамия, нека кажа, че преди да бъде предопределена тая джамия за археологически музей, тя приютяваше Държавната печатница. След като Държавната печатница се премести в своята специфична сграда на днешния площад Ал. Невски, софийската община отстъпи джамията за театър. Тази вест зарадва нашите бездомни актьори. Кредит беше отпуснат, материали бяха стоварени пред джамията, която щеше да се превърне в театър с ложи, сцена, стаи за гримиране, бюфет и пр. Актьорите вече репетираха в едно от крилата на джамията, когато неочаквано Министерският съвет отмени решението на общината и забрани джамията да бъде превърната в театър. Тогавашният кмет Даскалов отишъл при министър Стамболов да го моли от свое име и от името на актьорите да отмени постановлението на Министерския съвет, но Стамболов отговорил, че това той бил длъжен да направи не по своя воля, но и защото не искал да разваля приятелството си с турците. „Какво ще кажат в Цариград, ако видят, че ние превърнахме джамии в карагозчийници?“ били последните му думи.

След ул. „Клементина“ отбелязвам галантерийния магазин на Братя Пипеви и по-нагоре, где то е сега Италианската банка, магазина на Ганчо Гаврилов, фабрика за мебели (бивша къща Иван Бруха).

Така завършвам с чаршията, такава, каквато тя беше преди петдесет години. Сигурно съм пропуснал някои фирми, но годините ще ме извинят.

На югоизточния ъгъл на празното място около Буюк джамия в едно малко здание се помещаваше столичната община, но скоро тя се

премести на ъгъла на ул. Левски и Градската градина, бившето здание на Доктор Цачев, гдето е и днес. Тогава то беше малко едноетажно гевгирено здание. По-късно издигнаха още един етаж и прибавиха двете крила, едното към бившата Народна банка, сега Български кредит, другото към Градската градина.

Срещу днешната централна поща в едно старо здание се помещаваха девическата гимназия. После тя беше продължена в допълнителното здание, гдето сега е телефонната централа, срещу общината. Ето защо гимназистите на обед и в 4 часа след пладне обичаха да минават по днешната ул. Гурко, за да хвърлят поглед (ох, съвършено невинен поглед!) към двата реда прозорци на днешната телефонна централа – тогава девическа гимназия – на тези прозорци се показваха дузини млади, жизнерадостни момински руси, чернооки засмени главички. И въпреки че тогавашните нрави не ни позволяваха ни най-малкия свободен жест или закачка с дума, и че цялата идилия се състоеше в мълчаливо и няколкократно минаване по улицата и отправяне на пламенни погледи отдолу нагоре, все пак директорът на гимназията Кутинчев ни забрани да минаваме пред девическата гимназия. Заповедта завършваше със следното предупреждение: „Оня ученик, който бъде заловен, че минава пред девическата гимназия на обед и към 4 часа, ще бъде изключен за един месец.“ И все пак имаше смелчаги, които нарушаваха тази заповед.

От срещната страна на Общината, гдето днес е зданието на Гендович, зад нисък стобор, в паянтова къщичка живееше българският държавник Петко Каравелов с двете си дъщери Мери и Лора и живата и днес негова съпруга Екатерина Каравелова. В тази къща е преживяна една голяма част от нашата нова история, особено тая от епохата на детронирането на Княз Александър Батемберг.

Юч Бунар

От банския площад по ул. Пиротска се отиваше към предградието Юч Бунар, прекръстено по-късно „Три Кладенци“, което за софиянци и днес остава познато под старото си турско име. Предградието започваше от моста на днешния булевард Хр. Ботев, гдето е и женският пазар. По него време кварталът Юч Бунар се населяваше от бедната класа и най-вече от евреите. Юч Бунар беше синоним на еврейската беднотия. Малки едноетажни паянтови или гевгирени къщички, разделени една от друга с големи дворища и празни места за строеж, с множество кръчмички, мутафчийници¹⁵, сарачи, опинчари и малки еврейски дюкянчета, наредени по главната прашна или много кална улица. Бидейки най-ниската част на София, този квартал беше нехигиеничен и въпреки всички подобрения, които се направиха, въпреки многото пострройки и кооперации, той си остана на втори план. В този квартал и днес остана да живее само непретенциозното население.

На големия мегданлък около новопостроената църква Св. Никола Ючбунарски, гдето е днес хубавата градинка с паметника на убитите през първата световна война, всяка неделя се играеше хоро и това беше единственото забавление на ючбунарци.

Като курюиз на квартала ще спомена кръчмата Сивия Кон. Тя се намираше на ъгъла на улиците Нишка и Средна Гора. Неин стопанин беше бае Вуче Фурмата. Същинското му име беше Манол Гьорев Вучев, но софиянци, които обичаха прякорите, бяха го кръстили бае Вуче Фурмата, защото много обичаше да яде фурми и винаги имаше пред себе си този южен плод. Кръчмата му се славеше със своите хубави вина и се посещаваше от видни софиянци, мераклии на хубаво вино. Голяма част от клиентите му бяха чиновници от Б. Н. Банка, както и много офицери. Между офицерите ще спомена тогавашните капитани Бендерев (наскоро починал) и Маринов (генерал и баща на нашия пълномощен министър в Париж, също генерал). Бае Вуче Фурмата притежаваше хубав и удобен файтон, каран от два сиви коня. Оттам и името на кръчмата. Този файтон е бивал често реквизиран за нуждите на княз Батемберг. Със същия файтон по-късно капитаните Бендерев и Маринов са заминали за Перник, за да подготвят преврата и свалянето на княз Батемберг.

15. Мутафчийница – от тур. *mutaf* – мутафчия „козинар; който тъче и приготвя предмети от козина“.

Бае Вуче е бил много амбициозен. Чул, че в Париж имало изложба на коне. Понеже имал хубаво сиво конче, той похарчил много пари да го изпрати в Париж, за да участва на тоя хипически конкурс, белки получи премията. Конят бил изпратен с едно момче, негов бивш слуга, което говорело малко френски. Минали се много месеци, откак момчето и конят бяха заминали, минаха се и години, но Бае Вуче вече нищо не можа да узнае нито за коня си, нито за момчето. И до ден днешен те още не са се завърнали от Париж...

Днес Юч-Бунар е един от най-гъсто населените квартали на София, с високи здания, с квартални бани, със своя пожарна служба, с градини, прогимназия и гимназия, все пак той остана най-нехигиеничният и най-нечистият квартал на столицата.

Благоустройство

София не знаеше още що е паваж. Улиците бяха шосирани със слаб макадам. Поддържането бе слабо и при най-малък дъжд калта ставаше дълбока, а по краищата на града улиците бяха непроходими. Не говоря за далечни краища, но, например, по бул. Дондуков към ул. Париж, около Черната джамия, около Руския паметник човек можеше да остане без галоши. Когато паднеше сняг през ноември, ние чакахме той да се стопи към Гергьовден. Изчистване на снега през зимата не ставаше. Затова, когато снеговете започнеха да се топят, в София ставаше неопикуема киша и кал.

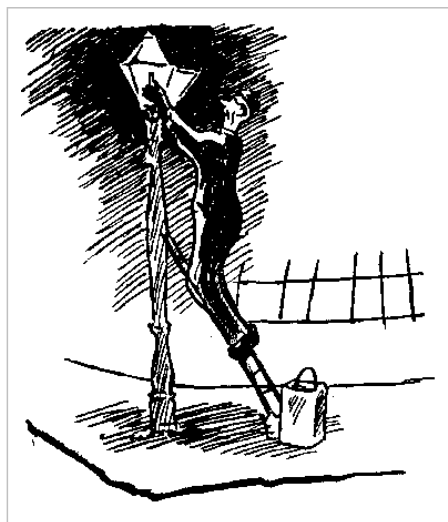
През лятото, обратно – ние потъвахме в прах. А когато духнеше вятър, цели гейзери от прах се издигаха към небето. Заедно с праха хвърчеха и нашите шапки, които догонвахме понякога чак в съседната улица.

Сметта се вдигаше с гальоти, вярно, всеки ден, но все пак с гальоти, и колкото да беше малка София, сметта ѝ все беше голяма.

Водоснабдяването ставаше посредством улични чешми, по ъглите на улиците, гдето слугини, вестови (ординарци), баби и госпожи с кофи или пригодени за целта газови тенекии ходеха да си точат вода.

Пред тези чешми са ставали страшни кавги, блъскане на тенекета с кофи, а често и размяна на юмруци. Причината е била винаги една: или пререждане или любовни интриги между ординарците и слугините. На чешмата съм виждал „госпожа капитаншата“ по нальми с тенекето да отнася вода, за да довърши прането, тая капитанша, която същата вечер ще се докара в деколтена рокля, за да присъствува на големия бал във Военния клуб. С вкарване на водопроводи в жилищата уличните чешми постепенно изчезнаха, а водомерите донесоха нов приход на общината.

До 1901 година София се осветляваше с петрол. На всеки 50 крачки имаше поставен фенер, а в него петролна лампа. Всяко утро фенерджията с малката си стълбичка през рамо и тенекето петрол в ръка обхождаше своя район, избърсваше шишето, подреждаше фитила, наливаше петрол, слагаше шишето полегато, за да е готово за запалване, и отминаваше. Колко фенера се падаха на един фенерджия – не зная, но сигурно не по-малко от сто. Вечер същият ще мине да ги запали, а в известен час сутринта – да ги загаси. Често той намираше своята работа извършена от други.

Всяко утро фенерджията обхождаше своя район

Компании весело настроени се връщаха от гуляй. Някой иска да си запали цигарата, а няма кибрит. Фенерът не е много висок. Като се повдигне на пръсти, той долавя лампата, вдига фитила и си пали цигарата. Сега много зависи от „градуса“ на настроението му. Ако е с нормална температура, свива или не свива фитила и оставя лампата на мястото ѝ във фенера, но ако температурата му е висока, то той или ще остави лампата с вдигнат фитил, от което шишето ще се спуска и фенерът ще се опуши, или, за по-голям ефект пред другарите, след като си запали цигарата, ще хвърли лампата на улицата, или пък ако е нервен, ще остави лампата във фенера и после ще се извърти с бастун по фенера и... чат, и стъклата ще издрънчат по земята, а другите се заливат от смях.

Стражата беше още малочислена и по тия часове рядко се съзираше стражар по улиците. Самите стражари бяха боязливи, несигурни за утрешния ден и предпочитаха често да не забелязват такива дребни работи. А главното – знаят ли на кого ще попаднат? Ами ако е някой големец или роднина на големец? Тогава всеки се заканваше: „Утре ще ти смъкна пагоните!“

Самите стражари предпочитаха често да не забелязват...

Бих извършил опущение да не спомена нещо за столичната пожарна команда, за нейния шеф Спиро Костов и за неговите „тулумбаджии“. Казармата им беше в едно мизерно помещение на ул. Раковски, там где-то е днес салонът на д-р Лонг. Две или три пожарникарски коли, карани с коне, една стълба и около десетина двуколки с бурета за носене на вода. При пожар Спиро Костов със своя лъскав шлем, яхнал бяла кобила, предвождаше командата в лудешки карьер из столичните улици, под звуковете на тревожни сигнали на тръбача. Помощта му в борбата с огъня беше незначителна, но столичаните се стичаха да гледат и да слушат непрестанните сигнали на тръбача и лудото тичане на двуколките с буретата за вода. Пожарникарите-тулумбаджии бяха употребявани за всичко. Те бяха и метачи, те караха и погребалните коли, а по време на избори имаха да играят по-особена роля.

През 1899 г., когато започнаха работите по канализацията и

трамваите, София стана непроходима. Мнозина от ония софиянци, които обичат да закъсняват за връщане в къщи, са падали в дълбоките трапове, изкопани за полагане на тръбите. Това положение трая няколко години.

Въпреки липсата на благоустройство и на удобства, София все пак беше симпатична не само за софиянци, но и за чужденците.

„Скинастенията“ на софийнци

Докато Д. В. Казаков, Ив. Попов, Сапунов, Налбуров и други пионери на нашия театър се бореха отчаяно по-рано в „Основа“ и по-късно в „Славянска беседа“, за да сложат здрави основи на бъдещия български театър, цяла София се беше заразила, право казвам, беше се заразила от мания за театър. Измислих думата „скинастения“ (от скини – сцена и астенения – болест), та да мога да подлъжа медиците да включат тази психоза в патологията.

И действително, през последната декада на миналия век в София непретенциозни примитивни театри никнеха като гъби по всичките краища на града. Да ги изброя: споменах вече за Ангело Пизи на ъгъла на ул. Цар Симеон, цирк Хамершмит, превърнат в театър „България“ на мястото на днешните хали, до него малко време съществуваше друг дъсчен театър „Зора“, за улица „Ломска“ под хотел „Свобода“ имаше театър под същото име, на ул. Алабин беше театър „Люксембург“, в двора на Прошековата бирена фабрика беше театралният салон „Дълбок Зимник“; в основното училище „Св. Кирил и Методий“ в Юч Бунар имаше също театрален салон. Там съм гледал „Бурграфите“ от Виктор Юго, в която пиеса като любител участвуваше по-късно председателят на дружеството на българските артисти и артист от Народния театър Вл. Тенев, тогава ученик от ючбунарската прогимназия.

Нека моят добър приятел Владимир Тенев ми позволи да му напомня един епизод от неговото юношество. Бях натоварен да организирам една литературно-музикална вечеринка в полза на бедните ученици от втората ючбунарска гимназия. Това беше през 1899 година. Вечеринката се даде в театър „Свобода“ на ул. Ломска. В програмата имаше една-две декламации, хорово пеене, едно соло на цигулка, соло на окарина (тогава на мода) от г. Кънев, а на края поставихме Налбуровата комедия „Недоразумение“. Аз режисирах. Липсваше ми за комедията актьор, който да изпълнява любовната рол. В лицето на красивия младеж от трети клас на прогимназията Вл. Тенев аз намерих един истински герой любовник. Поканих го, но той отначало отказваше. Едва след като аз настоях, той прие. Владо и днес остана много скромнен, ще кажа дори свенлив в живота. Като юноша той беше още по-свенлив, свенлив до прекаленост. Започнахме репетициите. Тенев на сцената се чувствуваше неловко. Когато дойдеше моментът, в който той трябваше да целуне

Еленка и файтонджията да ги изненада, Владо едва пристъпи към актрисата и не се решаваше да и даде целувката си. Трябваше да се кача на сцената и да го накарам насила да целуне партньорката си. След целувката неговото лице ставаше пурпурно червено, като че ли е извършил някакво престъпление. Това се повтаряше при всяка репетиция. На самото представление Владо Тенев беше се малко освободил, но при целувката той пак се поспря и, след кратко колебание, целуна Еленка, но отново почервения. В яда си не се стърпях и му казах:

– Владо! От теб всичко може да стане, но актьор не може да стане.

Аз бях много лош пророк. Една вечер на чай у Коста Стоянов узнах, че Владо Тенев следвал драматическото изкуство в Русия, че се е върнал и че ще постъпи в Народния театър. Действително Тенев се прояви като един от нашите най-добри артисти, и като председател на дружеството на българските артисти ред години той се показва като добър организатор и голям защитник на професионалните интереси на своите колеги. Вл. Тенев стана и директор на театъра. Със своята коректност и справедливост той спечели сърцата на всички вътре в театъра и вън от него. Бих искал да запитам днешния артист Владимир Тенев доколко вечеринката в театър „Свобода“ и участието му в комедията „Недоразумение“ са въздействували, когато той е решавал да прегърне актьорската кариера.

Едновременно с Вл. Тенев като ученик още се подвизаваше по сцените Георги Донев. Веднаж, когато аз заминавах за чужбина да следвам, ние се срещаме с него в Градската градина. Донев се разплака като дете, че нямал средства да отиде да следва драматическо изкуство. Той не можа да влезе в Народния театър, все пак прояви голям организаторски талант във формирането на провинциални трупи и то в най-трудните времена. За Донев можем да кажем, че той беше актьорът-скитник, защото многократно обикаляше със своите трупи всичките паланки на България, като даваше известно предпочитание на Гюмюрджина. Този град го задържаше най-дълго. Георги Донев допринесе доста за нашия провинциален театър и затова преди 6–7 години той получи златния пръстен на изкуството по случай чествуването на своя юбилей.

Интересното е, че тази скинастения беше заразила и махалите. Нямахме махала, в която младежите да нямаха свой театър. Такива имаше в Баш Чешма, в Черната джамия при Държавната печатница, в Драз махала и на много други места.

В дома на братя Кършовски, срещу сегашния Медицински факултет имаше театър. Там съм гледал „За короната“ от Франсоа Копе,

Бурграфите и пр.

В дома на Илия Сакаров, на ул. Парчевич в старата къща, в която живееше и маститият държавник Драган Цанков, имаше махленски театър в зимника. Ще ви изненадам ли, ако спомена имената на някои от тогавашните актьори в тоя махленски театър? Това са имена, които не за пръв път чувате: Ал. Гиргинов – тогава той не беше нито доктор, нито бивш министър, нито лидер на опозицията. В него театър играеше Никола Ил. Сакаров, който отсетне реши да стане доктор, финансист, депутат комунист и добър публицист. Двамата играеха първите роли. Сегашният доктор по медицина Малеев играеше женските роли поради женствения си глас. Как добре той изпълняваше героинята „Руска“ от Ив. Вазов!

Махленски театри имаше и в другите махали, гдето се играеха пиесите: Геновева, Руска, Хр. Ботев, Васил Левски, Кулата Нел, Двете сирачета и пр.

Не зная какво мисли старият наш голям артист Иван Попов, но аз съм убеден, че бързият възход на нашия театър и особено формирането на една взискателна театрална публика се дължи между другото и на тая „скинастения“, на тая особена психоза на софиянци през последната декада на миналия век. А че ние имахме още тогава една почти формирана публика, която търсеше в театъра художество, а не леко развлечение, ни убеждава тогавашният репертоар, в който преобладаваха творбите на класиците Молиер, Шекспир, Хауптман, Зудерман, Ибсен, Горки, Толстой, Островски и пр. Посредствена пиеса не можеше да се задържи на сцената, тя биваше бойкотирана от самата публика и никаква сила не можеше да ѝ я наложи.

Казах вече, че не пиша история, още по-малко история за нашия театър. Моите бележки са отделни впечатления, набелязани само затова, защото не съм ги чел или чул от друг. Други – по-компетентни от мен – ще преценят.

„Славянска беседа“, обаче, беше главният храм на изкуството, който даваше тона.

В неудобната стара сграда на дружеството „Славянска беседа“ трупата „Сълза и Смях“ – шепя герои артисти – шурмуваха всички несгоди, всички предразсъдци и самата мизерия, за да извоюват едно достойно място за българския театър. Тогавата тези герои бяха Радул и Мария Канели, Налбуров, Иван и Мария Попови, Васил Кирков, старият без зъби К. Сапунов, Антон и Анна Попови, Димитър Антонов, Шенка Попова, Екатерина Златарева, Мария Щерева Хлебарова, Б. Пожаров и

чиновникът от „Земеделческите каси“ Шаякчиев.

Салонът, малък, имаше в два реда наредени по осем реда червени канапета, а останалото бяха столове. Една малка галерия събираше по двете души, седнали и правостоящи.

Сцената беше истински яхър, с две малки стаички долу, в които се гримираха по-видните артисти и артистки, и една по-голяма над сцената, в която се обличаха второстепенните артисти. Една грамадна печка затопляше с адска горещина сцената, но щом се отвореше вратата към двора, за да се изнесат декорите и сменят с други, които чакаха във вноса, студеният зимен вятър нахлуваше на сцената и смразяваше потните от играта актьори. Има ли артист, който да не е спечелил малко ревматизъм от тая сцена? А какво да каже старият суфльор Христо Ковачев, който целия си живот прекара в своята суфльорница – хладилник? Благодарение на здравата си натура те издържаха. Все пак нека отбележим, че Налбуров, Мария Канели, Димитър Антонов, този цар на интригата, Н. Ф. Щърбанов умряха от туберкулоза. Случайно ли е това?

Артисти и технически персонал правеха свръхчовешки усилия, за да спестят средства и да получат пълен ефект. Спомням си за Георги Златарев, сподвижник на Иван Попов още от румелийския театър – той беше артист и декоратор. Какви усилия правеше, за да приготви от нищо нови декори за някоя нова пиеса? Той сам беше и декоратор и бояджия, и дърводелец и преносвач. Броил ли е някой колко пъти той е преобоядисвал дървената част на единствената гарнитура мека мебел от черна на бяла или червена и колко пъти той е опъвал разни други щофи с иглянки, за да направи гарнитурата непознаваема и да не омръзне на публиката? Този непосилен труд при лоши условия и студ се отрази върху неговото здраве. Едва върнал се от специализация в Берлин и Париж, той се сгромоляса и ето вече повече от 30 години, откак лежи болен от страшна болест.

С идването на Миларов като интендант на „Сълза и Смях“ работите на театъра тръгват малко по-добре. Режисурата на театъра минава последователно в опитните ръце на големите славянски артисти Мандрович, писателя Туцич и пак артиста Йосиф Шамаха. У нас дойдоха на гастрола артистите Фиян, Щроци и София Звонарова. Трупата „Сълза и Смях“ стана държавен Народен театър. Заговори се вече за постройка на специална сграда за театър.

В новите поемни условия за Класната лотария общината предвиди да се отделя ежегодно по известна сума за постройката на театър. Този „Фонд театър“ обаче не растеше с желаната бързина. Миларов поиска

помощ от държавата. Определено беше мястото, на което ще се строи театърът и което се даваше от общината; плановете също бяха готови, но... тук се спираше всичко.

Най-сетне един ден видяхме работници, които почнаха да копаят основите на днешния театър. От него ден за всички артисти, актьорствующи и любители на драмата цел за разходка беше мястото, гдето се копаеха основите на театъра. Всеки минаваше, спираше се за малко да погледне колко е изкопано и се отправяше към арменското кафене, за да докладва. Когато двама се срещаха, ще си разменят вместо поздрав:

– Мина ли покрай театъра?

– Минах. Почнаха вече да хвърлят камъни в основите...

Постепенно основите надминаха височината на дървената ограда. Тогава артистите почнаха да броят редовете тухли. Ще влезе някой в Арменското кафене:

– Днес са вече на 23-ия ред тухли.

Между последните беше покойният артист Белю Белчев. Два дни преди да отлети разумът му, беше ме срещнал пред кафене Панах и, както слабо пелтечеше, каза ми сепнато:

– Прочетох ги. Днес са на 57-ия ред тухли, а защо от другата страна са само на 52-ия ред?

Напрежението у него беше голямо. Той не изтрая и полуля. Белю не можа да види новия театър... Погребяхме го.

От кафенето решават: Хайде да идем към театъра, да видим догде са стигнали. При такава покана веднага трима-четирима се вдигат и закрчават. С часове те наблюдават италианците, които дялат камъните и капиталите за колонадата на парадния вход.

– „Ех, че работят полека пустите му италианци! Мързеливци!“ След тая бележка ще идат да се почерпят.

Старият театър „Основа“, отсетне склад на общината, на

чието място днес се издига Народният театър

Издигането на никоя сграда не е следено с такъв жив интерес, майката не следи растежа на своето дете с такава любов, с каквата нашите артисти и театralи следяха издигането на Народния театър.

И понеже всяко начало има край, и растежът се привърши. Театърът биде открит тържествено на 3 януари 1907 г. според една специална програма, изработена от една комисия, състояща се от директора на протокола при министерството на външните работи Милчев, помощник-кмета Ганчев и интенданта на театъра Илия Миларов. Както във всяка народна работа, така и в тая дворецът се намеси по арогантен начин. Ставало дума театърът да носи името „Царски театър“, но тоя проект решително бил отхвърлен. Князът изпратил като ръководител на комисията своя началник на конюшните – шалмайстора¹⁶ Ешенбах. Още в началото комисията по настояване на княжеския пратеник е решила, че в това тържество не всеки гражданин може да отиде и че ще се допусне ограничен брой гражданство. Това решение отне народния характер на тържеството. Самият Миларов беше неприятен поради своето царегуодничество. Той беше пренебрегнал да покани маса видни граждани, за да покани свои приятели и любимци на двореца. Последното стана известно на журналисти и професори, които в знак на протест върнаха поканиите си.

През деня по софийската чаршия се забеляза едно необикновено търсене на свирки. Еврейските дюкянчета продаваха по 2 и 3 лева стражарски свирки, без да знае някой какво се готви.

Когато към 9 часа вечерта се зададоха княжеските каляски заедно с княза, брат му, Борис и Кирил, те бяха посрещнати от оглушителни свирки от всички улици около театъра. Организатори на това освиркване бяха нашите студенти. Чуха се и викове „Долу!“ Каляските и княжеският конвой, изненадани, за един момент спряха, конете се уплашиха, но след малко те потеглиха и с голяма бързина стигнаха пред театъра.

Свирките, виковете и смеховете продължаваха и се превръщаха в адска глъчка.

По заповед на градоначалника гвардейците се отпавиха срещу тълпата. В миг се стекоха студенти, ученици и други граждани, които задръстиха входовете на съседните улици и движението стана невъзможно.

16. Шалмайстор „управител на конюшните“ – нем. Stall „конюшня“.

Свирките и дюдюканията продължиха. Студенти се бяха качили по железната ограда на Градската градина и оттам продължаваха да свирят. Министър Петков излезе пред входа на театъра и даваше нервно заповеди. Най-сетне, към 11 часа, конни отделения и стражари прогониха тълпата чак до банята и разчистиха площадката пред театъра, която се зае от един ескадрон кавалерия. Окончателно градът се успокои едва след полунощ.

Самото представление и церемонията на откриването мина спокойно. Народният поет Ив. Вазов беше написал специален пролог за тържеството на българския гений. Един балет, написан много сполучливо от маестро Атанасов и изпълнен от Пешо Радоев, танцмайстор, изпълваха програмата на откриването.

Постъпката на студентите има като последствие закриването на Университета. Но тази постъпка беше първият сигнал за борба срещу омразните управници и срещу княза.

Народният театър стана арена на едно небивало състезание на таланти. В него се проявиха всички мъченици от „Сълза и Смях“, към които следва да прибавим и по-новите: Огнянов, Сарафов, Ат. Кирчев, Снежина, Султана Николова, Будевска, Бъчваров, Коста Стоянов, Г. Стоянов, Гено Киров и много други. Народният театър стана крепост на нашето драматическо изкуство, което по-късно приюти при себе си и Народната опера.

Какво беше себеотрицанието у нашия актьор, имал съм случая да опиша в един подлистник, поместен във в. „Изгрев“ при смъртта на Коста Стоянов. Сега ще добавя следния епизод.

В театъра се играеше пиесата „Борислав“, режисьор е Ив. Попов. След второто действие актрисата Султана Николова помята във време на антракта. Театралният лекар, който се притича на помощ на пострадалата актриса, след като успява да спре хеморагията¹⁷, се явява при г. Попов да му каже, че Султана Николова не е в състояние да продължи играта без риск на живота си. Попов нарежда да се повика дубльорката г-жа Банчева и моли лекаря да уведоми Султана, че тя ще бъде заместена в третото действие от Банчева. Когато Султана узна, че ще бъде заместена от съперничката си, избухва в гняв и реве:

- Не, но никой начин! Не позволявам! Аз ще завърша ролята!
- Вие рискувате с живота си. – казва лекарят.
- Нищо! – отговаря актрисата.

17. Хеморагия – гр. „кръвотечение“.

Солидно тампонирана, поемаща всички рискове, Султана Николова доизкара своята роля.

Не всички обаче бяха така предани на театъра. Заедно с покойния Никола К. Хлебаров, съпруг на Мария Хлебарова, бяхме написали една статия за нуждата от специална сграда за театър. Това беше 6–7 години, преди да се реши, че ще се строи театър. Статията беше готова, но не можахме да намерим вестник, който да я помести. Отидохме при Петър А. Петров, директор-стопанин на в. „Отзив“ и му я предадохме.

– Ха! Всичко Мара фтасала! Ние не можем нашите държавни работи да уредим, та сега ще се занимаваме с карагъзчийски¹⁸ работи! – Това беше отговорът на Перо Петров.

Статията пак излезе благодарение на Бернард Кон, който ни даде на разположение колоните на „Български търговски вестник“.

Казах вече, че пиша само ония мои впечатления, които не са отбелязани от други досега.

По същите причини искам да разкажа как изникна театър „Ренесанс“, чиито опожарени стени доскоро стърчеха на площад „Възраждане“ и който скоро ще се възобнови като български работнически театър.

През 1898 година пловдивчанинът Янко Петров държеше на площад Трапезица, тъгля с Ломска, кафе-шантана „Сан Стефано“. Широко и красив за него време салон, облицован с дъб, и малка сцена. На нея пееха виенски и унгарски певачки, съпровождани на пиано от Ротшилд, а по-късно от един млад студент по правото – Попов. Янко беше прибрал при себе си своя брат Григор.

Заведението работеше много добре. Янко успя да спечели доста пари в малко години и с помощта на банкера Кюсе Ешкенази купи на публична продан от съдебния пристав празното място, на което бе построен днешният театър Ренесанс. Тогава то беше някаква ливада до Вайсовата воденица, пред която течеше малка вада. Мястото почваше от днешната ул. Нишка. Бай Янко загради мястото (поради липса на средства) с нисък 75 сантиметров пармакльк¹⁹ и през същото лято го превърна в лятна градина-бирария под името „Нова Америка“. Построи бай Янко една кебапчийница, сложи под сайванта един тезгях, издигна една низка естрада с гръб към вадичката и качи на естрадата трупата на италианеца Хуго Учелини, който дотогава свиреше у Робчето. Градината получи името

18. Карагъзчийски – от тур. карагъз – „черноок“ и оттам „мошеник, смешник, комедиант, актьор“.

19. Пармакльк – тур. „парапет“.

„Нова Америка“. Красивата синьора Учелини и приятните неаполитански канцонети²⁰ и баркароли²¹ привлякоха чужденците и столичани в това ново заведение. Бирата струваше 20 стотинки, кебапчетата 10 стотинки, хлябът и гарнитурата – безплатно.

Насърчен от успеха и от реализираните печалби, бай Янко построи една лека постройка със сцена и ложи. Това беше началото на днешния театър Ренесанс. Зимата наближи, бай Янко не се върна в старото заведение на пл. Трапезица и кафе-шантанът „Сан Стефано“ се превърна в железарски склад, какъвто си остана до самата бомбардировка. На сцената на „Нова Америка“ минаха видни артистки и артисти от европейските вариетета, между които и голямата немска танцьорка Лорей, която има голям успех из цяла Европа със своите серпантинни танци, осветявани разноцветно. Театърът се осветляваше с големите лампи „Лукс“ посредством петролни пари. Когато трябваше да се постигне някой сценичен ефект, за което залата трябваше да остане тъмна, голямата лампа се смъкваше на пода и се скриваше в голям и широк кюнец от черна ламарина. В салона вместо фотьойли имаше маси за консумация. Спектакълът не пречеше на публиката да пие бира, вино или лимонада. След свършването на програмата заведението преставаше да бъде семейно вариете, а ставаше отново шантан. Ложите се превръщаха в сепарета и в тях се пиеше истинско шампанско до зори.

Следното лято бай Янко построи с гръб към ул. Ниш голяма лятна сцена. Летният театър ежевечерно беше препълнен с публика. „Нова Америка“ преуспяваше.

През първата световна война театърът беше реквизиран за склад. След смъртта на Янко Петров имотът мина в ръцете на брат му Григор, единствен негов наследник. Съпругата му каза Цонка, много сръчна търговка, успя да го разработи наново и след многократни поправки „Нова Америка“ стана театър „Ренесанс“. В него игра Матей Икономов шумната „На дне“, а по-късно тук се настани Кооперативният оперетен театър. Недавна Силаги поиска да възкреси „Нова Америка“, като възобнови Музикхола, но опитът му остана безуспешен.

20. Канцонета – „песенчица, кратко музикално произведение“ – от итал. canzone „песен“.

21. Баркарола – „песен на венецианските лодкари“, от итал. barca „лодка“.

Изящни изкуства

Редом с театъра се забелязват първите прояви на другите изкуства. По много обясними причини пеенето и танцът не можеха да прогресират. Ние не бяхме още дорасли за тях. Положеният непосилен труд от нашите първи пионери Др. Казаков, Славков, Панайот Пипков и др. да създадат опера остана безрезултатен. Трябваше да се изминат няколко десетки години, за да се създаде у нас опера и балет. По него време имаше много малко публика, подготвена да слуша художествено пеене и музика. Тази малобройна публика се задоволяваше с концертите, давани от г-ца Катя Стоянова и, по-късно, от Мара Черен (последната след женитбата си с министър Д. Попов – Централния престана да пее). Към тези концерти трябва да добавя и тия на струнния квартет Цибулка.

Софиянци не бяха с много изтънчен музикален вкус. На малката възвишена площадка в Градската градина срещу Военното министерство два пъти в седмицата свиреше военната музика на 6 пехотен полк под диригентството на Кауцки. Когато неговият духов оркестър засвиреше потпури от Аида или от Травията, слушателите не бяха много внимателни, но засвиреше ли някоя ръченица или хоро, около музиката се набираха безброй слушатели със засмени физиономии. И Кауцки беше длъжен във всяка своя програма да постави по две или три хора или толкова ръченици. Особено се нравеше пайдушкото хоро. Публиката обичаше да слуша също „Изгубена поща“, при която един флигорнист напущаше оркестъра и се отдалечаваше на другия ъгъл на градината срещу Народната банка, от гдето даваше музикалните си реплики. Също голям успех имаше една музикална илюстрация със сюжет войната от 1885 година, под име „Гургулят“ от Хохола. Успехът не се дължеше на художествената стойност на композицията, но на вмъкнатите в нея сигнали за атака „на нож“, „отбой“, „вечерна проверка“, на погребалния марш, Шуми Марица, топовни гърмежи и пушечен огън.

Капелниците на всички военни музики бяха чужденци, повечето чехи. По-важните от тях бяха Хохола, Чадел, Спауста, Мацак, Свобода, Швертнер, Кауцки и др. Тези музиканти търпеливо, свирейки ни народна музика, ни даваха на час по лъжичка по малко западно-европейска музика и увеличавайки постепенно дозата, привикнаха нашето ухо да слуша художествена музика и дори го направиха доста претенциозно. Днес в София вече има формирана истинска музикална публика.

Като пример за музикалните ни познания от онова време ще разкажа следния случай. В един офицерски стол по време на обед свири духовият оркестър. Командирът на полка е в добро настроение, но му са омръзнали тези оперни арии, които го приспиват. Изведнаж той заповядва на адютанта си:

– Паручик! Кажете на капелмайстора да ми се яви веднага!

Няколко минути по-късно капелмайсторът е изправен във войнишки стоеж пред своя началник.

– Какво заповядвате, г. полковник?

– Каква е тази музика, която ни свириш? Тя ще ни приспи. Ти нея пази за жени, а ние, ние сме военни, при това кавалеристи, трябва да ни посвириш нещо весело, нещо буйно, нещо хвърчащо. – и за да докаже, че знае повече, той добавя – Например, нещо като „Кавалерия растакана“ или нещо подобно.

Капелникът остава с отворени уста. Той не знае какво да отговори, връща се към оркестъра и раздава партитурите за един кавалерийски марш.

Хоровото пеене имаше по-голям успех. Няколкократното идване в България на прочутия хор Агреновой Славянски допринесе доста. За всеки случай църковни хорове имаше във всеки по-голям град. Учителите и учителките също имаха свои смесени хорове, които изнасяха доста сполучливи вечеринки през зимата.

Паралелни с музиката са и първите наши стъпки в художественото изобразително изкуство. И в тази област първите наши учители са също чужденци. Те са: Обербауер, Хорейши, Вешин, Мърквичка, скулпторът Борис Шац и прочее. Бързо до тях застават българите: Ив. Ангелов, Илиев, Антон Митов, Мавродинов, Н. Михайлов, Андрея Николов, които се приравняват с учителите си. В София се откри първото рисуwalно училище, което се помещаваше в един яхър на ул. Аксаков и „6 Септември“. Веднага в това рисуwalно училище постъпиха значителен брой ученици, повечето от които станаха големи художници със широка известност и днес.

По него време Антон Митов има щастливата идея да организира една серия художествени сказки, придружени с прожекции на най-великите художествени творби, посредством един магически фенер. Тези сказки будеха голям интерес в публиката и се посещаваха редовно ред години. Антон Митов държеше сказките си в един малък салон на ул. Шипка. Този салон едва побираше 150 души, но биваше винаги препълнен от най-избрана публика. Там Митов запознаваше софиянци с големите

майстори художници: Рембранд, Ван Дик, Мурило, Ботичели, Рубенс, Леонардо да Винчи, Рафаело, Тициано и др. Тези сказки надминаха числото двесте и повече.

По същото време се яви щастливата инициатива на Тръпко Василев (Търпето) от Костур, който на мястото на Рисувалното училище откри своята „Постоянна художествена галерия“. В нея се организираха периодични смесени (общи) изложби на нашите художници, а също и някои индивидуални изложби. Мога да кажа, че всички наши големи художници са излагали в Тръпковата галерия. Сам Тръпко е художник, но несигурен в успеха си като художник и може би като костурчанин, повлиян от търговския си инстинкт, предпочете да стане предприемач бояджия. Поради своята добра работа и честност, Тръпко е предпочитан и днес от всеки, който се нуждае от бояджийски услуги, а Земеделската банка от ред години го има като атитриран²² свой предприемач. Заслугата на Тръпко Василев е голяма, ако и днес малцина да си спомнят за Тръпковата галерия. Тръпко е още жив и честно се бори в живота с четка в ръка.

Един епизод от Тръпковата галерия:

Пред касата на Художествената галерия застава здрава селянка шопкиня и иска билет, за да влезе. Плаща тя един лев и влиза в изложбата. Всички са изненадани, че една селянка проявява такъв интерес към изложените картини, и следят внимателно посетителката. Повече от половина час тя се разхожда из двата салона, спира се пред всяка картина, и я разглежда с интерес. Имаше някои картини, при които тя се спира по два-три пъти, като че ли са ѝ направили впечатление. Изведнаж се чу едно „Уфф!“ И тя се запъти към касата, гдето е и Тръпко:

– Е, господине, то тия картини са арни, я ги изгледах веднаж, два пътя, па и третио пат сега ги гледам, ама речи ми, кога че почне представлението.

Горката селянка, тя си мислела, че влиза в театър.

22. Атитриран – от фр. *attitrer* „упълномощявам, назначавам“.

Развлечения – разходки – заведения

Софиянци, па и техните гости – чужденци винаги са обичали края на разходката да завърши с едно здраво хапване и пийване или, както казват кореняците, „къркане“. Още в 1869 година поради многото пиене султан Селим е бил принуден с ферман да забрани употребата на спиртни напитки в заведенията. По-късно той отмени своя ферман по отношение на раята, но ферманът останал в сила за мохамеданите.

Най-обичните разходки на софиянци бяха: вишневата градина Курубаглар (Лозенец), Бали Ефенди (Княжево), гдето се ходеше било със Шишковия омнибус, било с файтон (5 лева отиване и връщане), било до Юкър Баня (Горна Баня). Тези далечни за времето разходки завършваха с изяждането на агне, прасе или поне на някой гювеч.

Трамваят на Шишков, който тръгваше от ъгъла на Алабинска и свързваше София с Княжево

На половината път за Княжево беше бирената фабрика Павлово, основана от Лазар Трифкович и грамадния браумайстор²³ Воханка. В парка на фабриката имаше първоразряден бюфет, какъвто днес нямаме никъде. В неделен ден имаше военен концерт и масите бяха изпълнени с най-избрано общество.

В тези години планинарството не беше още развито и Витоша не привличаше гости туристи. След Алеко Константиновото изкачване на Черния връх отделни групички, но много редки, правеха излети. Обаче тези излети се броеха на пръсти. Изкачването беше трудно поради липсата на пътища.

23. Браумайстор – „технолог, специалист по производството на бира“, от нем. Brau, Brauer „бирата, сварена на един път“.

Хай-лайфът правеше своята обичайна разходка по Цариградското шосе (Цар Освободител) до пепиниерата. След няколко тура всички се отбиваха в „Дълбок зимник“ на бира и скара.

Имаше и други, които безцелно отиваха до гарата да посрещнат влака, който идва от Виена, или тоя, който пристига от Цариград, разхождаха се по перона на гарата (слабото движение позволяваше това), след което консумираха в бюфета на гарата и се връщаха в града.

По-мързеливите софиянци се задоволяваха да отидат в Градската градина, гдето се разхождаха по широката алея, която е около оградата, и слушаха военната музика. Казиното не съществуваше, но в североизточния кът, гдето днес има едно малко фонтанче с изкуствени стени и гдето децата играят, имаше паянтов бюфет, държан от Стефан А. Петров. Целият този триъгълник беше изпълнен с маси, а около тях посетители-консуматори наблюдаваха разхождащите се по алеята софиянки и софиянци. В разстояние само на един час пред вас ще минат по десетина пъти всички ваши познати и при всяко минаване се разменяваха по две „търговски усмивки“.

Градската градина често служеше за разни дружества за устройване на „гарден парти“ или градински увеселения. В тия увеселения имаше музика, бой с цветя и конфети, поща, разнасяна от хубави госпожици и дами, и главно претекст за много интриги.

Все в Градската градина станаха и първите спортни прояви. Там се уреждаха юнашки игри от швейцарския инструктор по гимнастика Шампо. Те се състояха от съгласувани движения от младите юнаци и упражнения на висилка и паралелка. В тия упражнения особено се бяха отличили Лазар Добрич и Петко Сирманов (по-късно полковник). В Градската градина стана и първото колоездачно надпреварване с тогавашните първенци: капитан Драганов и гимназиалния учител Борис Балтаджиев. Приблизително 20 конкуренти колоездачи заобиколиха 8 пъти околоръстната алея, – това беше рекордът. След надбягването имаше фокусници, които караха колело без кормило, други без седало, или покачени само на един педал. Това бяха необикновени фокуси за времето.

В Градската градина за пръв път чухме фонограф. Един стар грък носеше голяма кутия, покрита със стъкло, в която се въртеше цилиндър. Чрез каучукови тръбички, чиито двойни кукички ние прикрепяхме в ушите си, и срещу 10 стотинки слушахме това чудо: човешки глас да излиза от машина. Това беше най-първобитният фонограф с дрезгав глас, но за нас той беше чудо, голямо чудо. Веднаж поканих един стар метач

да слуша. Аз платих десет стотинки за него. Наблюдавах го. Когато цилиндърът се завъртя, неговата физиономия се измени. Отначало той почервения, очите му добиха израз на голямо учудване, после се изсмия и пак се замисли и стана сериозен. Той слушаше, без да проговори. Когато апаратът спря и той си откачи кукичките, погледна ни някак с присмивка и каза:

Слушат първия фонограф...

– Толкова балама не съм. Тая мангелия²⁴ пред мен не минава! Дека се е скрил тоя, що хорати? Под масата го няма, ама тадева че е.

По-късно Грауер, представителят на грамофоните „Гласът на неговия господар“, наводни София с тези апарати, които достигнаха до шестдесет лева апарата, а плочите – по пет-шест лева. Тогава всяко семейство имаше свой грамофон.

24. Мангелия „хитрина, шмекерия“ – от мѝнга „хаймана, непрокопсаник“. Любопитно е, че Стефан Илчев в „Речника на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век“ привежда пример, в който думата е употребена също със значение „телефонна слушалка“: – Геле, ти все тука ли беше? Телефонът да е дзъркал?... – Е, ти вдигна ли му мангелията? Кой се обажда? Р. Иларионов.

Първото кино

Една вечер пред бюфета на градината опнаха бяло платно. Срещу платното поставиха нещо като магически фенер. Апаратът затрака и върху платното видяхме оживени фотографии. Един поливач на улица опръсква един разсеян минувач; после кавалерия препуска и ето даже че конете идват към нас... те като че ли ще ни прегазят... аз изумявам от страх. Светлината идва, платното е отново бяло. Това беше първият кинематограф. Цялата нощ не спях и мислех по това чудо.

Подир месец една кръчма срещу Шарения мост, там гдето е днес хотел Бел Вю, се превърна в кино. Салонът не побираше повече от 30–40 души. Входът струваше 30 и 50 стотинки. На екрана се даваха малки фарсови комедийки, които траеха по пет-десет минути. Понеже филмът беше ням, до екрана стоеше един господин, който обясняваше действието с висок глас: „Вратата се отваря“. „Влиза жена му“, „Той не я забелязва“, „Той блъсва карафата, която пада и се счупва“ и прочее. Едва две-три години по-късно на мястото, гдето е днес Модерен театър, в една дълга зала столичният жител Вакаро инсталира първото кино, което даваше по-големи комедии, но все пак ними и с обяснител.

При всеки национален празник на площад „Александър“ пиротехническата рота при артилерийския арсенал организираше нощно празненство с фойерверки. Пущаха се разноцветни ракети единични, после в букети и фонтани и най-накрая се запалваше голяма комбинация от разни цветове ракети, които представляваха вензели и други орнаментики. При такива празници всички прозорци на учрежденията бяха също осветявани с дузини спамацетови²⁵ свещи и София ставаше феерична през тези нощи. Публиката от площада и от Градската градина се радваше на тия зрелища.

* * *

По него време се консумираше повече бира отколкото вино. В

25. Спамацетови свещи (?) – вероятно „спермацетови свещи“ < спермацет – въскоподобно вещество, което се добива от кашалотите и днес се използва в парфюмерията и техниката, а в миналото от него са правени висококачествени свещи. Произхожда от лат. *sperma ceti* „семе на кит“, но спармацетът няма нищо общо с размножаването на кашалотите. По-скоро се допуска, че функцията му е свързана с режима на дишане на кашалота.

София имаше много хубава и отлежала бира, – производство на Братя Прошекови, на Павлово, тая на Таки бираджията, освен това Търновско и Шуменско пиво. Много по-късно имахме и бирата на фабрика Македония. Внасяше се също и мюнхенска и дрехерова, па и пилзенска бира. Консумацията беше голяма – аз зная заведения, които харчеха по седем хектолитри на вечер.

Бирата беше евтина. Доскоро още стояха някои стари фирми на бирарията Секлер, която продаваше голяма чаша бира за петнадесет стотинки. „Батемберг“ още не съществуваше. Йосиф Минчев имаше едно малко заведение с женска прислуга на ъгъла на Цар Калоян и пл. Св. Георги, гдето доскоро беше склад за одеала. Към 1904 г. той построи срещу църквата „Св. Георги“ заведението „Батемберг“, в което свиреше прочутият тамбурашки оркестър на Ротшилд, съставен изключително от любители чиновници, облечени в шопски костюми. Там по-късно свиреше и оркестърът на Швертнер.

Една прочута бирария по него време беше „Перо яваш, яваш“, по-късно наречена „Родопи“ на площад Св. Никола.

Хубавата бира, многото закуски и богатата скара привличаха всички семейства в тая бирария, гдето рядко се намираше свободно място. Компаниите оставаха на гуляй до късно през нощта – тогава нямаше определен час за затваряне на заведенията.

Понеже става дума за площад Св. Никола, грях ще сторя да не спомена за подвижните кебапчии, които сновеха навсякъде, но най-много ги имаше на тоя площад. На един широк кожен колан, който минаваше през лявото им рамо, беше закачен мангал със скара, който висеше пред самия им пояс на корема. Мангалът е в същност поставен в една кутия във форма на полумесец, който обгражда тялото на кебапчията. В дясно от мангала има сурови кебапчета, готови за печене, в ляво има място за сол и червен зърнест враждебски пипер, а над кутията парчета хляб, нарязан за по две и половина стотинки парчето или по-голямо за пет стотинки. В дясната си ръка той държи машините, с които си помага при печенето на кебапчетата. Било прав, било седнал на някоя крайна маса на бирарията, вие повиквате кебапчията, който веднага ви подава в хляб две, три, пет кебапчета прясно опечени пред вас. Кебапчето струва пет стотинки. Тези кебапчии имат особен маниер да шракат с машините, за да привличат вниманието ви и да раздразнят апетита ви. Някои от тях бяха виртуози в шракането, което ставаше мелодично.

Подвижен кебапчия. Скарата отиваше сама при клиента и му поднасяше вкусни и сочни кебапчета

Друга известна бирария беше тая на Щърбаков, срещу днешния „Модерен театър“. В нея свиреше оркестърът на бай Никифор, облечен в шопски костюми, и поради това бирарията се наричаше „При шопите“.

И днес срещам един от оркестрантите на бай Никифор, остарелия вече цигулар бай Доротей. Доротей свири с лявата ръка, и то предимно стари възрожденски песни, като същевременно ги пее. Той пее дрезгаво, но с чувство, и при някои пасажии се повдига от стола си в знак на почит към текста на песента. Сега на старини той свири по кръчмите. Най-често го срещам в „Хладна почивка“ и „Дивите петли“.

На ъгъла на Московска и бул. Дондуков, там гдето доскоро беше кафене „Ница“, чехът Хръдличка беше открил бирария под своето име. Беше довел от Прага чешки дамски оркестър. Това смути семейното участие на госпожите офицерши, които имаха основание да мислят, че

техните мъже са прекалено галантни с дамите от оркестъра. Една депутация от съпруги на офицери се яви при тогавашния военен министър Михаил Савов и протестира против ангажирването на тоя дамски оркестър, който задържал мъжете им до късно през нощта. Каква е била интервенцията на тогавашния военен м-р полковник Савов, не зная, но Хръдличка смени оркестъра си, като привлече за оркестранти само мъже. Такова беше времето.

На ул. Алабинска беше прочутата гостилница „Балкан“ на бай Христо. Там се хранеха много видни наши хора, между които бяха: Андрей Ляпчев, Д-р Владов, статистикът Кирил Попов, Яворов, П. Тодоров и други. Келнерът Цеко знаеше вкуса на всички клиенти. Имаше един клиент, грък, който поръчвайки: „Цеко, дай една цорба!“ – предизвикваше шумен смях.

По-горе, на площад „Александър“ до самата аптека Странски беше бирарията „Златен елен“, гдето се точеше хубаво отлежало Прошеково или дрехерово пиво и се ядеха виенски панирани шницели по 75 ст. или свинско каре със зеле за един лев. Скъпо!

Не искам да отмина площад Александър, без да спомена за малкото ресторантче „Колумбус“, гдето порция готвено струваше петнадесет и двадесет стотинки, а чорба – десет стотинки.

След закриването на пловдивското изложение виенският ресторатор Мориц Рат демонтира своя павилион от изложението и го пренесе и построи там, гдето започва днес улица „Знеполе“, до самата сегашна Народна банка. Това беше бирарията „Червен Рак“. В нея идваше софийският хай-лайф. Там свиреше гвардейският оркестър, отначало под диригентството на Хохола, а по-късно на Мацак. Кухнята беше изрядна и се сервираше по западноевропейски маниер. Точеше се Прошеково и мюнхенско пиво, а в началото на пролетта се точеше мартенско пиво. В избите имаше всички френски и мозелски вина, както и истински шампански вина.

В Червен Рак ежевечерно имаше големи компании от известни консултатори. Там всяка вечер бяха: полковникът артилерист Раковски, професор Бахметиев, който изпразваше четиридесетата си чаша бира, без да му мръдне окоето, най-високият български артилерист Алекси Руев, голям ловджия и гастроном, инженер Шмид, Ив. Стоянович, големият гастроном Вичев, Григор Найденов, и др.

За Мориц Рат нямаше нищо невъзможно. Помня, веднъж му отнесохме един необикновено голям шаран. Тежеше осем кила. Другарите искаха да бъде приготвен по еврейски, т.е. печен на фурна с орехи и

лук. Мориц приготви шарана, без да го реже. Всички се изненадахме вечерта, когато двама келнери донесоха една чиния дълга метър и двадесет (мерихме я със сантиметър). В нея шаранът беше легнал цял непокътнат. Мориц беше запазил няколко такива чинии от сервизите, които бидоха доставени от държавата по случай на Шипченските тържества. Същата тази чиния видях как поднасяха друга вечер на друга компания. Носеха я пак двама келнери, а в чинията имаше един омлет с горящ пунш. Като я носеха, пламъците от горящия ром се изкачваха чак над главите на келнерите. Не питах колко яйца са били нужни, за да се направи тоя омлет – предполагам, че не са били по-малко от сто. Мориц много държеше за формата при поднасянето и не се спираше пред никаква жертва, за да бъде оригинален.

И у Мориц вересията беше нещо неизбежно. Големите клиенти дължаха големи суми, по-малките по-малки – тази беше единствената разлика, но вересията си беше вересия. Аз зная, че един мой близък, който ходеше на лов с някои дипломати и им даваше вечери, дължеше на Мориц около тридесет и пет хиляди лева, огромна сума за тогава. Други чиновници или млади офицерчета дължеха малки суми и ги плащаха при получаване на заплатата си.

На първо число келнерът Стоян напомняше това по деликатен начин. Когато някой чукнеше на масата, за да плаща, Стоян се промъкваше измежду масите и бързо повтаряше:

– Молим, молим, кой плаща (и по-низко ще добави): днес първо число, молим, кой плаща?

Така подсещаше длъжниците да уредят сметките си, които той носеше записани на белия си маншет.

Тъжно е да признаем, но е истина, че тогава в София имаше много повече заведения, в които се сервираше западноевропейска кухня и фини напитки, отколкото днес. Имахме и по-голям брой стиловани келнери по професия. Милан, последният келнер от него време, работеше на стари години в Славянска беседа, но от известно време вече не го виждам.

Като си помисля само за ресторанта на Иван Папах, за тоя на Смолницки – „Роял“, в който можеше да се пие дори и прочутото розово шампанско „Oeil de Perdrix“, ресторант Баер и неговия кегелбан, – днешните наши нови ресторанти и като инвентар, и като кухня, и като сервиране, ми се струват смешни и невъзможни. Днес ние съвсем нямаме това, което имаме преди четиридесет години.

Измежду хотелите на София по него време хотел „България“

(старият) ни правеше впечатление на дворец. В тоя хотел слизаха изключително видни чужденци и дипломати. В едноетажното крило над старото кафене „България“ и срещу Военното министерство имаше запазен апартамент, в който живееше собственикът на имота генерал Кесяков, сродник на Тъпчилешовите, който игра известна роля по време на изпъждането на княз Батемберг. След неговата смърт син му Константин и зетьовете му полковници Голдгоер и Раевски от Петроград продадоха хотела и мебелите на Леон Фрай. Особено ценните лични мобили на генерала – легло със злато обшит балдахин върху коприна брокар, която от един век вече не се произвежда, бяха купени от тогавашния руски дипломатически представител Бахметиев, други ценни предмети бяха купени чрез Виткович и Леви за виенския музей, а монументалното писалище от палисандър бе подарено на адвоката Петър Шварц, който посредничеше за сделката. Един извънредно тежък полюлей с мозайки и позлатен бронз, чиято тежест не можеха да издържат гредите на хотел България, както и един огромен порцеланов сервиз, маркиран с К. К. и много сребърни предмети, оставени на съхранение у французойката г-жа Балон, при нейната внезапна смърт бяха иззети от френския дипломатически агент в София и пратени на наследниците ѝ във Франция.

На площад „Александър“ днешното дружество Балкан, както казах, беше хотел „Кобург“, също луксозен хотел. От балкона на тоя хотел наблюдавахме безопасно по време на падането на Стамболов комичните двудневни боеве между народници и стамболовисти за превземането на шадравана, който беше по средата на площада.

По него време дрехарският магазин „Тиринг“ напусна зданието, днешния „Феникс“, и Йохан Панах от Виена откри хотел, ресторант, сладкарница и кафене „Панах“. След избягването на Панах в Цариград предприятието бе взето от Кенда.

На тъгля на ул. Трапезица беше хотел „Братя Иванови“; на самия площад беше големият хотел, градина и ресторант „Одеса“; на мястото на днешната Духовна академия – хотел „Искър“, а при старата поща, днешната хлебопекарница Китев, – хотел „Поща“. На ул. Витошка имахме стария хотел „Батемберг“; на бул. Дондуков до ул. Тетевенска беше хотел „Руски цар“, в който един палав кавалерист беше влязъл веднъж с коня си. Останалото в София бяха ханища, като най-известен от тях беше Хаджимановият хан на ул. Сердика и „Стара Загора“ на ул. Ангел Кънчев.

Танци, вечеринки и балове

Все поради липса на много развлечения в София бяха на мода танцувалните вечеринки. Освен официалните балове, организирани във Военния клуб, тогава в малкото здание на ул. Московска, гдето се помещава днес Военният музей, или в Славянска беседа от разни корпорации и дружества се даваха и тъй наречените литературно-музикално-танцувални вечеринки. Литературно-музикалната част биваше твърде къса, а танците продължаваха до сутринта.

По улиците ежедневно лепяха афиши за танцувални вечеринки или маскирани балове, организирани с чисто търговска цел. В салона на „Сан Стефано“, и в тоя на „Одеса“ на площад Трапезица, както и в салона „Дълбок зимник“ при Орловия мост ежеседмично и през цялата зима се устройваха такива вечеринки, на които можеше да отиде всеки, стига да си заплати правото на вход, което право варираше между два и пет лева. По време на карнавалния месец маскираните балове бяха особено чести.

Танцувалните салони бяха примитивни, техните подове бяха достатъчно мръсни, но таваните и стените бяха обкичени с книжни вериги и други декорации, както и множество български трицветни книжни знаменца. Една, две, а понякога и три големи висящи петролни ламби хвърляха в помещението несигурна светлина и обилна миризма от горящия петрол. Често пъти лошо изрязаният кръгъл фитил пушеше и черни парцалчета летяха из въздуха. След една нощ танцуване, на утрото носът ни беше пълен с тия чернилки.

Около стените на салона са наредени стотици столове от най-разнообразни фасони, форми и цветове, а често между тях имаше и дървени пейки. Там са насядали танцувачи и танцувачки от всички съсловия и от четиритях краища на града: чиновници, малки търговци, бакали, касапи. Най-много клиенти и клиентки принадлежаха на квартала Юч-Бунар и бяха предимно евреи и еврейки. Тоалетите също бяха най-разнообразни. До някоя претенциозно облечена в бална рокля с малко деколте е седнала танцувачка с червена блузка и черни поли, на косите с бяло цвете, до нея синя рокля силно плисирана. Някоя е навлякла венчалната си рокля, слабо поправена, за да заприлича на бална, а до нея някоя бабичка с шамия на главата си дошла да бди за моралното държане на щерка си и да я опази от изкушение (в повечето случаи нейната бдителност оставаше

безплодна!). В тая пъстра публика не липсват и няколко вакарелски сукмани, носени сигурно от невакарелчанки, но момичета, които искат да бъдат по-интересни. Между цялата тази публика имаше много почтени моми, които идваха изключително за да потанцуват, имаше обаче и много, които търсеха авантюри, особено шансонетките, които, нямайки достъп на други вечеринки, идваха на тия. Кавалерите в мнозинството си идваха преди всичко с надеждата, че ще намерят някое чувствително сърце и някое любовно премеждие. След полунощ младежите от по-добро общество, на връщане от гуляй, се отбиваха в тия вечеринки да потанцуват, преди да се върнат по домовете си.

Музиката беше духовна и ужасно гръмлива. Ансамбълът не се спазваше, но все пак мелодията се разпознаваше, а тъпанът ясно отбелязваше такта.

На един ъгъл е устроен бюфетът – главният приход на танцувалното предприятие: дълга непокрита маса, на която са наредени сладкиши, локуми, буркани с бяло сладко и сладко от череши, пакетчета с фъстъци, други със семки, гевреци и др. От едно буре с изправена металическа канела се точеше непрекъснато бира в чаши със съмнителна чистота, изплаквани набързо в една кофа с мръсна вода. На масата са наредени също шишетата с червена и жълта лимоната. Пред тоя импровизиран бюфет галантни кавалери водеха своите потни от танцуване дами, за да се разхладят с една бира или чаша вода с лъжица бяло сладко или локум.

Танцът започваше обезателно с българско хоро. Тогава бяха на мода следните хора: пайдушкото, свищовското, касапското и коконското. Те се играеха многократно през време на вечеринката. Валсът, полката и крайсполката се редуваха безпрограмно. Понякога в салона се намираше някоя двойка, която знаеше добре да играе ръченица. По общо желание музиката засвиряше ръченица и двойката играеше сама, а около нея се образуваше каре от зрители.

Не беше необходимо кавалерът да познава дамата или да ѝ бъде представен, за да си позволи да я покани да танцува. Запознаването ставаше във време на танца. Не беше обаче и много обидно за кавалера, ако дамата откажеше неговата покана. Имало е все пак случаи, когато при отказ кавалерът отговаря с псувня или заплаха.

В нея епоха, когато нравите бяха по-стегнати, ние с нетърпение очаквахме момента, когато разпоредителят обяви: „Дамите канят!“ Несръчно, със срамежлива усмивка, някои дами напущаха стола си и нерешително се приближаваха до предпочитания кавалер, който пък, горд от тоя успех, прегръщаше своята партньорка и се впускаше във вихъра на

валса. Тази беше първата свобода и първото право, което българката беше извоювала. Изборът на кавалер от дамата даваше повод на клюки, догадки, но това е друга работа.

Но ето че разпоредителят високо предупреждава, че ще се играе кадрил и че танцувачите трябва да си уговорят дами. Настъпва едно затишие, което се използва за почистване на салона от остатъците от изядените фъстъци и семки, нахвърляни по земята от грациозните танцувачки. Двама-трима слуги се явяват с метлите си и дигат такъв прах, че въздухът става невъзможен за дишане. Той е невъзможен и тогава, когато двойките танцуват и дългите рокли заместват метлите, но сега е ужасно. Публиката протестира. Решават да се отворят някои прозорци, от които зимният студен въздух идва да ни освежи. И при тия неудобства никой не се оплакваше, всеки с нетърпение чакаше да се затворят прозорците и да започне кадрилът. След него ще се играе Лансие. Тогава много се играеше един танц, наречен „Па д'Еспан“, но не след дълго той изчезна. От него останаха само думите, които танцувачите натъкмиха към танцовата мелодия и които мнозина ще си спомнят:

Свари, бабо, боб,
Свари, бабо, грах,
Свари, бабо, леща,
Да я изедем,
Докато е още гореща.

Играехме още шотиш, галоп, руска полка, но след всеки два-три валса и една полка публиката викаше: „хоро, хоро, искаме хоро.“ И хорото започваше.

Така се веселеше София около 1900 година.

Тогавашни песни

Характерна черта на българите е, че при всеки гуляй трябва да има песнопееие. И наистина, колко пари чини един гуляй без песни, при общо мълчание или само с приказки. Това не съм имал случая да видя никъде у нас. Даже и официалните банкети и до ден днешен, при условие да нямат строго официален характер, към края завършват с песенки. Миналата година банкетът в „България“ даден от американския пратеник Етиридж, не свърши ли с песни? Не накарахме ли и самия Етиридж да запее съвместно с нашите певци?

На полето или в механата, работници или интелектуалци, без разлика, щом гуляят групово, непременно ще запеят още след първите чапки вино. Младешта обича да си устройва срещи в механите, обаче тя предпочита излетите до близките села, а през лятото – на полето или край някоя река. Всеки празничен ден групи, натоварени с кошници (ранниците не бяха още много употребявани), пълни с провизии и бутилки, се отправят пешком из близките околности: Курубаглар, Драгалевци, Бояна, Княжево или към Враждебна под сенките на върбите около Искъра, гдето постилат одеала, запалват огньове и почват да пекат било някое агне, било шиш кебап, или простичко затоплят някой гювеч приготвен в града. В това време виното се изстудява в реката, децата гязат по водата, някои от възрастните се мъчат безуспешно да уловят някоя мрянка, но мренките на Искъра не се дават всекиму и захапват въдицата само на опитния рибар.

Целия ден се прекарва в ядене, пиене и песни. И днес софиянци имат същата слабост към подобни гуляи. И днес те пеят при първата чаша, само че сега пеем други песни и сме забравили ония, които се пееха тогава. Искам бегло да напомня някои от песните, които се пееха тогава от софиянци.

Естествено, че имяхме певци-сентименталисти, които непременно ще запеят:

„Девет години болен лежах,
Девет години болен лежах
В райски градини, в райски градини,
Болен лежах, болен лежах.“

или елегичната:

„По моря се скитам ази
Между бурните талази,
Сал една Звездица беше
Мой водител предводител,
Тя сред бурите лъщеше
И надежда тя ми бе...“

Тази песен се пееше провлачено с патос, а думата „талази“ се произнасяше, като че ли беше написана с 8 а-та – талаааазиини!

или тъжната:

„Сбогом, прощай, невесто мила,
Мен ме осъжда пристрастен съд.
На заточение в окови вечни
Ази отивам в незнаен край,
Там да загина в страни далечни,
Без да узнаеш ти моя гроб.
Няма да идваш сутрин рано
Тамян да пуши, да палиш свещ,
Ни да нареждаш жално печално
Как сме живели ний изнапред...“

По повод трагичната смърт на една млада софиянка нейният годе-ник беше съчинил една песен, която се пееше много провлачено, не помня тоя наивен текст, но помня, че започваше със следния стих:

„Аз видях, и нейното тяло
Бе покрито с бялото платно...“

Когато настроението станеше весело, ще запеят:

„Реших да се оженя,
Докат съм още млад.
Тръгнах мома да диря
От род голям, богат.
Да бъде хубавица,
Да знае да чете,
Пияното да плаче
Под нейните ръце.
Да знае за Нерона
За Рим, за Картаген

...“

Когато настроението ставаше по-весело, и песните ставаха по-весели и игриви, Тогава започваха с

„Аз съм мома англичанка,
Измамена от любов...
Ще се аз оплача на турския султан.“

и после следваха:

Ах, мила моя, на колене падам
И ти се моля, само за едно.
Трандафила мирише, бодилото бодее,
А любовта говори: Люби ме от сърце!

или:

Ти си, Милке моя, моя,
Ти си, душо моя, моя.
Ти си, мила моя, моя,
Аз съм твой... (2)

или

Ела при мене, о девойко,
Дай ми ръка за любов,
Ние двама с любовта си
Ще преминем цял живот.

Някои по-стари обичаха да пеят:

От де да начена, о любезна моя,
Да ти изприкажа с някоя леснина
Какви мъки тегля, как за тебе чезня,
Как линея, вехна в млада младина.
Пет години стана, откакто захвана
Люто да ме мъчи твоята любов.
Тя ме обори, рана ми отвори.
Без севда от теб на смърт съм готов.

Ще свърша, като дам текста на песента на Сирачето. Имах една сантиментална братовчедка – стара мома, която не можеше да пее тази песен, даже да я слуша, без да пролее сълзи.

Ето и песента:

След пир разкошен с мисли аз засмени
По тъмно връщах се дома.
В калта на улицата на колене
Зърнах мома седи сама.
Изнемощяла, бледа, с парцали
Увита, като ме съзря,
Заплака жално и ръце си мали
За милостиня тя простря.
Хвърлих в престилката и една монета
И развълнуван от тъга:
Иди, казах, при майка си, тя клета
С плач може би чака те сега.
Видях на бузата и суха бледна
Усмивка тъжна заигра
И, като погледна жално към небето,
Прошепна: майка ми, умря.
Умря и тръпнат ми от студ месата
И глад ме мъчи всякой ден
Сираче клето съм и никой на земята
Не мисли, не милей за мен.

Всички тези песни имат доста приятни мелодии. Авторите на мелодиите са анонимни композитори, но българи. Ни една мелодия не е взета от чужбина и именно затова те са ценни. Това са първите може би не много сполучливи опити, които откриха пътя от нашата безмензурна²⁶ стара песен към новата модерна музика.

И днес още парижкото Радио има в програмата си два пъти в седмицата половин час, през който предава „Les vieux succes“ или стари песни, които навремето са имали успех. Парижани с удоволствие слушат тоя час и припяват ония песни, които са слушали от своите майки и баби, или стари серенади, които им са били пети под балкона от техни обожатели.

Един от бившите директори на нашето Радио, комуто бях говорил на тази тема, бе възприел тази идея и беше обещал да постави в

26. Безмензурна – от мензюра „мярка“; навярно авторът има предвид неравноделния такт на българската народна песен.

програмата поне два пъти в месеца час за „Стари песни, които са имали успех“, но след дълги отлагания идеята се забрави и не можа да се реализира.

Когато срещна в някое заведение стария цигулар Доротей, аз непременно го карам да ми свири тези стари песни и чувствам как всички около мен с радост ги слушат и си спомнят за младини. А аз си мисля: Днес още Доротей е жив и помни мелодиите, но Доротей е смъртен, ако и да му пожелаваме още дълги години живот, все един ден ще свърши. Ще умрат и малчината други, които пеят още тия песни и заедно с тях ще изчезнат и самите песни и едва ли някой ще може да ги възстанови. Аз не вярвам да са нотирани някои от тях.

И пак съм принуден да повторя това, що вече казах: старото трябва да отстъпи място на новото, но преди старото да изчезне, нека го фотографираме, да го опишем, да го нотираме и го вложим в нашите архиви. То ще ни потрябва, ако не нам, то непременно на идващите поколения.

Първият автомобил в София или „файтонът без коне“

Ще ми разреши ли читателят да напиша една малка хроника от него време?

В София се появи първият велосипед, каран от Митович. Това беше едно голямо колело, може би с 2 метра диаметър, което пазеше равновесието си благодарение на прикрепено зад него, друго по-малко колело с около 30 сантиметра диаметър. Върху дъгообразния лост, който съединяваше двете различни колела, имаше примитивно седалище. За да се седне на него, трябваше да се скочи на високо. Велосипедистът стърчеше, като че ли е покачен на някаква кула. Колелата бяха с твърда червена гума, а бързината, с която те се движеха, беше много малка. Паданията обаче бяха чести. Скоро дойдоха велосипедите с еднакви колела, които наводниха София, та велосипедът на Митович стана комичен, и го бракуваха.

Едва софиянци свикнаха с велосипедите, ето че им се готвеше нова изненада.

Една сутрин софиянци се запитваха:

– Видя ли файтона без кони?

– Как без кони?

– Е така, без кони върви. Дяволо го кара отизнетре.

Един столичен търговец, не мога да си спомня името му, беше докарал в София първия автомобил. Беше 1896 година. Едно червено високо купе, покачено на високо шаси с колела колкото колелата на днешните файтони, гумите от твърд каучук, без пневматици, моторът под седалището на шофьора, без предната част, без днешния радиатор, воланът отвесен, а самият кръг наподобява масичка.

Каза се, че тази кола без коне ще замести обикновените файтони. Това внесе безпокойствие между файтонджиите, които веднага се замислиха как трябва да действуват срещу тая опасност, която би могла да им отнеме хляба. Някои по-екзалтирани се опитаха да нападнат и унищожат „гяволската кола“, както те я бяха кръстили. Излишна беше тяхната тревога!

Пусната в движение на гарата, дяволската кола едва можа да стигне до площад Св. Неделя и моторът ѝ спря. Два дни механиците работиха над нея. Най-сетне тя тръгна, но на ул. Солунска моторът отново спря.

На това място колата други два дни събираше любопитните. Ново тръгване, за да спре за трети път към ул. Неофит Рилски. Тук и аз можах обстойно да я разгледам. После тя изчезна и никой не я видя повече. Файтонджиите отново добиха кураж и се надсмиваха на твърденията, че един ден тая кола без коне ще замести файтонджиите. И все пак, това стана, но двадесет години по-късно.

Между това в София се появи първата моторетка, докарана от архитекта Александър Ставров, строителя на Земеделската банка. Двувременият мотор пръщеше по ул. Цар Освободител и нервираше спокойните софиянци.

Така първата бензинова миризма достигна до ноздрите на софиянци, ушите им почнаха да се приучват да търпят бръмченето на мотора и звука на клаксона. Кореняците се готвеха да приемат автомобила.

Действително след няколко години в София пристигна втора автомобилна кола, чийто успех не надмина успеха на първата. Тя също изчезна. Не след дълго време обаче серийните коли започнаха да се внасят в София, отначало в малък брой, а по-късно в по-голям брой, за да ги видим в голямо изобилие през време на световната война. Автомобилът пропъди файтона. Вместо файтонджии, днес имаме шофьори.

Нощна София

Извън дипломатическото тяло и персонала на дипломатическите представителства в София имаше много чужденци, чиновници в разните чужди банки (Търговска, Генерална), в класната лотария, в администрациите, които експлоатираха дадени вече концесии за трамваи, за осветление, мината в Мездра, захарната фабрика и пр. Това бяха все хора, които търсеха развлечения до късна нощ. Театър имаше три пъти в седмицата. Цирк, опера бяха сезонни развлечения. Тези чужденци скучаеха толкова много, че аз съм виждал французи и белгийци да присъствуват на представленията на Ибиш Ага, който играеше на турски, и следователно те нищо не разбираха.

Всички тия чужденци, а покрай тях и българите, особено младите офицерчета, също някои стари мераклии генерали обичаха да посещават така наречените кафе-шантани. В тоя сорт нощни кабарета, не особено големи, с по десет-петнадесет маси и обезателно две, три до четири стаи „сепарета“ се сервираше чай, кафе, бира, евксиноградско бяло вино и шампанско на твърде високи цени. В тях имаше по десет-петнадесет певачки, дошли от Австрия, Румъния, Гърция и Сърбия. Под акомпанимента на пианото те пееха непретенциозно шаблонни песни, и след това събираха парса. Парсата беше пет или десет стотинки. При повикване те сядаха при клиента на разговор и консумация, за която получаваха процент. По-знаменитите от тия нощни заведения бяха: „Сан Стефано“ и „Одеса“ на пл. Трапезица; „Орфеум Неапол“ на Клементина и Лега – днешният хотел „Империал“, „2-ри февруари“ на Бр. Зареви – бивша бирария Хръдличка, а напоследък кафе „Ница“. Повечето от певачките се бяха установили на постоянно местожителство в София и дълги години не мислеха да я напуснат. Ще спомена някои имена: Ели Бразели, Сабина, Иванка Габровката, Мици, Режина Линкер, Ета, Хермина Ледицки, Рене Шеньо. Тези имена все ще събудят някои спомени.

На площад Св. Неделя има един малък пасаж, отдето се отива към старата църквичка Св. Георги на площад Цар Калоян, която сега се реставрира. В началото на пасажа имаше стълбичка, водеща към апартамента на фрау Мирцел. Този апартамент се обитаваше изключително от виенски певачки. Постоянен наемател тук беше старият пианист Херцфелд. Късо време там живя под псевдонима Ивет Дор една пианистка, за която отсетне узнахме, че е била дъщеря на унгарския генерал Секзарди

и че вследствие някаква семейна драма тя се била уединила в България.

Друго подобно жилище за международни певачки беше първият и вторият етаж на зданието до Шуменската бирария на ул. Леге, известно под името „Синайска гора“.

Много от певачките на кафе-шантаните по-късно се омъжиха за доста видни софиянци и образуваха почтени семейства, като създадоха и поколение. Днес малцина си спомнят за тяхната минала артистична дейност. Лично аз зная повече от двадесет такива женитби. Една от артистките, която се беше омъжила за един бивш наш депутат – сега покойни, и днес е председателка на дружеството за покровителстване на младите момичета. По много лесно обясними съображения не мога и не желая да изброявам имена.

Има, обаче, едно име, което е прочуто – то е на баба Цора и нейната дъщеря Хермина, които дълги години държаха кафе-шантана „Нови Неапол“ на ул. Сердика, а по-късно вариетето „Аполо“ на площад Бански.

Баба Цора стана известна по време на процеса Анна Симон – Новелич. Тогава баба Цора е била в Пловдив, гдето дъщеря ѝ пеела в заведението на Лора. Тя е била в течение на любовните връзки между Анна Симон и адютанта на княгиня Мария Луиза ротмистър Дечко Бойчев. Тя първа се усъмнила след изчезването на Анна Симон и съобщава на австрийския консул своите подозрения, че Анна е убита от градоначалника Новелич и Дечко Бойчев. По време на процеса тя е най-главната свидетелка и нейните показания покачват Новелич и неговия наивен ученик Бойчев на въжето. Този процес прави баба Цора известна в цяла България. Той даде също възможност на д-р Никола Генадиев, граждански ищец, със своята магистрална реч да се прояви като голям оратор. Произнесената обвинителна реч е първата му стъпка по пътя му към София и към министерското кресло.

През време на първата световна война бях в Букурещ. В едно тамошно вариете срещнах баба Цора с дъщеря ѝ и осиновената от нея черноока драгалевчанка Ирина – станала вече добра вариететна певачка. Баба Цора и дъщеря ѝ бяха напуснали България и сега бяха, така да се каже, импресарио на своята осиновена дъщеря, която ги хранеше. Стари познати, няма що, радостно се изненадахме при тая среща. Хермина отиде по-далеч – тя ми даде адреса си и ме покани да я посетя на кафе, за да ѝ разкажа нещо за нейните близки от София. Малко поради старото познанство, а повече от любопитство отидох. Поканиха ме в трапезарията си. О, чудо! На една стена аз видях цялата наша политическа и военна слава. Върху един стар ковчор бяха прикрепени с топлийки

портретите на голяма част от нашите най-видни политически мъже, даже и портретът на един от първите наши министри-председатели. Тук имаше портрети на генерали, командири на дивизии, на армии, дори и на един висш военен магистрат. Портретите носеха подписи, а някои – посвещения. Баста! Няма да продължавам, за да не изпадна в изкушение.

Вън от кафе-шантаните имаше и така наречените тунели. Те се посещаваха от по-непретенциозни клиенти, но там ставаха големи гуляи, които много често свършваха с вадене на ками и със счупени глави. В един от тези тунели свиреше оркестърът на Вулето, сръбски циганин, добър цигулар, който жънеше в София голям успех. По-важните „тунели“ бяха зимникът на хотел „Кобург“, на ъгъла на Пиротска и Витошка срещу Баня-баши, и под хотел „Македония“.

Как изхарчих една „овчарка“

Банкнотите бяха рядкост. За разменни монети си служехме с петачето (2 1/2 стотинки), рупчето (5 стотинки), гологана (10 стотинки), гроша (20 стотинки), сто пари (половин лев). После следваха левчета, двулевки и петолевки. Наполеонът беше златна тежка монета. За улеснение на населението Народната Банка издаде банкноти от двадесет лева. Те бяха жълти и на тях пишеше: „Б. Н. Банка плаща предявителю 20 лева злато.“ Тези банкноти имаха равностойност на днешния златен Наполеон. Понеже мнозина търговци не искаха да носят в джеба си тежкото злато, даваха по десет стотинки разлика на сарафите, за да заменят наполеоните с жълти банкноти, които се носеха по-удобно в портфейла. Може за някои това да се види невероятно, все пак то си остава факт. Веднъж баща ми донесе в къщи една банкнота от петстотин лева и ни я показа. За пръв път виждах такава скъпа банкнота и дълго-дълго я гледах и барах. (С нея банкнота днес не бих могъл да купя килограм мас.) Тя беше синя и отпечатана на отвес, а не хоризонтално. Друга подобна банкнота вече не видях. Ние продължавахме да си харчим нашите сребърни левчета, двулевки и петолевки, които назовавахме „конски петали“ – срещу тях получавахме много, много стоки. С една двулевка едно средно семейство можеше да се изхрани един ден. За едно жилище от две до три стаи се плащаше четиридесет лева наем на месец. Млекарят ви носеше в къщи кило мляко за двадесет стотинки и с тебешир отбелязваше на пътната врата чертичка, защото уравниването на сметката ставаше в края на месеца. Хлебарят носеше за грош хляба в къщи и режеше на рабоша четалчето, което ще се плати на първо число. Касапинът също ви даваше месото по шестдесет стотинки кило и го пишеше също.

Едно семейство живееше щастливо с бюджет от сто и петдесет лева месечно.

Но, ето че един ден Народната банка пусна нова емисия от жълтите банкноти, на които думата злато беше зачеркната с три черти и до нея напечатано със славянски букви „сребро“. Това внесе малко смущение. За пръв път софиянци се поуплашиха. За ония, които добре разбираха нещата, това ясно означаваше, че българският лев тръгва по опасен път. Но „коренякът“ бързо се успокои. Той видя, че Народната банка и срещу тази нова банкнота продължава да му дава четири петолевки, и пресетана да прави разлика между златна и сребърна банкнота. Не след дълго

Народната банка издаде банкноти от по десет и от пет лева сребро, а сребърните петолевки почнаха да редяат. Но, понеже цените на пазара не се измениха, столичани свикнаха бързо и с тези нови банкноти. Все пак сребро, никел и бакър не липсваха, а търговията ставаше най-вече с тези монети.

Банкнотата от десет лева сребро наричахме „овчарка“ поради рисунката на гърба ѝ, която представляваше овчарка със стадо овце. Много искам да опиша мощта и покупателната стойност на една такава овчарка.

Един следобед за една особена услуга, която бях направил, ми дадоха една овчарка т.е. десет лева. Пих в кафене Панах едно кафе за петнадесет стотинки и се почувствах богат. Реших да погуляя и вечерта отидох в бирария „Родопи“, в която свиреше оркестърът на унгарския циганин Оскар Егон Халми. Там намерих двама приятели и седнах на тяхната маса. Поръчах си бира, поръчах втора, трета и т.н. Огладнях. Поръчах си мешано на скара: едно шишче, дробче, бърбече, котлетче и две кебапчета (простете ми, нямам желание да дразня кого да е!) и понеже чувствавах още глад, поръчах си свинска пражола с една чушка. Това ме накара да пия няколко бири, или всичко десет бири. Понеже настроението ми беше добро, почерпих диригента Халми и някои негови оркестранти с по една бира, а така също почерпих и моите приятели от масата с едно турне. Към полунощ, напълно удовлетворен, повиках да плащам. Келнерът ми представи следната сметка:

За мен 10 бири x 20 ст. = 2 лв.
 едно мешано = 0.75
 една пражола = 0.75
 6 бири за оркестъра = 1.20
 4 бири за моите другари = 0. 80
 Всичко 5.50 лв

Няма бакшиш, няма парче хляб. Нето.

Плащам сумата. Келнерът, по-учтив от днешните, казва едно „Мерси“, и аз напускам заведението. Но аз съм гуляйджийски настроен и искам да продължа гуляя си. Минавайки пред Папах купувам си от будкаджията една кутия цигари Ставридис първо качество за шестдесет стотинки, като искам да ми разменят един лев в монети от по пет стотинки (необходимите дребни пари за даване парса), след което влизам в кафешантана. Сядам на една маса и си поръчвам бутилка бира. Тук бирата е

скъпа. Шантански цени. Бутилката струва един лев. Слушайки пеенето на певачките, дошли от всичките краища на Ромъния, Австрия и Сърбия, аз изпих бутилката бира и поръчах втора. При всяка песен певачката с усмивка ме приближаваше и поднасяше своята малка чинийка, на която и аз с усмивка слагах едно рупче (пет стотинки). На по-грозничките отказвах да сложа парса и те недоволни ме отминаваха. След като певачките се изредиха повече от двадесет и пет пъти пред мен и когато моите рупчета се изчерпаха, станах да си ходя. Платих два лева за бирата и си излязох. Беше около два часа след полунощ.

Вън на булевард Дондуков бяха наредени 5–6 нощни файтонджии, които чакаха клиенти. Между тях познах бае Димче.

- Ще ме откараш ли дома?
- Оти да не те откарам...
- Колко пари, Димче?
- Три гроша (60 стотинки).
- Сто пари (50 стотинки). Повече не давам.
- Качвай се, чорбаджи!

Едно плющене на камшика и полузаспалите коне повличат файтона към Св. Неделя и към Алабинска, гдето живеех. След пет минути аз бях пред къщата си, след други десет минути – в леглото. При събуждането си на другия ден аз намерих в джеба на сетрето си още 25 стотинки никелови. Значи тази нощ, след като добре пих и ядох скара и праколи в Родопи, след като черпих музиканти и приятели, купих цигари, ходих в шантана, гдето също пих и стоях до два часа сутринта и се върнах дома с файтон, едва съм успял да изхарча 9 лева и 75 стотинки от „овчарката“ (10 лева), която ми бяха дали.

Работното време в София

Ограничения в работното време не съществуваха. С изключение работното време на чиновниците, които работеха от 8 до 12 и от 2 до 6 часа, а в частните кантори до 7 и 8 часа вечерта, за търговците и занаятчиите нямаше определен час за работа. Всеки отваряше дюкяна си рано сутрин и непрекъснато, без обедна почивка, той стоеше отворен, докато имаше клиенти.

Търговците на ул. Леге към 5 часа сутринта отварят магазините си

Случвало ми се е да прекарам нощта във весела компания и да се връщам в къщи през първите часове на деня, когато се зазорява. Още към 5 часа магазините по ул. Леге почваха да дигат кепенците, пред много от тях има разпален мангал, на малко столче пред дюкяна е седнал стопанинът на магазина. Косите му са още мокри и прясно сресани. Заедно с първата цигара той сърба турско кафе в голям филджан, което му е донесено от кафеджията разносвач. В това време чиракът е измел

плочника и сега го полива с вода. Свежест в лицата на тия, които се готвят да посрещнат новия ден, който ще им донесе печалби, радости, а може би ядове и загуби; в тоя момент те не мислят освен за хубавото. На обяд или ще им донесат храна от къщи, или те ще отскочат до близката гостилница, за да се нахранят набързо и ще се върнат в дюкяна, защото клиентите, които идваха между дванадесет и два часа – повечето чиновници, бяха многобройни. Тогава беше в сила принципът, търговецът винаги да бъде в услуга на купувача. Реномето на един търговец зависеше в голяма степен от услужливостта и от любезността, с която той посрещаша клиента си. На по-добрите клиенти се предлагаше кафе, било за да почакат по търпеливо, докато момчето донесе някой модел от близкия склад, било защото клиентът е познат или направил по-значителна покупка. Кафето за всеки случай играеше важна роля – по улицата постоянно сновяха кафеджиите със своите специални табли, в които има една или половин дузина кафета за разнасяне в тоя или онай магазин. Консумираните кафета се плащаха на края на седмицата, в събота. Познавах някои магазини, които на края на седмицата плащаха триста до четиристотин кафета, но... кафето струваше пет стотинки, та разноските не надминаваха три до четири петолевки. Вярно, че срещу четири петолевки тогава можехме да си купим един златен Наполеон, а той днес се равнява на осемнадесет хиляди лева – грамадна сума за кафета през седмицата.

Казах, че затваряха дюкянните, когато движението по чаршията значително намаляваше. В 8 1/2 часа вечерта можехте обаче още да си купите една риза или връзка, па дори една женска блуза или воалетка от някой моден магазин. След тоя час оставаха отворени колониалните магазини, бръснарниците, магазините с овощия – те затваряха към единадесет часа. Млекарниците, баничарници, сладкарници – до полунощ, а кафенета и бирарии – дотогава, до когато има клиенти. Някои заведения, като „Червен Рак“, „Смолници“, „България“, „Батемберг“, ако имаха компании в повишено настроение, оставаха отворени до сутринта. Много по-късно властта регламентира часовете, като определи краен час за известни заведения полунощ, а за други до два часа след полунощ.

Куриозни личности

Всеки град си има няколко личности, които са свързани с неговото име. Можем ли да заговорим за Варна, без във въображението си да не видим снажната фигура на стария ерген Ангелсон с неговия вечно сив редингот, зиме и лете с цвете на бутониерата? Не съм срещал курортист или човек, който е бил във Варна, който да ми каже, че не познава Ангелсон. И действително да си във Варна и да не видиш Ангелсона, то е равносилно да посетиш Париж, без да зърнеш Айфеловата кула.

В един френски вестник бях чел следния пасаж:

„Видяхте ли всичко в Париж? Видяхте ли Лувъра, Трокадеро, Боа де Булон, Операта и пр.?“ На положителния отговор ви се задава последен въпрос:

„– Видяхте ли брадатия стражар при Порт-Сен-Мартен?

– Не? Тогава вие не сте били в Париж“ – заключава вестникът.

Така всеки град има интересни фигури. И София ги имаше по него време.

Кой не си спомня за Ставро чадърджията? Неговото дюкянче на булевард Дондуков и днес е магазин за чадъри. Ставро обаче не стоеше вътре в него, той изнасяше един стол до акацията, която беше пред дюкянчето, и на тоя стол бяха неговите халати²⁷, т.е. чукче, ножици за рязане на тел, клещи и пр. На самата акация закачваше един разтворен чадър, който му служеше за фирма, самият той сядаше на друг стол пред халатите си. Ставро беше едър мъж, с голяма глава и големи увиснали черни мустаци, очилата му бяха прикрепени на края на носа и когато говореше някому, гледаше над очилата си. В това импровизирано ателие на тротоара той поправяше чадърите на бърза ръка. Ставро закачаше минувачите със своите духовитости, а и минувачите го закачаха поради някои негови особени наклонности.

27. (X)алат, (x)алият, алат, от тур.-араб. alat „инструментите, принадлежностите на занаятчия“.

Ставро Чадърджията

Кой не си спомня за „Даскала“ – този вестникопродавец, чиито гърди бяха обкичени с около двадесетина значки и който от ранна утрин до след полунощ с огромните си „лапатари“ изминаваше десетки километри? Ако Даскала имаше толкова гроша, колкото километри е изходил, той би бил милионер. При всяка маса Даскала продаваше своите вестници и на всеки въпрос отговаряше със стихове, стихове и рими, които той измъчваше страшно.

– Даскале, какви новини има днес?

– Купи вестника днес, за да прочетеш, че Султана страда от бес.

Или

– Каква интелигенция, която не купува вестник Мир и живее вечно в пир.

Или

– В нашата нация няма аристокрация.

Но купувачите ги слушаха с усмивка. Даскала остаря, като целия си живот отдаде за разпространяване на вестниците. Напоследък той не можеше да конкурира на младите здрави вестникопродавци и се задоволяваше да продава на своите клиенти само чуждестранни вестници. А те милостиво му ги плащаха двойно. Едно утро намериха Даскала изстинал в една скромна хотелиерска стая. Той беше престанал да диша и да гълта километри.

* * *

Сподвижник на Даскала беше Димче, старият вестникопродавец с дрезгав глас. Той ходеше бавно и говореше бавно.

– Земете си вестникот. Вземете си „Поща“, по е арен от „Отзив“, Перо (Петър А. Петров) лъже, Шангов не лъже! Сааатър, саатър на султанот!

Димче беше една софийска фигура, но и тя изчезна.

* * *

Ами кой кореняк не си спомня за първия фабрикант на сапун в София? – думата ми е за Геле Сапунджията! По софийските улици един дръглив кон теглеше разхлопана мръсна талига. Геле следваше талигата и със своя глух и дрезгав глас крещеше: „Сапун за дъскиии!“ Геле сам фабрикуваше и разнасяше за продан тая сапунена каша, с която софиянки миеха подовете си. Той следваше винаги зад талигата, защото децата по махалите го задиряха и му правеха мизерии. Често трябваше да прибъгва до лопатата, за да се отърве от немирниците.

* * *

Сега нека кажем няколко думи и за най-крещящата фигура – тая на барон Георги Кракра. При всяко официално посещение в София тогавашната програма не се изменяше. Ние четяхме: „Взвод конна стража, градоначалникът на бял кон, столичният кмет, гвардейци, каляската с официалните гости, г-да министрите, каляска с официалните лица и шествието завършваше пак с конна стража.“

Софиянци, обаче, знаеха, че шествието ще завърши с един последен файтон. Те го чакаха и, когато той минаваше, чуваха се викове: „Ето, ето барон Георги минава!“ Малко смях. Файтонът на барон Георги, разпределител на софийското бакалско дружество, със цилиндър, редингот, българския трикольор вместо лента при отвора на редингота, и с бели ръкавици завършваше неофициално шествието. Той се пазаряваше с файтонджията и, когато цялото шествие влизаше в двореца, файтонът на барон Георги влизаше също от западната врата, но, понеже не е поканен, си излизаше от източните врати.

Барон Георги Кракра Пернишки

Барон Георги беше родом от Перник, бивш бакалин, а отсетне представител на бакалското сдружение. Кой е внушил на тоя наивен човечец, че той е потомък на деспота Кракра Пернишки? Той вярваше в това, присвои си титлата барон и беше убеден, че Фердинанд отказва да признае неговите титли от страх да не би по-късно той да предяви претенции върху българския престол. Купува си цилиндр и редингот и канен-неканен взема участие в някои тържества. Отначало полицията не обръщаше внимание на неговите лудории, а той се убеждаваше все

повече и повече, че неговите наследствени права са признати. Шегобийците са жестоки, те го карат да пише писмо до руския император и да иска неговата намеса, за да му се признаят правата. Естествено, това писмо не е заминавало никога. Един ден обаче същите шегобийци му предават като отговор саморъчно писмо от императора, че той признава неговите титли и благородния му произход. Тогава в кръчмата на Мито Кебапчията на бул. Дондуков шегобийците му построяват трон, и понеже барон Георги е висок, трона поставят под една баджа²⁸, та когато става, да не си чука главата о стената, поставят му на главата корона, дават му жезъл и мантия. Той назначава свои велможи, които са около него и са му послушни. Така всяка вечер той държи наставнически речи към своите велможи и верни поданици, а Мито Кебапчията харчи ли, харчи виното си. Най-големите вдъхновители на тая комедия бяха един наш голям карикатурист и един професор.

У барона се появява желанието да посети своята бащиния т.е. Перник. Неговите велможи одобряват намерението му и устройват тоя излет. Една утрин барон Георги, опасан с турски калъч (крива сабля), с мантия и корона, която отсетне заменят с редингот и цилиндър, придружен от своите шегобийци велможи, се покачва на влака за Перник. На гара Горна Баня началникът на гарата, заинтригуван от тази оригинална група, се осведомява и, дали от наивност или от желание да усиле комедията, предава по апарата в Перник за пътуването на Георги Кракра Пернишки, който отива да види бащинията си. За учудване на нашите шегобийци в Перник взели работата за сериозна и на гарата имало много народ посрещачи, а ученици и ученички били наредени на перона, за да поздравят високия гост. Това ставало в присъствието на полицията. Неколцина от придружаващите го шегобийци разбрали, че работата става дебела и че тая шега може да им причини неприятности, уплашват се и с влизания в гарата влак, идещ от Радомир, заминават обратно за София, като оставят Кракра сам между своите поданици.

Барон Георги живее три месеца в Перник, като всеки ден бива канен в някоя кръчма или по-голямо заведение, гдето го гощават. Присъствието на барон Георги в това или онова заведение привличало клиентите и съдържателите намирали сметка да го канят и по този начин да увеличават консумацията.

След връщането си в София баронът сяда наново на трона си у Мито Кебапчията и заседанията започват наново. По едно време пред

28. Баджа – тур. „комин“, „отвор, прозорец в тавана, капандура“.

барона се явяват депутации от цяла България, за да му поднесат почитта си. В същност това са хора събрани от организаторите шегобийци и канени да играят тая роля и да се посмеят.

Една вечер жесток шегобиец подвел барона да изпие чаша рициново масло, което започнало да действа тъкмо тогава, когато той държал някаква реч.

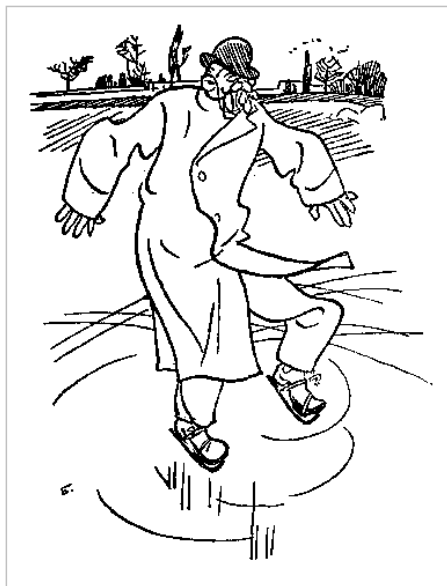
Амбициозен, той не искал да прекрати речта си пред депутацията и свършил драматично...

Историята с барон Георги достига до знанието на двореца. „Височеството“ се усъмнило дали с тия шеги не се подиграват нему и дали тия комедии не уронват неговия престиж и затова поискало да се внуши на компанията да свърши с тази неприятна комедия. Градоначалникът повикал неколцина от организаторите и строго им заповядал да престанат да коронясват барон Георги, защото „господарят“ е страшно сърдит, и че той ще бъде принуден да ги арестува до един.

Дали барон Георги беше налудничав маниак или пък беше голям хитрец, който използваше умните шегобийци, за да пие и яде всеки ден безплатно, това остана неразрешено. По това има две мнения и днес.

* * *

Друга фигура след него е Доктор Диодано. Той в същност се е наричал простичко Богданов, но когато бил студент по право в Женева, поискал да поевропейчи името си и го превел на френски: Бог = дио, дан (даден) = доне и станало Диодоне, Диодано. Д-р Диодано беше една мършава фигура, винаги брадясала, на носа му беше кацнало желязно ръждясало пенсне с извънредно силно миоптични стъкла. От пенснето висеше черен шнур, закачен за ревера на сакото му или на палтото му. Крайно нервен, той имаше особен ход. Когато ходеше, вам се струваше, че той залита да падне. Постоянно се озърташе ту в ляво, ту в дясно, като че ли търси някого или като че ли някой го преследва. Адвокат без клиента, облечен скромно без вкус, дрехите му висяха на тялото, като че ли са закачени на закачалка. Всички софиянци познаваха Диодано. Диодано беше спортист и майстор на пързалката. На леда при Орловия мост той неуморно се пързаяше от рано сутрин до късна вечер, като правеше разни опасни фигури, които, ако и да им липсваше грация, все пак предизвикваха учудване у многобройната публика около езерото. Кога е починал Диодано, една от софийските фигури, не можах да узная.

Д-р Диодоно, адвокат и голям виртуоз на кънки

* * *

След Диодоно, нека кажа нещо и за Миту Шишкавио, посредник за покупко-продажба на недвижими имоти. Той беше най-дебелият човек, когото София е видяла и познавала. Може би тежеше повече от 160 килограма. Рядко ходеше той пеша. Мъчно можеше да движи тази тежка маса месо. На негово разположение имаше един файтон. Когато стъпваше на стъпалото му, за да се качи, файтонът така силно се наклоняваше към него, че ние все очаквахме някой ден да го видим да се превърне. Когато се качеше на файтона, не оставаше място за друго лице, а ако го придружаваше някой клиент, той сядаше отсреща на strapонтенчето²⁹. Миту Шишкавио е единственият столичен жител, който не можа ни веднъж да използва столичните трамваи, защото входът за платформата беше много тесен и неговото огромно тяло не можеше да мине през него да се покачи на платформата, а за вътрешността на трамвая и дума не можеше да става. Ето защо той си вземаше файтон на месец и с него се

29. Strapонтенче – от фр. strapontin „сгъваема седалка, второстепенно място“; под капрата на файтона, назад, откъм пътниците има сгъваема седалка, която може да се отвори, когато трябва да се качат повече хора

придвижваше там, гдето работата му налагаше да отиде. Крайно честен и с много благ характер, той беше и състрадателен и обичаше да подпомага и да услужва на всекиго. Мито беше и гастроном и гаргантуа. Той можеше да изяде една пълна тенджера със сърми и след това да допълни яденето си с печено агнешко или цяла пача, всичко това толкова естествено, както друг някой би изял една супа и една порция ядене.

Миту Шишкавио. Файтонджията е силно обезпокоен, дали колата му ще издържи тоя твар.

* * *

Друг познат чревоугодник гаргантуа беше покойният симпатичен Пане Вичев, който преди да си отиде в къщи на обед, можеше да консумира тридесет-четиридесет кебапчета и две праколи, да изпие десетина бири и тогава да каже: „Време е! Ще отида да се наобядвам.“ Много са анекдотите за бае Вичев, но един зная за положително верен. На един гуляй, гдето имало да се яде печено агне, в очакване на агнето за мезе поднесли едно кило пастърма. Един от съседите на Вичев казал: „Язык за пастърмата! Тази пастърма трябваше да я поднесат печена.“ Дочул съдържателят на заведението и веднага дотърчал с предложение да вземе чинията с пастърмата, за да я опече.

– А бе, остави ти тая чиния тук, нека има и сурова, а отрежи друго кило, което да се пече!

Докато съдържателят опекъл новата пастърма, бае Вичев

унищожил непечената. Щом донесли печената, почнал да нагъва и от нея и изял повече от половината ѝ. След тая „лека“ закуска донесли агнето, на което бързо видели сметката. Бае Вичев поискал на края да му опекат шест кюфтета на скара.

В бирариите носеха на Вичев кебапчета в чинийка по четири, за да бъдат топли и да не може да се броят от съседите консуматори. Все пак по-малко от четиридесет не можеха да задоволят Вичев. Неговият здрав организъм устоя на това злоупотребление с храната. Той почина недавно, като остави у своите приятели и събеседници най-добри спомени. Той не беше само гастроном, но още и духовит събеседник и услужлив приятел.

* * *

Някъде по това място, гдето днес е ул. Паренсов, в една паянтова къщичка живееше Димитрото Салабашев, посредник по продажба на къщи и места за строене. Снажен старик с вечно окачен багун на лявата ръка, Димитрото от сутрин до вечер сновеше по улиците, излизаше от едно кафене, за да влезе в друго, от една кръчма в друга, за да търси тоя или она. Димитрото имаше един „тик“ да си клати непрестанно главата от ляво към дясно. Той има една голяма заслуга към нашите артисти и журналисти. Всички актьори, които днес имат къщи, ги дължат на Димитрото. Когато намираще някое изгодно и евтино място, той ще намери актьора и ще му го предложи, като нареди плащането да стане на месечни вноски. Понякога той им даваше пари или им ставаше поръчител, само и само да могат те да се снабдят с място и в последствие с къща. Димитрото предвиждаше, че тия имоти ще станат много скъпи, и се мъчеше, щото всеки артист да има собствен дом. Само ония, които не са искали, само на тях Димитрото не е дал къща. Днес мнозина от тия артисти или техните наследници притежават по няколко апартамента в кооперациите, построени на места, дадени им от Димитрото Салабашев.

* * *

Наскоро почина друга софийска фигура: Султана Рачо Петрова. Тази безспорно висококултурна жена, родена в Тулча, в семейството на Хаджи Минчевич, дойде от ранни години в София и игра голяма политическа и световна роля в бившия дворец и в обществото. С голям успех в началото на живота си, към края тя не беше много щастлива, но и до последните си дни разхождаше из столичните улици своята горда

осанка и не забрави никога, че е жена, елегантна жена. Султана Рачо Петрова ни остави няколко ценни трудове на български и на френски език, в които ние намираме ценна документация за нравите в бившия дворец.

* * *

Ще завърша, като спомена името на Д-р Марков или Марко Сакънтията. Юрист, адвокат, с малък ръст. Не познавам друг полиглот, който да надвишава Марко Сакънтията. Той отлично говореше и пишеше следните езици: английски, френски, италиански, немски, руски, гръцки, турски, арабски, та дори и арменски. Съдбата не беше много щедра към него. Поради това, че когато по едно време дадоха политически права на циганите, Д-р Марков се яви като техен защитник, него го нарекоха на подбив „цигански цар“. Тоя прякор му остана до края на живота, който не беше радостен. Марко Сакънтията беше добър юрист, добър адвокат, добър вестникар, но умря в мизерия.

Нашето „Клерже“³⁰

По него време софийски митрополит беше Н. П. Партений, умен духовник с гръцка култура. Той говореше перфектно гръцки език. Правеше впечатление с дългата си чисто бяла брада и белоснежни коси. Партений не взимаше никакво участие в политическия живот, па даже и в обществения. Той обичаше много церемониите и ръкоцелуванията и се мъчеше да бъде винаги тържествен навсякъде. В архиерейските служби влагаше много църковен етикет и те добиваха една мажестиозност³¹, която привличаше столичаните. Неговата фигура се заобикаляше от снажния поп Георги Забунов, голям богаташ и не особено щедър в разходите си, поп Матей Бенчев, баща на актьора Матей Икономов и поп Рафаил (още жив) – и тримата свещеници импонираха със своите грамадни благоутробия. За да могат да се дават тонови реплики между служащите свещеници и Николаевия хор, дойде дякон Иван, прочут с басовия си глас, когото ние наричахме „Мечето“.

Енорийски свещеник на църквата Св. Никола на ул. Цар Калоян беше Иван Бенчев – Казакът. Заслужава да се спрем на него повечко. Наричаха го Казака, защото в турско време е бил офицер в полка на Чайковски (Садък паша) и на младини е бил луд кавалерист. Отсетне се е опопил, но си остана светски човек. Поп Иван Казакът беше чревугодник и почиташе много винцето. За тия си влечения той беше в постоянен конфликт с владищината, но той не обръщаше никакво внимание на бележките, които му се правеха от владиката Партений. Когато поп Иван ви кажеше, че еди где има хубаво вино, вие можете да отидете слепешката, уверени, че ще пиете хубаво вино. Той носеше много широко расо с още по-широки ръкави. Подрасникът му беше снабден с необикновено дълбоки джобове. Единият от тези джобове беше пълен с най-разновидни монети: рупчета, гологани, половин левчета, левчета, двулевки, петолевки. Петолевката беше най-голямата пара. В отделно портмоне имаше златни монети и банкноти. Ръката му беше широка – той щедро раздаваше тия монети на действително нуждаещите се. Важното е, че когато той даваше, никой не виждаше, така дискретно даваше своята помощ. Когато и гдето да срещнете поп Иван, ако ви разреши да бръкнете в джобовете на подрасника му, непременно ще намерите

30. „Клерже“ – фр. clerge „висше духовенство, клир“.

31. Мажестиозност – от фр. majeste „величественост“.

мезета в изобилие. Но понеже ние днес сме изгубили понятието за изобилие, искам да уточня: ще намерите една или две луканки или три-четири кравая суджучи, а може би и едното и другото, половин килограм кашкавал или толкова наденици, които трябва само да се припекат малко на дилафа. Понякога той носеше в джоба си 250 грама шука хайвер и два лимона. В първото заведение, в което влизаше, той ще ги подаде на съдържателя за разбиване с чисто айвалийско дървено масло, а сам той ще изстиска лимоните. Килцето вино, което ще донесат, се хлъзга в гръкляна, без пиячът да се намръщи. Ще ми забележите: Как е възможно да се носят толкова работи в подрачника? Казах. Расото беше много широко и в гънките му можеше да се скрие още един човек.

Ще допълня: Един ден поп Иван влезе в моето бюро. Аз пишех. Той седна на широкия диван, който беше до самото ми писалище. Извиних му се, че не мога да прекъсна работата си, но че след десет минути съм на негово разположение.

– Нищо, нищо! пиши си... Аз не бързам. Не искам да отида в механата, защото пак са ме зайли. Като свършиш, ще пратиш момчето да вземе едно килце вино, а пък аз имам мезето. Ха, па нося ти армаган.

Аз продължих да пиша, а дядо поп Иван извади табакерата си от кавказко сребро, и цигарските си книжки и почна мераклийски да си завива една цигара, която скоро кацна на неговото сребърно цигаре и задимя.

Както пишех, дочух едно квичене. Обърнах поглед към него, той се позасмя и рече:

– Пиши си, пиши, не се тревожи!

След малко чух второ и трето квичене на прасе. Дигнах отново погледа си към него. Той се смееше.

– Е, пиши де! Няма да те изядат. Ходих на пазара и намерих две много евтини прасета. Купих ги. Едното е за дома, другото е за теб.

Дядо поп пусна на земята две прасета, които изтърчаха по стаята.

– Ама как не ги забелязах, когато влезе? – го запитах аз.

– Носех ги в ръкава на расото, под расото. Нали знаеш, под моето расо мога да скрия цяло яре.

Това беше добрият дядо поп Иван Бенчев „Казакут“. Той се е поминал през време на моето дълго отсъствие от България, но аз и днес пазя най-мил спомен за тоя свещеник, който преди всичко беше човек.

* * *

Моят учител по Богослужение в гимназията беше поп Кънев,

габровец. Ако се не лъжа, малкото му име беше Христо, но никой не го именуваше с това му име, а – било с поп Кънев, или поп Къню. Поп Кънев е бил повечето учител и много малко време свещенослужител. Когато напусна гимназията, той мина като военен свещеник във Военното училище, гдето остана до края на живота си. Поп Кънев беше меломан и притежаваше чуден чист глас. Той пееше божествено и може би поради тази своя меломания беше неразделен приятел на учителя и диригента на черковния хор на Св. Крал (Св. Неделя) Г. Николаев.

Поп Кънев минаваше също за голям гастроном, който не се насища лесно. За него ми разказваха от няколко места следната история. Диригентът Николаев получил покана да отиде в Драгалевци на сватбата на един свой приятел. След сватбата щяло да има пищен обед и, главно, щяло да се сервира сърна, приготвена от Мориц Рат. Сватбарите обаче задължили Николаев на каквато и да е цена да намери поп Кънев и да го доведе със себе си. Николаев търсил вечерта поп Кънев, но не го намерил. На другия ден, неделя, Николаев взел файтон и отишъл в дома на попа, но пак не го намерил. Научил се, обаче, че попът бил поканен на касапски гювеч у неговия приятел Васко М. Бързо отива той у Васко, гдето намира поп Кънев да яде наденици, преди гювеча. Николаев му съобщил за поканата и че той е дал дума да го отведе на сватбата.

– Е добре де! Но... напуска ли се тоя гювеч? Я го виж само!... Ха, седни! Има време за всичко.

Нямало какво да прави, Николаев седнал до поп Кънев и хапнал малко наденици в очакване на гювеча. Дошъл редът на гювеча, изяли го, облизали го добре и тогава поп Кънев станал и казал:

– Сега да не забравяме, че си поел задължението да отидеш на сватба. Ставай! Тръгваме.

Качили се на файтона и тръгнали за Драгалевци, гдето пристигнали точно след бракосъчетанието. Седнал поп Кънев на почетното място срещу младоженците и започнал да яде, като че ли не е ял от три дни. От сърната не останало много нещо за прислужниците.

Поп Кънев не ходеше много из кръчмите. Рядко се отбиваше в „Червен рак“ и седеше в компанията на полковник Раковски и Русев, за да изпие няколко бири. Виждал съм го обаче в градинката му пред собствената му къща на булевард Дондуков, недалеч от ул. Стара планина, седнал в подрасник под малката беседка, а слугинята му шопкиня дотъркала едно малко буренце бира. На бурето тя слага канелката, а на малката масичка – вестници и цигари. Поп Кънев, сам, докато прочете вестниците, ще си изпие буренцето от 12 1/2 литра бира, без да усети, че

е пил нещо.

Културен поп, с приятна и свежа физиономия, с доста напредничави схващания, поп Кънев като че ли беше сбъркал кариерата си.

Кореняшки прякори

Казах вече в началото на тия мои бележки, че кореняците много обичат да си измислюват оригинални прякори. В интимен разговор се употребяваха само тия прякори. Ще изброя прякорите на по-известните софиянци:

Мъже: Асадур Баняджията, Алюш Кебапчията, Алимано, Бабата (познат прашкохвъргач), Барона, Белио, Бутро, Бухала, Васко Мечето, Велю Кючека, Виенската Кокона (келнер), Враджалията, Върти-мухата, Георги Жената, Гeko Ткачо, Гърнето (син на Гърневица), Даскала, Диодано, Джадията, Донко Гъската, Долдур Мано, Жабата, Златната Тенджера, Исай Гълъбаро, Келешо Бостанджията, Караманлията, Калимерата, Кърлето, Канарата, Клечо, Коста Папата, Кривьо Стоян, Къоравия Илия, Кючюк Георги, Лудия Пане, Мачето, Манго Свитката, Манол Рунтавия, Дежурния, Макюш (старши стражар), Гагаджано, Мито Кебапчията, Мишо Палабоюка, Михал Шилото, Младен Бираджията, Младен Екимино, Моше Кеседжията (убит от крадци), Наполеон Бонапарт, Никола Топчията, Паланката, Панайот Бюлбюло, Паликрушата (имотен стопанин), Петко кенефчията (сега полковник о.з.), Петър Сонсайбията, Тухлата, Пешо Желявецо, поп Иван Казака, Ристе Мазнио, Ристо Боюклията, Робчето, Руфада, Синия Парцал, Старото (убит като въстаник), Ставро Чадърджията, Стоян Петсато, Слънцето (убит от македонци), Тодор Чвърчоко, Таки Бимбелята, Таки Бираджията, Фортуната, Фундата, Фудул Антон, Фънда Мъската, Хаджи Калчо, Ходжата, Циганскио Цар, Църнио Михал, Шатицата, Шалико, Шекеро, Шкембе Владо, Шишко Бакалино, Щиглецо, Яни Гърчето, Янко Кривьо и пр.

Малцина са още живи.

Женските прякори са по-интересни и по-цветисти: Амишица, Белата Магда, Геврек Иванка, Гюзел Данка, Данка Шурулинката, Дебелата Атиненка, Демир Ана, Джвъркливата Катинка, Еркек Велика, Енка Сатаджийката, Енка Телето, Еленица Кучкарката, Катина Балиефендеска, Катина Терзийката, Къшла Вида, Къор Мангър, Лигавата Гица, Мазна Магда, Миндер Митра, Осман Пашовица, Пембе Тас, Пиклата Ката, Баба Пунда Гавазица, Рубие Данка, Стоянка Гюмюшкошак, Суса Серифасулана, Тариф Ханъм, Таса Бешерица, Тетка Краля, Фишек Велика, Филджан Таска, Църната Фона, Шекер Катина и пр.

Тези имена на вече покойници се споменаваха непрестанно в

София преди 50 години

разговорите на софиянци. Напомням ги специално за ония кореняци, които днес са по-стари от 50 години.

Как пътувахме

Малцина пътуваха по него време, затова пътуването беше и евтино и удобно. На гарата нямаше тая блъсканица, на която сме свидетели днес. Защо? Защото едва ли имаше двадесет-тридесет души пътници, които ще се качат на пловдивския влак, останалите бяха посрещачи или ей тъй дошли на гарата, за да убият малко време и да пият една бира в бюфета.

В голямата зала при входа едно единствено гише издава билети и при все това опашката не надминава никога осем до десет души. Но тогава и тази малка опашка ни се струваше неудобна и се стараехме да изпратим някой познат железничар да ни купи билет из отзадната врата, не от гишето. Нямаше тогава нужда от бюро „Балкан“ и от каква да е предварителна продажба.

Стоехме си в бюфета с нашите изпращачи до последната минута и само когато издрънка третият звънец и кондукторът извика „качвайте се по вагоните, влакът тръгва!“, тогава бързо с куфар в ръка изтичваме и скачаме на стъпалото, често след като влакът е вече в движение. Дежурният чиновник пък ще ни прати две-три заплашвания. Ние не бързахме, защото не ни беше страх, че ще останем прави без място. В трета класа винаги ще намерите съвършено свободни пейки, на които ще се изтегнете в цялата си дължина и необезпокоявани от никого можете да спите през цялото време на пътуването. Във втора и първа класа още с по-голяма сигурност ще намерите това удобство. Когато ви омръзне мястото, което заемате, или лицата, които ви обкръжават, не ви остава нищо освен да станете и се преместите в друго купе, гдето сте намерили по-симпатични физиономии или по-интересен събеседник. Място винаги ще намерите.

В някои купета стават истински гуляи. Гледаш, че някой извадил от чантата си половин печено прасе или някоя ярка кокошка, друг свалил от багажницата половин пита кашкавал, трети реже бяла погача, а всички познати и непознати мляскат ли мляскат. Долу на пода при краката има дамаджана, а до нея бъклицы с вино – всеки претендира, че неговото вино е по-хубаво от другото и ви го предлага.

Така веднъж попаднах в компания, пътуваща до Пловдив. Започнахме яденето от първата гара след София и свършихме в Пловдив. Изпиха се доста бъклицы с разни вина, та като стигнах в Пловдив,

чувствах известна тежест в главата си.

От вагон-ресторанта не се чувствувах особена нужда, защото всеки си носеше кошница с провизии, па и по всички гари имаше бюфети с разни закуски и топла храна, а по перона баничари, кебапчии, кифладжии предлагаха своята стока. Престоят на влака във всяка гара позволяваше да се консумира. Сега влаковете скъсиха своя престой, а и подвижните продавачи изчезнаха.

Пътуването за чужбина беше също много лесно и без особени формалности. Случвало ми се е към десет часа да реша да замина за Париж. Влакът заминаваше в 4 1/2 часа след обед. Бързо отскачах при един роднина, който ме снабдяваше с 30 наполеона (600 лева), на минаване през ул. Лега ще се изкача в градоначалството при чиновника по паспортите и същевременно подсекретар Никола Пецов.

– Пецка, бързо един паспорт за Франция.

– Давай пендицата, – отговаря чиновникът. След като му хвърля на масата една сребърна петолевка, той ще отвори чекмеджето си, в което я има, я не три-четири паспорта. Това обстоятелство показва, колко малко паспорти са искани тогава. Пецов измъква един девствен паспорт, на който написва на български и на френски името ми, занятието и целта на пътуването. Дава и описанието на отличителните ми белези: очи тъмни, ръст висок, нос обикновен, уста обикновени, брада няма и в забележката „Особени белези“ ще постави: „носи пенсне“. Подписва се за градоначалник, слага големия печат и ми го подава.

За да получа тоя паспорт, не подавах заявление, не отговарях на четири листов въпросник, не чаках никаква анкета пред разните криминални, политически и други отделения, които тогава не съществуваха. Не бяха нужни никакви легационни визи и такси, никакво чакане. В паспорта ми нямаше дори и фотографията ми.

Купувах паспорта си, както бих купил кутия с цигари. Всичко това свършвах за половин час. Отивах в къщи, приготвих си куфара и към 4 часа съм на гарата. И там беше лесно. По направление на запад има много малко пътници: десетина-двадесет души, които ще слезат в Сливница или Цариброд и едва ли трима-четирима души ще минат границата. След 5–10 минути, най-много, аз съм пред чиновника.

– Моля един билет, втора класа до Париж.

– 166 лева и 50 стотинки, – ми отговаря чиновникът и едновременно поставя международната карнетка под машината, за да я датира посредством перфорация.

В това време носачът е настанил двата ми куфара и кошницата с

провизиите, които моята майка е подредила с любов, а аз в бюфета се сбогувам с близки и приятели, с които прием чашата на изпроводячката. При последния звънец последни ръкостискания и обещания, няколко махания с ръка и с кърпичка от прозореца, и София се загубва от очите ми. В купето намирам един или двама спътници, с които скоро ще станем интимни. Място за спане има, спалният вагон е съвършено излишен. „Цариброд, молим пасош!“ Подават паспорта, който след малко ви се връща с клеймо „Виджен“. Прекосяваме Сърбия през нощта и в сън. На утрото сме в Белград, след Белград минаваме моста на Сава и в Земун (старата граница на Австро-Унгария) чуваме наново: „Бите паспорт!“ Един 150-килограмов чиновник слага печата на австроунгарската гранична власт върху паспорта и ви го връща. От този момент вие може да скриете паспорта в куфара си, никой вече няма да ви го поиска. Минаваме в Австрия, в Германия, във Франция, без някой да потърси паспорта или друг документ. Паспортът става нужен чак при връщането, когато приближаваме Земун и Белград.

Така простичко се пътуваше в чужбина тогава. Колко дни, колко документи, колко гербови марки, фотографии в не зная колко екземпляра, колко визи и такси са ви нужни днес, за да можете да отскочите в чужбина по работа или за разходка?...

Вестници и вестникари

Преди 1900 година ежедневен печат нямаше. Имаше само партийни органи, които излизаха по два или три пъти в седмицата. В-к „Свобода“, орган на стамболовистите, се печаташе на една плоска машина, която се въртеше от един циганин. Редакцията и администрацията му беше срещу Народното събрание, гдето сега е клиниката на д-р Димитраков. В-к „Народни права“, орган на радославистите – в печатницата на Либералния клуб; излизаха още: „Свободно слово“ след отцепването на Т. С. Тончев; социалистическият в. „Народ“; в. „Мир“ на народната партия и „Знаме“ на демократите. Това бяха чисто партийни органи, които не можеха да задоволят жадната за информация софийска публика. При тях ще прибавим излизащия на френски език „La Bulgarie“, редактиран от О. Искендер.

И ето че предприемчивият свищовец Петър А. Петров започва издаването на чисто локалния в. „Отзив“, който бива последван не след дълго от в. „Поща“ на Стоян Шангов и малко по-късно от в. „Дневник“, основан от Георги Николов и учителя Брадианов, а после редактиран само от Г. Николов. Имаме още двуезиковия „Български търговски вестник“ на Бернард Кон (или, както го наричахме, конския вестник). Този вестник беше авангардът на немското проникване в България. Продажната им цена бе 10 и 15 стотинки. Трябваше да се яви инициативата на Т. С. Тодоров с неговия двустраничен в. „Новини“, който бе пуснат за 5 стотинки, за да застави „Дневник“, „Поща“ и „Отзив“ да смъкнат цените си на 5 стотинки. Понеже на маншетата на вестник „Новини“ имаше две големи петорки, означаващи цената на вестника, и поради малкото му съдържание, столичани на смях погрешно четяха: „5 новини – 5 стотинки.“

Ст. С. Шангов, основател на нашата всекидневна преса

Тиражът на всички вестници беше незначителен. Ръчна продажба имаше само в столицата, а в провинцията изпращането ставаше чрез абонамент и вестникът стигаше до провинциалния четец с голямо закъснение. При това положение е естествено, че вестниците се издържаха много трудно. Крайно слаби постъпления от ръчна продажба и от абонаменти, почти никакви приходи от реклама. Тогава реклами даваха само три-четири фирми: Кръстю Пеев, Д. Христов, М. Найман и С. Ж. Дацов за неговите холандски луковици. Цената на квадратния сантиметър беше 10 стотинки. Обявленията от съдебните пристави бяха по-интересни, защото се плащаха по 25 стотинки. Колкото и да бяха евтини хартията, тиражът и сътрудниците, все пак вестникарското съсловие не беше доходно предприятие.

През 1904 г. Георги Николов ме назначи като рапортър в своя вестник „Дневник“. Редакционният персонал на Дневник беше доста ограничен. Уводните статии се пишеха от самия Г. Николов, Йосиф Хербст, П. Н. Даскалов. Нередовно сътрудничеха Н. Г. Данчов, Любен Данаилов, Ради Радев, Георги Пеев, Ружа Барбар, Флора Атанасова и др. Рапортажът се извършваше от Сава Илчев и от мен – по-късно дойдоха Ив. Костов и Ал. Кипров. От нас се искаше ежедневно най-малко една колона нов материал, при условие че имаме вече върху мрамора друга колона набран неактуален баласт материал. Николов често слизаше в

печатницата и с канап мереше набрания от всеки един от нас материал и когато констатираше, че нашата продукция не отговаря на неговите искания, той ни правеше такъв укор:

– Получаваш 140 лева на месеца, това са пари и за тях искам работа. Искам една колона материал всеки ден. Разбираш ли?

По него време събития нямаше. Ние пълнехме хрониката със съобщения за уволнения и назначения на околийски началници, пристави, старши стражари. Петимни бяхме да узнаем някой скандал, станал в питейно заведение или някоя малко по-сложна кражба, която предавахме с известна доза мистерия, за да я направим по-интересна за читателите. Когато една учителка в Юч-Бунар се самоотрови поради това, че нейният годеник ѝ върнал годежа, ние бързо създадохме цял любовен роман, в който представихме годеника като един авантюрист – нещо като Казанова, а учителката – негова невинна жертва. Три дена под ред пълнехме колоните на вестниците с подробности по техните сношения, описвахме техните срещи и сантиментални разходки из Курубаглар, любовните клетви на прелъстителя и всеотдайната любов на учителката, нейното разочарование, мъките, които тя преживява, и най-сетне трагичното ѝ решение да тури край на живота си. Разбира се, всичко това беше плод на нашата фантазия, описания с най-малки подробности, като че ли ние сме били свидетели на всички тия техни срещи. Важното е, че главният редактор беше доволен и вестникът беше по-интересен и търсен.

София беше спокойна, събития нямаше, новините бяха постни и задачата на рапортъора беше трудна.

Специалност в писането също нямаше. Пишехме хроники за назначения и уволнения, за кражди, за убийства и самоубийства, отзиви за театър, пишехме подлистници, а веднъж за голямо мое учудване получих заповед да напиша нещо по строящия се столичен паваж. Понятие нямаше от тази работа. Но заповедта си беше заповед. Отидох в Народната библиотека, вземах списанието на българските инженери, в което имаше дълга студия по керамичния паваж, прочетох я и я предадох много съкратена, разказана с мои думи. Така изпълних задачата, която ми беше дадена, като прибягнах до плагиатство.

От тогавашната неорганизирана вестникарска колегия ще спомена имената на по-турбулантните³²: П. Н. Даскалов, Хербст, Козак Чермак (чех, вестникар от западен стил и единствен, който носеше цилиндър в тържествени дни), Д-р Шумналиев, Ст. Костов, миопът Цанко

32. Турбулантен – фр. turbulent „буен, немирен, размирен“

Добруджалиев (сериен фейлетонист и преводач от всички езици), Христо Цанков Дерижан, Христо Силянов, духовития Любен Данаилов, Флора Атанасова, Михалаки Георгиев, писател, дипломат и хуморист. Щилиян Чилингиров, Д-р Елмазов, Дим. Константинов („Черното“, адвокат в Търново), Петър Завоев, Владо Бобошевски, Лука Иванов, д-р Ст. Донев, Ст. Н. Коледаров, Стоян Власаков, Сава Христов, Караманджуков, Ружа Барбар, Д-р Списаревски и др.

Колегията бързо нарасна, защото след „Вечерна поща“ и „Дневник“ се появиха ред вестници, между които ще напомня в. „Ден“ на Велчо Велчев, „Софийски Ведомости“ на Никола Митаков, в. „Реч“ на Д-р Нейчо Иванов, в. „Камбана“ на Кр. Станчев, в. „Балканско Ехо“ на Ангел Киселов. Имаше вече по-голямо поле за работа. И когато се появи вестникът на Ив. В. Икономов „Балканска трибуна“, в който работеха Михалаки Георгиев, Д-р Борис Вазов, Дим. Йоцов, Ст. Власаков. Владо Бобошевски и който вестник обяви открита борба против княз Фердинанд, вестникарството кипеше. Имаше вестници, имаше и какво да се пише в тях. Почнаха се вече делата по печата, конфискациите на броеве и арести.

Всяка заран ние рапортърорите тръгнахме да събираме новини. Непременно минавахме в Министерството на вътрешните работи, за да препишем няколко заповеди за уволнения и назначения, в Просветата, Министерството на земеделието, в столичното градоначалство, за да се информираме за произшествията и най-накрая ще се срещнем всички във Външното министерство, Телеграфната агенция, за да вземем третия бюлетин телеграми. Входът на Министерството, който е откъм булевард Цар Освободител, беше постоянно заключен. Там поставиха една стара маса с пейка и един подвижен стол. Това стълбище с антре служеше за чакалня на рапортърорите. Там се събирахме и разменяхме новини. Шеговитият Любо Харизанов обичаше да си играе с по-наивните свои колеги, като ги подвеждаше с лъжливи новини. Веднъж той подведе един колега да съобщи, че князът приел на аудиенция министър Геннадиев, а в същност князът с брат си беше в Кричим на лов за глухари.

Люб. Данаилов минаваше за най-добре информиран. Хиляди хитрости използваше той, за да се добере до някоя новина. Веднъж успял да открадне от Държавната печатница, гдето се е набираща, речта, която князът е трябвало да прочете при откриването на Събранието, и я поместил в своя вестник, който е обеден и излязъл към два часа. Когато в три часа каляската на Фердинанд спира пред камарата, вестникарчетата викали: „Вестник Дневник! Откриването на Народното събрание и

речта на княза!“ Дворецът останал недоволен от тая вестникарска ревност и имало протест пред редакцията, че се печата една реч, преди тя да бъде произнесена от княза.

Легенда: Понеже Франц Йосиф е подарил на Фердинанд всички австрийски ордени, тоя път ще му подари един нож, с който да раздели Македония. (Карикатура на Ал. Божинов от 1912 г.)

Вестник „Мир“ разкрива аферата Шарл и Жан. Касаше се за изразходвания кредит от сто милиона, отпуснати за въоръжаване на нашата армия. Поръчани са били патрони в будапещенската фабрика на Манфред Вайс, чийто представител в България беше Илия Киселов. Последният в едно писмо до Манфред Вайс признал, че голяма част от комисионната си той бил длъжен да предаде на двамата министри Шарл и Жан (Рачо Петров и генерал Михаил Савов), за да могат да бъдат приети тия патрони, които вече били бракувани като негодни. Паркетът подвежда в Мир под отговорност за клеветата, образува се дело. За да осигури своята защита, Рачо Петров, министър на външните работи, повиква бившия градоначалник Христо Басмаджиев, дава му нужните средства и го натоварва да създаде един вестник, който през време на процеса да бъде

на негово разположение. Басмаджиев със сътрудничеството на адвоката Д-р Петър Стоянов създава вестник „Съвременен Борец“, който се печаташе в печатница „Габрово“ на Хаирлов в три хиляди екземпляра, изключително за софийски четци. Процесът беше доста шумен и по давление „отгоре“ завърши с осъждането на Христов, отговорния редактор на в. „Мир.“

По това време в. „Камбана“ на Кр. Станчев (в него пишеше и Григор Чешмеджиев) държеше остър език срещу двореца и тогавашното офицерство. Кръстьо Станчев не прикриваше своите мисли. Така той пишеше в своята „Камбана“:

„Българското общество се намира в едно болезнено състояние... Трябва да се разбере, че сега борбата не се води само за една промяна на личностите, а за една промяна на системата на управлението... Демокрацията няма да спре своя поход, но тя ще намери своите водители в теченията на крайната левица. Пътят към бъдещето ще бъде тогава по-малко гладък, но по-прав и по-кратък.“

А в друга своя статия Станчев пише:

„Монархизмът приравни една нация с една мушия³³ и това не му стига. Той си търси сам белята... Нацията се готви да се провъзгласи за нация и мушиерите³⁴ трудно ще си намерят място.“

Не можем ли да кажем, че съпротивата в България срещу монархизма датира от преди четиридесет и пет години? Кръстьо Станчев пророкува, още тогава той вижда 9 септември 1944 година.

Понеже „Камбана“ беше съобщила, че един млад офицер е нанесъл побой на млади войници, група офицери нападат редакцията и изпочупват всички прозорци. Целият печат осъди постъпката на офицерите. Обаче неприязнеността между офицерството и печата продължи. Не след дълго в. „Балканско Ехо“, говорейки за военния министър, писа, че „Николаев (военният министър) не знае какво говори“. За тази обида секундантите на ротмистър Никола Карагъзов се явиха при Ангел Киселов, главен редактор на вестника, за да искат удовлетворение за нанесената обида. Реши се един дуел със сабли. Киселов никога не бе хващал сабя в ръка, а Карагъзов минаваше за добър фехтовач, учил това изкуство в Русия. Освен това като офицер все имаше опитност да манипулира със сабята, която носеше от години. Дуелът стана при голямо неравенство, но все пак се състоя. Ангел Киселов бе леко ранен в ръката. С

33. Мушия – рум. (влаш.) „зеделски имот с подвластни, крепостни селяни“.

34. Мушиер – „владетеля на мушия“.

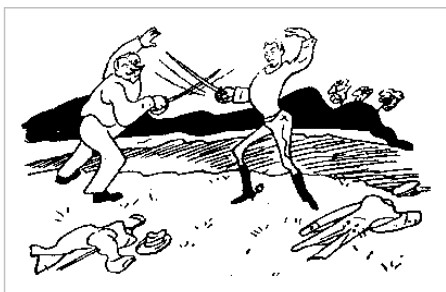
неговата кръв честта беше измита. По същия повод беше обявен на Кръстьо Станчев един друг дуел от друг офицер. След тези два комични дуела настъпи затишие.

Борбите в Македония след Илинденското въстание отвлякоха вниманието на софиянци.

Успоредно със сериозния печат се създаваше и хумористичният вестник. Още преди 1900 година се издаваше вестник „Смях и Сълза“, в който карикатуристът Ал. Божинов (тогава още млад студент в Рисувалното училище) помещаваше своите политически карикатури, повлиян от руските карикатуристи и от френския карикатурист Гаварни, – големи глави върху малки тела. Останали са ми в паметта неговите „Дебюти“. Той рисуваше най-много Тодор Тодоров – „дезертьора“, Михаил Маджаров – „конската глава“ и Ив. Гешов – „изтървания заек“. В „Смях и Сълза“ сътрудничеха още Андрей Протич и Р. В. Радев.

Петър А. Петров издаваше вестник „Дяволско шило“, в което се помещаваха политическите карикатури на П. Морозов.

Карикатуристът Иван Славов започна издаването на „Шантеклер“, но това списание няма дълъг живот.

Дуелът между Ангел Киселов и ротмистър Никола Карагьозов

Хумористичното списание „Българан“, списвано от Андрей Протич, Ал. Божинов и Хр. Силянов, в което сътрудничеха проф. Ал. Балабанов, Ал. Кипров, Лазар Пулев и много други, живя доста години. Карикатури от „Българан“ бяха заимствувани и поместени в някои немски и френски хумористични списания.

Борис Руменов издава известно време в. „Барабан“ в два цвята, но това списание не можа нито по художество, нито по хумор да достигне Българан.

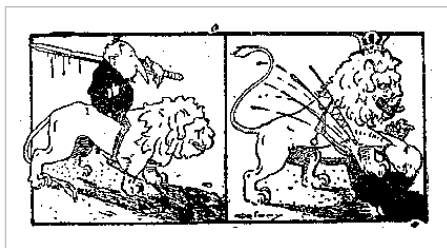
Ще трябва да отбележа, че хуморът и карикатурата по него време имаха за прицел главно двореца и обитателите му. От поместените четири карикатури на разни места в тия страници ще се види, че българският карикатурист не е бил голям приятел на короната. Двете карикатури на Ив. Славов (Glory): князът язди лъва, лъвът гази княза, печатани преди повече от 40 години, са едно чудно пророчество реализирано през 1918 и 1944 години.

Карикатура на Ив. Славов от 1912 година. Легенда: Вестникарят изучава мозъчните клетки на Монарха и открива само: паради, самолюбие, смърт, угодничество и пр.

Казах вече, че нашите вестници имаха незначителен тираж, защото се продаваха само в столицата. В провинцията те се получаваша само чрез абонамент по пощата. В първите дни на настоящия век двама бивши вестникопродавачи имаха идеята да вземат целия тираж на вестника и да го раздават на вестникопродавците. Това бяха Атанас Петров и Владо Митов. Като сега ги виждам двамата по жилетка на тротоара пред тогавашното кафене Панах, днес Феникс, да разпределят цяла камара вестници на столичните вестникарчета. Такъв беше техният дебют. Те започнаха с нищо и чрез голям труд и постоянство успеха по-късно да създадат дружество на вестникарските настоятели и да организират

представителства във всеки град. Така че вестниците имаха ръчна продажба и в провинцията. А именно на тая ръчна продажба се дължи преуспяването на столичния печат и увеличението на неговия тираж. Софийските вестници дължат много на инициативата и хубавата организация на Атанас Петров и Владо Митов. След няколко години дружеството на вестникарските настоятели се превърна в дружество „Куриер“, което със собствени автомобили и своя служба вземаше вестниците от печатниците и се грижеше за тяхното експедиране в провинцията, където то имаше своя мрежа от настоятели. Дружеството се грижеше и контролираше продажбата, прибираще непроданото и се отчиташе пред издателствата.

Фердинанд язди лъва до деня, когато лъвът почва да гази Фердинанда. (Карикатура от Ив. Славов – Glory от 1913 г.)

През 1934 година, когато дружеството беше в най-цветущо положение, държавата отне тази негова привилегия и я прехвърли на днешното дружество „Стрела“, което продължава делото на Петров и Митов.

Издательства и печатници

Издателското дело в София беше много назад. В това отношение Пловдив с издателите Хр. Г. Данов и Д. В. Манчов, Търново с Фортунув, и Русчук стояха на по-високо стъпало от София.

Първоначално в София имаше едно малко издателство на някой си Пенчо Спасов, до днешната „Славянска Беседа“. Малък книжар, той издаваше детска литература. Ив. К. Божинов, печатар, издаваше свое календарче „Македония“ и литература, предназначена за панаирите: „Сънищата на Пресветая Богородица“, „Камък падна от небето“, „Хитър Петър“, „Шехерезаде“ и разни други народни приказки. Не бива да се забравят неговите песнопойки и неговият наръчник за любовни писма.

Между по-уредените първи печатници бяха: печатницата Б. Зилбер, тая на Петър Бъзайтов и на Янко С. Ковачев. Последният беше монтирал една модерна печатница от няколко плоски машини и четири американки. Той имаше машинисти, доведени от Виена, и неговата работа беше изискана. Беше издал един календар „София“, изпълнен с дървени клишета, за който и днешните графици биха признали, че е безупречно печатарско творение. Самият Ковачев беше елегантна фигура с дълга внимателно вчесана брада: за нея той ходеше специално във Виена да я подстригват, тъй като не я доверяваше на софийските коафьори.

Книжарницата Т. Ф. Чипев първа започва издателството с издаването на Вазовите творби „Под Иго“, по-късно „Нова земя“, „Казаларската Царица“, „Драски и Шарки“, Алеко Константиновия „Бай Ганю“ и пр.

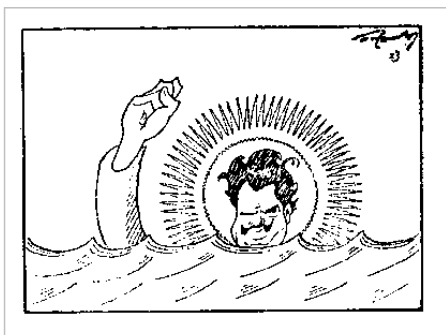
Късо време като издател беше и Христо Олчев на ул. Алабинска.

По едно време факторът на Военната печатница, старият Кантарджиев, почна издаването на „Животът на Наполеон“ в брошури от по една кола с по една илюстрация. Колата се продаваше по 20 стотинки. Окуражен, той напечати големия роман „Воденичарската Усойка“, превод от френски. Този роман също се печаташе в брошури, продавани по 20 стотинки. Ние не бяхме свикнали да плащаме високи цени за книги. Така по 20 стотинки колата не ни се виждаше скъпо.

Успехът на г. Кантарджиев след издаването на брошурите, които цитирах, а най-вече на американския авантюристичен роман „Съпруг на 40 жени“, който роман дигна голям шум в София и се четеше жадно от млади и стари, окуражи издателството на „Вечерна поща“, и то поднесе

на читателите си най-напред романа „Потайностите на принц Карло“ от Мишел Зевако. Романът излезе в около 30–40 брошури. След него софиянци бяха удостоени в продължение на повече от година, редовно всяка седмица да четат по брошурка от нескончаемите авантюри на „Рокамбол“, романа на Понсон дю Терай. Този роман излезе в повече от сто брошури – всяка една се очакваше с нетърпение от четците, повечето от които бяха от женски пол.

Такава беше епохата. У четците не беше още развит вкусът към художествено четиво, което не им се и поднасяше. Но ето че издателството на Иван Говедаров почна своята малка библиотека, формат 1/32, с „Кандид“, „Нерон“, „Атала“ и други, които не помня. След Иван Говедаров, Павел Генадиев започна своята художествена библиотека, която между другото ни дари с художественото издание на „Ад“ от Данте Алигиери и „Фауст“. Същевременно той ни поднесе списанието „Художник“, което даваше в репродукция художествените творби на майсторите класици и интересни студии. Около Генадиев се бяха групирани добри сътрудници, между които Ал. Балабанов, Андрей Протич, Коста Мутафов и други.

– Да можеше изпод вълните на забвението да изгрее това благодатно слънце, партиите щяха да се разберат в 24 часа. (Карикатура на Ал. Божинов от 1923 год.)

Началото беше поставено. Издателствата у нас се наплодиха и тръгнаха към възход. Това не значи, че не останаха и днес издънки, които ни напомнят литературата на Ив. К. Божинов и поднасят на българските четци романи от сорта на „Рокамбол“ и на „Потайностите на принц Карло“. Само да се наведете над някоя количка с книги и ще намерите

10, 20, 30 романи от неznайни автори с невъзможни авантюристични сюжети, лошо преведени, но жадно четени от млади момичета с болни фантазии. Тези колички с книги, които търсят читателите по улиците, ми напомнят парижките продавачи на стари книги, наредени по дължината на кейовете на реката Сена, с тази разлика, че там се ровим да търсим стари ценни издания, а нашите количкари покрай няколко претърпели вече 1000 издания големи творби ни предлагат предимно тъгясала³⁵ литература.

35. Тъгясам – неясно.

Хафуз-Али или Първата шумна афера в София

Растяща София, станала столица на България, приютила в себе си нови хора, от разни народности и от разни краища на света, не можеше да избегне съдбата на другите големи градове. Заедно с почтените люде, които надойдоха в новата столица, промъкнаха се естествено и авантюристи от България и от чужбина. Младата столица, още не напълно организирана, с една новородена полиция, без всякаква опитност, представляваше удобен терен за международните мошеници. София не закъсня да регистрира първата шумна афера, първия скандал, който занимаваше обществото в продължение на дълги месеци.

Аферата Хафуз Али биде разкрита от неколцина вестникарски репортьори. Една заран осъмнахме при извънредни притурки на вестниците и брошурки, които даваха подробности, колкото пикантни, толкова и скандални. Бързо се разпространяваха те от уста на уста, поукрасяваха се с подробности и до вечерта нямаше къща, в която да не се говореше за Хафуз Али. Внимаваше се само децата да не чуят нещо от тия разговори на възрастните.

В София пристигнал от Видин или от Видинско красив снажен турчин от кюрдски произход на име Хафуз Али. Той се настанил първоначално на днешната ул. Цар Крум, около къщата на Георги, телохранителя на тогавашния министър Д. Петков. Мургав, много красив, с черни мустаци и черна лъскава коса, Хафуз Али най-напред се оженил за една българка, с чиято помощ успял да се промъкне в нашето най-видно женско общество. Хафуз се е представил като учен магьосник, който може да прави чудеса. Той можел да гадае миналото и бъдещето, да прави магия за пропъждане на злото, както и за сполука на желанията, за спечелване на процеси, за намиране на изгубени пари, за откриване на кражби, а най-вече и най-главното – бездетните жени благодарение на неговите магии ставали бременни. Всичко това той постигал благодарение на своята дервишка метода.

Магьосникът Хафуз Али

Много наивни жени, казах вече от най-висшето столично общество, се подлъгват подир обещанията на този очарователен мошеник и стават негови жертви. Хафуз Али има вече много клиентки и се пренася в удобна квартира на ул. Шипка, гдето полицията го арестува.

Следствието установи, че Хафуз Али е карал своите клиентки да се събличат голи и да стъпват в широка тепсия, пълна с предварително затоплена вода. Той карал наивната си клиентка да заема разни пози, а сам хвърлял в тепсиите разни прахове, които избухвали в малки сини, червени и жълти пламъчета. По цветовете на тия пламъчета той гадаел бъдещето, а с други пък осигурявал сполука в любов или в друго нещо. Чрез хипноза той ги приспивал и дълги часове цитирал разни турски или арабски молитви, след които бездетната можела да се надява, че ще забременее. Установи се също, че той е злоупотребил и се е гаврил с поветото от своите клиентки, да не кажем с всички. По-старите и по-

грозните единствени са били пощадени.

От всяка своя клиентка Хафуз Али вземал пари и скъпоценности, нужни за неговите магии. Жените не са могли да противостоят на неговия поглед и следователно не са му отказвали нищо. Този ориенталец отивал в цинизма си дотам, че под предлог да осигури успеха на своята магия слагал на всяка своя клиентка било на кълката или на някоя друга част от тялото ѝ своя неизличим мехур (печат) с арабски надпис. Дълги години в София се говореше за печатите на Хафуз Али и се сочеха дамите, които според някои „осведомени“ носели тия печати.

Най-сетне полицията арестува тоя мошеник. Съдебното следствие установи всички негови мошеничества, но съдът не ги потвърди, защото той биде спасен от влиятелните си клиентки. Пред перспективата, че те ще трябва да се явят в съда да свидетелствуват и че техните имена ще станат публично достояние, те – жените, чрез влиятелните си съпрузи успяха да спрат съдебното преследване, да затулят работата и да помогнат на Хафуз Али да избяга в чужбина. Мисля, че все пак имаше няколко развода по този мотив.

Така София преживя първата скандална и шумна афера. После... последваха други.

Еlegantните. Мъжки и дамски моди. Ролята на фуркета и на карфицата

Преди да завърша моите бележки за тогавашна София, ще се помъча да опиша външната фигура на elegantните господа и дами от това време. Така картината ще бъде по-пълна.

Elegantният софиянец беше горе-доле облечен така: светли или райе, доста широки панталони падаха във вид на тирбушон върху обувката; широко разтворена жилетка, наподобяваща отвора на смокинга. Често жилетката е от цветен плат или е изпъстрена с цветя или шарки. Късо сако. Горната риза не се носеше, а вместо нея носехме нагръдници – цветни или бели. Нагръдника закачахме за първото копче на панталоните, за да стои опнат, и с по една безопасна игла от двете страни го скачахме с бретелите си. Без тези окачвания поради широкия отвор на жилетката нагръдникът излизаше, а под него се виждаше фланелата или долната риза, с червени или сини шевици, не рядко у някои се прозираше и памуклия антерия. Ако нагръдникът беше колалия – твърд, когато сядахме, той се издуваше и представляваше нещо като щит. Понеже не носехме горни ризи, носехме колосани ръкави – ръкавели, които пъхахме простичко в ръкава. Ръкавелите бяха широки и при всяко жестикулиране падаха до пръстите, та бивахме принудени да ги тикаме навътре. Това ставаше машинално. Имало е случаи, когато някой по-темпераментен оратор, който обича силните жестове, е изпращал ръкавелите си в редовете на слушателите. По ръкавелите си бележехме срещите си, а келнерите правеха на тях сметките на клиентите, студентите пък ги използват при изпит, за да си отбелязват върху тях по-мъчните формули.

Повечето от нас се обличахме за икономия с готови дрехи от магазините Найман, Тиринг или Йерохам Б. Йосиф. За тридесет лева имахме хубав костюм. Яките на тия костюми, направени не по мярка, не лягаха добре. Тогава на пазара се появи един нов артикул – стоманена пружина, която се поставяше под яката и чрез налягане правеше яката да легне добре около врата. Такива пружини слагахме и под яката на пардесюто. Неудобството беше, че често в кафенето или ресторанта, като забравяхме да извадим предварително пружината, при събличането на пардесюто тя шумно изхвъркваше и летеше над главите на изплашените консуматори. Малко смях, едно „пардон“ и това си е!

По-елегантните носеха палта без ръкави, с дълги пелерини падащи до коленете. Старият веселяк Петко Тъпчилешов получи от Лондон първото палто „Салисбъри“: палто със силно стегната талия и цепнатина от кръста до долу. След него се появиха и други.

Като шапка на мода беше бомбето, черно или сиво, понякога и кафяво. По-важните личности носеха халбцилиндър т.е. по-високо и отрязано като цилиндър бомбе. Халбцилиндърът също беше черен и сив. Калпакът беше отречен от елегантните. Обаче лятно време всички носеха сламени шапки канотие, които се продаваха пред днешната баня по 1 л. 20 ст. парчето. Най-скъпата шапка у Аврамович струваше четири до пет лева.

Бастунът беше голяма необходимост. Който не носеше бастун, губеше 50% от своята елегантност. Всеки носеше бастун, дебел или тънък, със сребърна, кокалена или филдишена³⁶ дръжка, а често и от поникелирована ламарина. Всеки имаше свой маниер да носи бастун: под мишница или в двете ръце, закопчани зад гърба, без да се смущава, че пречи на движещите се около него. Някои бяха виртуози във въртенето на бастуна с двата пръста – показалеца и средния, ако смеете, доближете се до такъв елегантен софиянец.

* * *

Дамите. Жената винаги е отдавала най-голямо внимание на главата си. След малките шапчици, след малките венци от цветя, които едва се забелязваха върху главите, дойде модата на големите шапки паларии³⁷ с птиците. Над кока на жените често виждахме кацнала някоя птица с човката към косите, а опашката щръкнала нагоре, или пък шапка, покрита изцяло с широко разперените криле на някоя птица. Птиците после отстъпиха място на цветята и овощията. Имаше глави, които представляваха цели градини с цветя, други с череши, ягоди, а понякога тия овощия падаха до ушите. От шапката се спущаше воалетката, която прикриваше цялото лице до под брадата. Имаше воалетки черни, червени, сини, кафяви, жълти с топчици или със шарки, често много гъсти. Под воалетката лицето добиваше друг по-красив вид. Грозните жени печелеха много. Шапките бяха доста тежки, и за да не паднат, прикрепяха ги о косите чрез дълги игли, които на края имаха топка или някаква друга украса. Колко мъжки лица са носили по няколко дена следите от тези

36. Филдишен – от слонова кост; тур.-араб. fil dishi „слонова кост“.

37. Палария – шапка с широка периферия – от рум. palarie.

ваджишки³⁸ игли!

Модата на големите турнюри³⁹ беше вече минала, но жените все още носеха тези малки възглавнички, привързани отзад на кръста им, за да акцентуират задната си линия. Роклите бяха дълги и оставени свободни, те се влачеха по земята. При ходене дамата беше длъжна с лявата си ръка да хване и повдигне шлейфа си. Женските крака бяха нещо скрито. Голямо щастие беше, когато можехме да съзрем малко по-горе от глезена. Модата беше на блузите с ръкави – балони. Два балона кичеха раменете. Балоните отстъпиха място на тесния ръкав, който очертаваше хубавата линия на ръката. Закопчаването ставаше повечето откъм гърба посредством 20–30 малки копченца или пресбутони⁴⁰. Мъжете бяха щастливи, когато дамата ги замолише да я разкопчечат, но колко време се губеше и колко несръчна ставаше мъжката ръка, докато достигне до десетото копче... Блузката влизаше в колана на роклята и при съединението се покриваше от някакъв платнен или копринен колан. За доброто прилягане се прибягваше до топлийките. Нямаше жена, която да можеше да се облече, без да има отгоре си по-малко от десетина-двадесет топлийки. Тези топлийки бяха скрити, невидими и немилостиво раздираха ръцете ни, когато те тръгваха по експлорация⁴¹.

Един елегантен и една елегантна

38. Ваджишки – „проклет“ (произходът е неясен).

39. Турнюр – фр. tournure „подпълнка отзад, под талията на дамска рокля“.

40. Пресбутон – вероятно секретно копче.

41. Експлорация – изследване, разузнаване, от фр. exploration.

А фуркетите!... Тогава жената не познаваше фризуриите, не знаеше и подстригването. Извънредно дългите си коси тя правеше на плитки или увиваше и после издигаше над главата си под форма на широк шиньон⁴² или кок. За тая цел тя си служеше с голям брой железни фуркети. Когато трябваше да си ляга, тя губеше дълги минути, за да се освободи от тая железария, която често изпълваше цяла чинийка на нощната ѝ масичка. Изобщо женското облекло от него време беше много сложно. Отдолу жената носеше риза от хасе с тантели, а някои си плетеха цялата риза от тантела, широки долни гащи също от хасе, батиста или понже⁴³ със широки харбали⁴⁴ или тантели, над която идваше бяла фуста също с тантелени долница; тогава слагаше корсета си, чиито ширити трябваше да се стягат от друго лице; над корсета идваше каш-корсетът или жилетката и едва тогава тя навличаше роклята си и блузата. Чорапите се крепеха от красиви жартиери от ластик украсени с фльонги и цветя; синчец или диви миниатюрни розички.

Какво мъчение е било за влюбения да чака едно толкова сложно събличане и оправяне на косите, за да може да стигне до съблжимия момент! Благодарение на сложното и мъчно обличане, по него време често и по-лесно ставаха констатациите при изневяра.

Днес е друго. Днес ние не се задоволяваме да съзрем глезена на женския крак, защото гледаме хубавите крака дори над коленете. Днешното женско облекло не е сложно. То се лесно съблича и още по-лесно облича. Главата и косите тоже заемат много лесно прилична форма. С едно разтърсване на главата всички ондулации на майсторски подстриганата от артиста-коафьор коса заемат мястото си и не остава никаква следа от разчорлените при любовния екстаз коси, а захвърлените върху стола копринени кюлоты могат да послужат в миг за пошетка⁴⁵ на кавалера. Констатация ли? Глупост!

Тогава дамите носеха обезателно слънцезбран, обкичен с множество тантели, фльонги, с висока владишка дръжка и неизбежната чанта.

Зимно време жените носеха къси жакетчета, които свършваха над коленете често с астраганена яка. Кожените палта още не бяха на мода.

42. Шиньон – женска прическа със събрани на тила коси, често с чужда коса, от фр. chignon „тил, кок“.

43. Понже – копринен плат от Китай или Индия, обикновено небоядисан, в естествения бледо кафяв цвят на коприната, от фр. ponge < англ. pongee < от кит. pen-chi „от собствения стан“.

44. Харбала – набран волан на женска дреха.

45. Пошетка – от фр. rochette „кърпичка фантазе“ – тук означава малка декоративна кърпичка, често с дантели, която се поставя в джоба на самото.

Ако и скъпа, кожата служеше само за вътрешна подплата и най-много можеше да се слага на яката около врата или долницата на ръкавите като маншетка. По-заможните имаха в къщи „бонжури“ от червен или зелен копринен плюш, подплатен със скъпи, които тогава не бяха скъпи, кожи, като яката и отворът на бонжура беше непременно от червена лисица. С тая дреха не се излизаше из града, тя служеше за в къщи или за отскачане до някоя близка съседка.

Но ето че се появи ротонът. Това е първата дълга дреха, употребена от нашата елегантна, от нея се появи и заразата за скъпи кожи. Ротонът беше сукнена, а понякога и кадифена дреха без ръкави. Тя се намяташе върху раменете, на които прилягаше добре. Във вътрешността ѝ имаше две малки джебчета, в които елегантната слагаше ръчичката си и притискаше двата пеща, за да ги затвори. Копчета нямаше. Дължината на ротона стигаше до глезените. Цялата дреха беше подплатена със скъпа бяла кожа, а около врата – яка от скунгс или лисица.

Едновременно с ротона се появиха кожените яки, кожени наметала, кожени пелерини и полека-лека кожата завладя жената или жената завладя кожата. Кожата престана да служи за топла вътрешна подплата, а почна да служи за показ на богатство и възможност – така се родиха първите кожени палта. Надпреварването, коя да покаже по-скъпа кожа, започна, откриха се специални магазини, в които се заговори за сребърни или сини лисици, за скунгс, за петигри, хермелин, мартр, зебелин, топ и много други имена на диви животни, та дори едно време голяма мода беше маймунската грива. Купуването на тия кожи разори доста мъже, а други закара в затвора. Най-много обаче пострада бедният питомен заяк. Опитни майстори купуваха в грамадни количества заешки кожи, които преработени, пребоядисани се превръщаха в хермелин, в лисици, в кастор и в какви ли не други скъпи кожи. С тях се задоволяваха някои амбициозни елегантни, които не можеха да си платят истинските.

Зимно време се носеше и маншонът. Маншонът, в който дамата криеше ръцете си и ги предпазваше от студа, служеше ѝ също вместо чанта. В маншона дамата държеше носната си кърпичка, портмонето си, визитните си картички и често току-що полученото напарфюмирано писмо от някой обожател. Маншоните бяха разнообразни: големи, малки, кръгли, плоски, четвъртити, и от разни кожи, а понякога от плюш. На единия ъгъл на маншона имаше букет от изкуствени цветя, прикрепени с топлийка. Маншонът помагаше на дамата в нейните грациозни пози, било като го повдигаше с двете си ръце, за да си стопли нослето, било отпуснат надолу само с една ръка. Ние мъжете обичахме много да

погалим маншона, когато не можем да си стоплим ръцете съвместно с притежателката му.

През пролетта елегантната обичаше да носи лека два или три етажна пелерина, направена изключително от панделки и тантели с високо дигната яка, вързана с голямо фльонго от широка панделка, до самите й уста, което й пречеше даже при говоренето, но тя стоически търпеше това неудобство заради хубостта. Често от яката на пелерината се спущаха две панделки, които достигаха до коленете и завършваха с по един букет изкуствени виолетки.

През лятото жените носеха около врата си едно леко боа, бяло или цветно. Боа – то беше от малки перца, гъсто съшити, дебелината му често надминаваше 12–14 сантиметра в диаметър. Дължината му достигаше до два метра.

Не можеше да се откаже, че тогавашната елегантна беше истинска кукличка, покрита с тантели, панделки, цветя и тюлове. Неудобно, сложно, непрактично облекло, но приятно за гледане.

Добре, че тогава се носеха дългите рокли, които прикриваха краката. Обути във вълнени или памучни чорапи, тия крака сякаш да бъдат в голям дисонанс с инак така нежната фигура на жената. Но щом като излезе на пазара коприненият чорап, жената скъси роклята си и ни показа краката си.

Такава беше фигурата на тогавашната елегантна софиянка.

Кореняшка сватба

– Сватба, сватба минава, господжо! Бързай! – завика малката прислужничка Йонка и тичешком заслиза по дървените стълби към пътните врата.

Приближавам се и аз до прозореца. По улица Витошка (сега Сталин) всичките прозорци са отворени и от тях се навеждат любопитни глави. Пред пътните врати на всяка къща са наизлезли други любопитни, бакалинът е също пред дюкяна си, а и кондурджията е напуснал тезгяхчето си и с чук в ръка е пред портите на своето дюкянче, на което е закачена претенциозната фирма „Клиника за лекуване на болни и ранени обувка“. Всички гледат сватбеното шествие, което минава пешком.

Една музика, съставена от двама или трима кларнетисти (когато не са зурли), една флигорна и един тъпан, безспирно оглушават улицата с тогавашния моден марш: „Я слушайте, патриоти, да ви кажа словото... и на гроба ще напишат, тук почива Стамболов“. Тя предшествува сватбарите. След музиката върви бабичка, която носи дискос, пълен с шекерчета, смесени с букетчета от цветя и дребни пари. Тяхното предназначение е да се хвърлят върху главите на младоженците, когато те обикалят масичката държейки се о фенелона⁴⁶ на свещеника. Този момент е най-очакваният от децата, па и от по-възрастните. При хвърлянето на бонбоните и паричките настъпва цяла суматоха: децата се увират измежду краката на по-възрастните, а тук-там и някоя старица се е навела да си вземе едно шоколадче и, ако ѝ падне под ръка, някоя монета, тя не я пренебрегва, а бързо я завързва на възел на края на носната си кърпичка.

След бабичката с дискоса следва булката под своя бял воал, засмяна и щастлива под ръка с кума, след тях е кумата с пряснообръснатия младоженец, който, горд като голям герой, разхожда погледа си по прозорците наляво и надясно. Следват родителите и близките, както и приятелите на младоженеца, шаферките със шаферите, всички обкичени с бели булченски цветя на бутониерите си.

46. Фенелон – вероятно грешка от фелон / филон – горна църковна одежда на православен свещеник < гр. failoni.

Кореняшка сватба. Двама или трима кларнетисти, една флигорна и един тъпан оглушават улицата с модния мари...

Булката с бял воал под ръка с кума, а зад тях кумата и пряснообръснатия младоженец, който гордо разхожда погледа си по прозорциите наляво и надясно.

Шествието се приключва с един, два, три или повече файтони, на които са натоварени един, два или повече шарени сандъци с чеиза на младоженката (никой не проверява, има ли нещо в тези сандъци). Поскъпите работи са нахвърляни пел-мел върху файтона: копринени ризи, юргани, дюшеци, бродирани възглавнички, месали, кожен бонжур, бродирани пантуфли и прочее. Неосведомено лице би помислило, че става някакво пренасяне от квартира в квартира. Но обичаят беше такъв. Трябваше да се покаже на света, че момата не е беднячка, а от фамилия, и че дава чеиз.

Не беше необходимо да познавате младоженците или сватбарите, за да се присъедините към шествието. Любопитни жени, бабички, па и мъже, без да знаят дори името на жениха, се присъединяваха към сватбеното шествие за „сеир“ и за да чуят някои клюки. Ето защо шествието, колкото повече наблизаваше черквата, толкова повече нарастваше. В черквата докато траеше обредът, неканените гости чрез разпит ще

научат името на младоженеца, на булката, какво работи той и колко пари печели, каква зестра му дават, от где е родом, кои са родителите му и много други подробности около женитбата или от миналото на двете сродяващи се семейства. Те непременно ще открият и някоя семейна тайна, която така ще украсят и понадуят, че тя, предавана от уста на уста, става фантастична.

След свършването на обряда сватбарите тръгват обратно за дома, гдето ги чака трапеза, вино и гуляй. Много от неканените следват шествието и успяват да се вредят измежду гостите, като едно от семействата ги взема за приятели на другото, и обратното.

След традиционното ръкоцелуване на свекър, свекърва, кум, кума и прочие, почват хората и черпните и те траят до зори. Тогава още съществуваше този стар и малко варварски, да не кажа циничен обичай, още в присъствието на гостите младоженците да се изолират в спалнята си стая. Отвън приятелите на младоженеца по даден знак стрелят с револвери или ловджийски пушки в чест на минаването на Рубикон. В някои семейства отиваха по-далеч, като поднасяха на присъстващите доказателствата за девствеността на младоженката. Нрави, които за щастие изчезнаха.

На другия ден младата булка, придружена от майка си или от някоя възрастна сродница, носеща на ръце поднос с едно шише червена ракия с захар и няколко ракиени чашки, посещаваше най-напред кума и кумата, а след тях близките роднини, за да им поднесе „блага ракия“. Тази ракия символизираше нейната честност.

Цялата седмица в махалата се говореше за станалата сватба и се разправяха верни и неверни клюки около нея, докато нова сватба привлече вниманието на софиянци.

Чиновници от същата епоха

Интересно беше чиновничеството от него време. Интересно беше и понятието за „формата“, която имаха старите наши чиновници.

На младини бях „маркаджия“ или филателист, както казваме днес. Бях изпратил на парижката къща Артур Мори български марки, срещу които получих препоръчан плик с няколко ценни чужди марки. Колцина са учениците от него време, които не са кореспондирали с тая фирма! Отидох да си получа препоръчания пакет от централната поща (сега Търговската банка). На гишето е снажната фигура на пощенеца Сюслиев, стар ерген, много елегантен, когото никога не виждахме без цвете на бутониерата. Веднъж при чистене бодлите на една роза той се убол, появила се инфекция и той умира в четиридесет и осем часа.

Приближих гишето. Щом ме видя, той ме запита:

– Какво търсиш тук, Георге? Много съм недоволен от теб, защото увеличаш сестреника ми да хайманува с теб. Ха, да не забравиш да кажеш на баща си, че разсадите, които му обещах, ще му ги пратя в началото на март, тогава те най-лесно прихващат. Казвай сега, какво те носи към мен!

– Имам препоръчано писмо от Париж. Ето и известието, което ми е оставил раздавачът.

Сюслиев се обърна към една етажерка и след късо търсене извади един плик със червен восъчен печат.

– Георги Каназирски, ул. Алабин 22, София, България. Така! Имаш ли документи да удостовериш самоличността си? Лична карта, ученическа легитимация?

– Нямам. Но нали вие ме познавате... – измънках аз.

– Това е друго. Аз те зная като частно лице, но пред пощенския чиновник ти ще удостовериш, че си лицето, до което е адресувано това писмо. Такъв е редът!

И той добави:

– Намери отвън двама души, които ще разпишат като свидетели, че те познават.

Излязох. Пред пощата намерих Алекси шекерджията и Алюш кондурджията, които дойдоха и засвидетелствуваха пред „изпълнителния“ чиновник, който преди малко ме беше назовал на име, и ме смъмря, че съм хайманувал с неговия сестреник и който ме бе натоварил с поръчка

до баща ми, че действително съм аз.

* * *

Ориент Експресът от Цариград до Мустафа Паша се придружаваше от един български митнически чиновник, който пломбираше фургона с багажите и наблюдаваше да не се върши контрабанда.

Веднъж с експреса пътува голяма група англичани. Преминаването им през България съвпада с голям национален английски празник. Те решават да си устроят във вагон-ресторанта празненство. И понеже англичаните са свикнали при такива случаи да се явяват в смокинг, а дамите в деколтирани рокли, те молят митническия чиновник да им разреши да извадят от фургона необходимите тоалети. Митническият чиновник Димитър Попович (загинал в първата световна война), крайно услужлив, удовлетворява желанието на англичаните. Услугата се състои в това, че Попович се съгласява да распечата пломбирания фургон и да присъствува при изваждането от куфарите на необходимото облекло и след свършването на обема да им даде възможност да поставят наново облеклото си в куфарите, след което да пломбира отново фургона.

Англичаните са доволни и решават да възнаградят услужливия чиновник. Един от тях (по-късно узнахме, че е бил дипломат) подава на Попович една златна лира. Попович е възмутен, че му се дава „бакшиш“ и отблъсква ръката с лирата. Англичанинът не разбрал жеста на нашия чиновник и като счел, че Попович намира сумата малка, по свой почин удвоява възнаграждението. Той му подава две лири. Този път Попович е силно обиден. Той взема двете лири и грубо ги мушва в джоба на дипломата, който недоволен се връща в купето си. С пристигането си в Цариград недоволният дипломат прави постъпки пред нашето Министерство на външните работи и иска чиновникът да бъде смъррен, защото ако той е направил една услуга, то тази услуга е щедро заплатена с две лири и че той е трябвало да се задоволи с този дар. Министерството незабавно поиска обяснения от чиновника Попович за грубия му жест. В Министерството не разбраха недоразумението между англичанина и българския чиновник, не разбрали също, че в същност Попович е върнал парите, не защото са малко, а защото е счел за обида получаването на бакшиш.

– Не стига, че им услужих, а идват да ме обиждат, като ми дават бакшиш като на някой цариградски хамалин. Българският чиновник не приема бакшиши. – Така завършваше той своите обяснения пред началството си.

Такива бяха старите чиновници.

Георги Христов беше скромен счетоводител в бившите „Земеделски каси“, сега Б. З. К. Банка. Много старателен, мълчалив и малко своеобразен. Христов имаше левичарски схващания и затова е уволнен от банката. След известно време стоене без работа той е назначен за началник на бюрото за мерки и теглилки във Видин.

По това време неговият министър Жеко Бакалов предприема обиколка из провинцията. Между другите градове той посещава и Видин. Всички чиновници са в трескаво напрежение около това министерско посещение. Само нашият Христов не взема никакво участие и спокойно стои в канцеларията си.

След официалното му посрещане от кмета, окръжния управител, околийския началник и други видни първенци, министър Бакалов иска да му се даде едно бюро, в което да се настани, за да приема докладите, които ще му се направят. Като най-чисто и най-удобно му се посочва бюрото на началника на мерки и теглилки. Придружен от околийския началник, Жеко Бакалов се отправя към бюрото на Христов, без последният да бъде поне предупреден.

Околийският началник почтително отваря вратата и оставя министъра да влезе пръв.

– С кого имам честта да говоря? – запитва Христов, без дори да стане от стола си.

– С вашия министър! – отговаря Жечо Бакалов и му обръща гръб, излиза от канцеларията и грубо тръшка вратата.

Жечо Бакалов се настанява в общината, гдето приема първенците, докато стане часът за банкета. Същата вечер една бърза телеграма уведомява Георги Христов, че е уволнен в интереса на службата.

Времена!

Софийските курорти

Кореняците нямаха обичай да летуват и мъчно се решаваха да напуснат своята София, те можеха да отидат до Враждебна, да прекарат един ден до Горубляне, но вечерта се връщат „у градо“. За повече от един ден те се решаваха да отидат в някой от множеството манастири, които се намират в околността на столицата: Кокаленския, Германския, Кремиковския, Драгалевския, Люлинския Св. Крал или даже Рилския. Тогава те се отделяха от своята любима София за два или три дена. Но за пътуване до Варна и дума не ставаше.

Думата „курорт“ по него време беше непозната за софиянци. Поради оскъдните средства летуването се практикуваше само от по-заможните семейства. Когато те летуваха, казваше се „отиваме на бани“ или „на село“. И бяха прави, защото летовищата, гдето те отиваха, бяха първобитно устроени селца, но много от тях с минерални бани: Княжево, Горна Баня, Панчарево, Баня и пр. Тези селца не притежаваха никакъв комфорт. Вярно е, че комфортът в нашите летовища и курорти и днес още липсва, но все пак сега се намират тук-таме някои вилчки или съмнително чисти хотелски стаи; все пак ще намерите някоя ахчийница⁴⁷, в която ще има с що да залъжете глада си. Тогава и това нямаше. Селата бяха съвършено неблагоустроени и жилищата в по-голямата си част бяха схлупени колиби, построени от плетища, измазани с кал, някои от тях баданосани с вар. Някои пък като украса бяха нашарени с груби шарки синило, на други висяха връзки с червен пипер, който съхне, а трети по стените си имаха залепени големи кръгли животински фашкии, които тоже съхнеха.

Когато настъпеше летният сезон, селяните се стесняваха, за да могат да отделят една или две стаи, които ще дадат под наем на „гражданино“. Самите те през този сезон отиваха да спят било в плевнята, било на чардака, ако има такъв, или около огнището във входната средна стая, която служеше за нещо като перистил⁴⁸. Повечето от стаите бяха без дъсчен под, а само с набита земя. За такава стая се плащаше 14, 18 до 20 лева на месец. За стая с дъсчен под плащахме по 25 лева.

Поради липса на мобилировка летуването беше истинско преместване на домакинството. В уречения ден, когато ще заминем на село, още

47. Ахчийница – гостилница, от тур.-араб. ahchi „готвач“.

48. Перистил – ходник, предверие, от гр. peristylus „заобиколен с колонии“.

в ранни зори хазаинът, който ни е дал под наем стаята, ще дойде пред къщи с волската си кола, и ние започваме да товарим: кревати, дюшечи, юргани, маса, тенджери, чинии, вилици, сандък с бельо, куфари с дрехи и прочее и прочее. По ритлите на колата ще закачим половин дузина виенски столове и една-две дамаджани. Над целия този багаж ще се покачим ние децата със котката, кученцето, а до нас ще седне и прислужницата. Тогава нашият хазаин-шоп ще вдигне лежащите отстриани волове, ще ги намести с няколко „дий“ и „де, де“ по местата им и с остена ще ги подкани учтиво да тръгват. „Кривчо“ и „Сивчо“ с добродушните си очи поглеждат наляво и надясно, па опънат закоравелия си оголен врат и колата заскърца по пътя към леговището. По същия начин ставаше и връщането ни оттам.

Да кажем по няколко думи и за някои от тогавашните курорти.

Казах вече, че София свършваше при Руския паметник, Александровската болница и Пионерните казарми, които се построиха по-късно, към 1896 година. От пионерните казарми до бирената фабрика Павлово нямаше никаква постройка: отляво и отдясно на шосето имаше само ливади. Преди да доближите Павлово, в дясно ще видите тъй наречения топъл гьол, в който лежах биволи и биволици. Почвата беше мочурлива и едва можехме да доближим до гьола. Към 1898 г. се заговори, че някакъв си болен от ревматизъм се потапял в тоя гьол и че почувствувал облекчение. Други болни опитаха това лечебно средство и останаха доволни. Все пак имаше и хора, които считаха работата за скроена от заинтересовани, които искат да повдигнат цените на ливадите около гьола. По-късно обаче санитарната дирекция се заинтересува и след много проучвания и експертизи обяви тази вода и калта до нея за лечебни. Дълги години се изминаха, докато там се построиха бани. Около тях изникна голямо селище, което се нарече Овчата купел.

След бирената фабрика Павлово, за която говоря на друго място в тия си бележки, на ъгъла на шосето за Горна Баня имаше малко бюфетче. От другата страна на реката беше Баталовата воденица, отсетне превърнатата в мукавена фабрика. След воденицата пак ливади, няколко бостана и се стигаше до селото Княжево.

Княжево се е наричало Клисюра. В него е притежавал имоти много почитаният от местното население турчин Бали Ефенди. Бали Ефенди е бил много благодетелен и добър към българите. Той е принадлежал към сектата на миролюбивите (юруците). Починал в Княжево, и е погребан близо до сегашната църква. В негова чест селото се е наричало Бали Ефенди. След освобождението на България и в чест на първия

български княз Александър Батемберг, селото е било прекръстено Княжево.

От петдесет години насам селото се е много малко благоустроило, да не кажа, че то никак не се е благоустроило. И днес Княжево е такова, каквото си беше преди петдесет и шестдесет години. Банята, ако и ежегодно да лекува хиляди нервно болни, все си е още същата стара турска баня, която отвън изглежда на някаква барака, а вътре ѝ липсва и най-малкият комфорт. С изключение на общината и читалището и още на две-три гевгирени незначителни къщурки, в Княжево няма нищо ново. Схлупени малки къщички от двете страни на шосето, много бакалници, касапници, шекерджийници по цялото протежение на Владайското шосе, една вадичка, която влачи боклуците успоредно с тротоара, това е то Княжевото от преди петдесет години, такова е и днес. Аз съжалявам, че няма какво да разкривам на читателя за това почти столично предградие от старата епоха. И днес то е същото. По него време беше малко по-чисто и по-оживено благодарение на възпитаниците на Школата за запасни офицери.

В началото на селото беше Спиртната фабрика, която днес, изпокъртена, изглежда на някаква старина, ако и да е превърната в текстилна фабрика. По-горе от банята беше мелницата на 150-килограмовия Димитър Шишков, стопанин и на трамвая София-Княжево, а още по-горе преди Александровския мост, гдето доскоро беше салашът⁴⁹ „Земен Рай“, имаше малка бирария и склад на бира със съдържател някакъв чужденец. Чисти масички, студена бира, хубави закуски, една доста широка вада, която минаваше пред бирарията и се вливаше в княжевската река. Ето един декор, който привличаше софиянци. Всеки следобед пред бирарията имаше дълга опашка от файтони, които са довели софиянци тук на разхлада.

Горна Баня до освобождението на родината ни се наричаше Юкара Баня. Това село се намира северно от Княжево по първите височини на Люлин планина.

За това селище старите разказват следния анекдот: Софийският паша бил по тия места на лов. Кучето му (хрътка) било болно, но, след като се окъпало в горещия извор, оздравяло. Тогава, пашата, заинтригуван, освободил мнозина затворници, които пратил тук да покрият извора с каменен свод. След това пък го обградили със зид и така била построена първата баня, която със своите допълнителни пристройки

49. Салаш – дъсчена колиба, барака, от тур.

съществуваше до преди двадесет и пет години. Безспорно Горнобанската минерална вода е една от най-лековитите и най-приятни води в България. Нейната лековитост привличаше от стари времена болни да се лекуват. Банята беше стар турски модел с два басейна: малък и голям. През деня тя алтернативно ставаше ту женска ту мъжка. Ред години се експлоатираше от наемателя Асадур Баянджията, българин от арменски произход. Асадур имаше двама сина, единият от които Агоп Асадуров е още жив и днес минава за добър хоров певец. Сменяването на банята от мъжка на женска се известяваше чрез един голям звънец, който по-малкият син на Асадур биеше, разхождайки се из селото. Вън от банята имаше дълго и дълбоко корито с три чучура, от които течеше гореща вода. Тук селянки и гражданки идваха да се перат, а понякога гледате, че са заголили някое дете и набързо го изкъпват на тия чучури. Селото не беше голямо и бързо се обхождаше. Сто и петдесет селски къщурки около църквата и пътя, който слизаше към гарата. Единствената механа беше срещу банята и се държеше от бай Цветан Вучков, дългогодишен кмет на селото и удостоен при един режим с депутатско кресло.

Тази рътлина беше съвършено гола, по нея нямаше никаква растителност освен по някоя дива слива тук-таме из дворищата. Затова през горещите дни тук топлината ставаше нетърпима.

Удобства липсваха. Летовниците се настаняваха из селските къщи със своята мобилировка, дори храната се носеше от София. Никакви вили, никакви солидни постройки не се виждаха. Единствена беше къщата на Душко Кесяков, паянтова постройка с голям двор и градина, и къщата на Шишеджиев. До пътя, който криви за към гората, имаше паянтова едноетажна барака от пет-шест стаи наредени в един ред. Една от стаите беше кафененце. Пред стаите имаше сайвант с дъсчен под. На тоя сайвант имаше няколко маси, на които скучаещите летовници от сутрин до вечер играеха табла.

Понеже нямаше други забави, летовниците уреждаха чести екскурзии към Люлин, където имаше залесени кътове, най-вече до манастира „Св. Кирил и Методи“, наричан тогава „Св. Крал“.

Горна Бяна е регистрирала първата ж.п. катастрофа по българските държавни железници още през първите месеци след откриването на тая линия. Идешият откъм Перник влак не можал да се задържи на Владайската гара и, понеже стръмнината оттам към Горна Бяна е твърде голяма, влакът слиза с голяма бързина в гарата и се сблъсква с друг влак. Имаше неколцина убити и ранени. Като виновен за тая катастрофа арестуваха и съдиха инженер Петров (брат на ген. Рачо Петров).

Днес Горна Баня естествено има друг вид. Държавата построи тук модерна баня. Построиха се множество красиви вили, откриха се хотели, ресторанти и питейни заведения и селото все някак повечко заприлича на курорт.

Банкя. Тук преди 150 години е бил чифликът на Решид Бей, около който постепенно се е образувало селото. И това селце, въпреки минералната си вода, имаше мизерен вид. Като по-отдалечено от София то се и по-малко посещаваше, но природата му беше по-красива. Новите бани не бяха още построени и басейните бяха покрити от една привременна постройка правена без вкус, не даже турска. До банята имаше една площ с лековита кал. В нея болни от ревматизъм лежаха заровени и така покрити с кал, че не можеха да се видят. Ще познаете, че някъде има зарит човек само по разтворения над главата му чадър, който го предпазва от слънцето. Зад банята започваше стръмнина, покрита с ниска, но сенчеста горичка. Единствена солидна постройка по него време беше вилата на капитан Паница – нещастна жертва на княз Фердинанд. Тази вила отсетне стана притежание на бившия министър на финансите, сега покойник, М. Тенев. Вилата доминираше на височината на банята и беше построена в швейцарски стил, заобиколена с дълбок парк.

Днес Банкя има нова баня с парк, множество вили и даже кооперации.

Панчарево. Изглежда, че това селище е много старо. На една от височините над банята има развалини от стари римски казарми. Това място селяните наричат Градището. Отреща са развалините на крепостта Урвич. По всичко може да се заключи, че тези две крепости са защитавали дефилето, което води към Самоков. Много развалини от стари римски стени, басейни за бани и откриването на един женски череп с корона ни уверяват, че тук е имало голямо римско военно селище. Самата баня е построена върху основите на римската баня, а водата е каптирана в горичката зад банята.

И все пак селото преди петдесет години беше изоставено и мизерствуваше. Самоковският път минаваше по отсрещния бряг на Искъра, а от Горубляне до банята имаше един междуселски примитивен път. За да се отиде от банята до селото, трябваше да се пресече една малка горичка, през която минаваше криволичеща козя пътека. Самото село беше разположено на височината около днешната му черквичка, значи отстоеше на около два километра и повече от банята. Трудно беше за летовниците да идват от такова далечно разстояние, за да се къпят. Самите селяни бяха много бедни и обикновената им храна беше „джагалицата“

– чорба, сварена от кисели диви сливи, които те наричат джагали.

Но ето че се започна строежът на юзината за столичното електрическо осветление в Батил – недалеч от Панчарево и селяните намериха по-добри условия за живот било чрез работа, било чрез продажба на своите продукти.

През 1900 година някой си Попов дойде и построи до самата баня един двуетажен доста приветлив хотел с ресторант в долния етаж и хубава градина от пред. Малко след него старият капелмайстор Визнер построи голяма сграда с много стаи от другата страна на банята. Неговият пример се последва от Кабакчиев, запасен офицер, и от генерал Диков, след което селото бързо заслужи от височината, за да се съедини с банята. Сега вече летовниците можеха да си намерят удобни жилища и техният брой се увеличи. В скоро време горичката, която делеше банята от селото, се изсече и се изпълни с малки вили. В една от тях дълго време живееше Янко Сакъзов, който обичаше Панчарево и уединените разходки в горичката.

С прокарането на Самоковското шосе от левия бряг на Искъра и след павирането му Панчарево взема друг вид. Изникнаха много модерни вили: тая на генерал Рясков, на Хлебаров, на Елисей Петков, на Сирманов, на Д-р Нешов, на Моллов и пр. Кокетната и оригинална по строеж община послужи за звено между старото село и новопостроените вили. А днес и в старото село има нови и хубави сгради, които надминават по хубост тия около банята. И като че ли Панчарево става тясно, та вилите почват да се катерят по височините, които обкръжават курорта.

Пред общината има една стара чешма. Зад чешмата е големият вековен чинар, известен под името Рияльник. До него е имало каменен кръст. На това място са ставали религиозните церемонии и курбани.

От старите люде на Панчарево ще спомена за Георги бакалина. Неговата бакалница беше срещу общината. След смъртта си Георги оставя като наследник брата си Филип Николов. Филип Николов е студент по теософия в Петроград и е културен мъж. Той напуска семинарията и се връща в Панчарево, гдето става кръчмар в дюкяна на брата си. Кръчмарството не пречи на бай Филип да бъде и издател. Той е написал теми по литература, съчинение, което е претърпяло няколко издания.

По улицата ще срещнете дядо Стоян Шишкавия, чието благоутробие виси като чувал отпреде му. В устата му вечно е закачена лулата му, лицето му е засмяно. Сам той е винаги готов на шеги. Това е бившият изборен кмет на Панчарево.

Днес панчаревци не познават мизерията. Когато влезете в някоя

селска къща, ще видите дървено легло покрито с черга, до него гардероб, а над гардероба малко радио, което предава новините от целия свят.

Жалко е, че и до днес постройката на банята тук е все още същата – старата, тая от преди петдесет години, слабо поправена, неприветлива, неудобна и нехигиенична. А минералният извор на Панчарево и като целебност, и като температура заслужава една хубава модерна сграда.

Около София са още селата Бояна, Драгалевци, Владая, Горубляне, Враждебна и голям брой манастири.

Хубава е София, богата е нейната природа и прелестни са нейните околности, но короната ѝ зиме и лете си остава величествената Витоша.

Един несполучлив опит на кореняците да се организират

По много стара традиция срещу заговезни кореняците палеха из мегданлъците големи огньове. Имаше съревнование между махалите, коя да запали по-голям огън. Два месеца по-рано младежите от всяка махала почваха да събират и трупат слама, сено и приготвяваха една или две големи купи, които трябваше да подпалят на заговезни. Младежите от съседните махали издебваха сгоден момент, за да откраднат някоя такава купа или част от нея, едно за да увеличат своята и второ, да намалят купата на своите съседи.

Махаленци поставяха постови пазачи на тия купи, но съседите настъпваха и с бой я заграбваха. По тази причина между младежите от две съседни махали ставаха истински битки. Едните настъпваха с тояги, геги и с прашкохвъргачки, с които хвърляха много умело камъни. Всяка битка завършваше със счупване на няколко глави. Защитниците се биеха със същите средства и геройски защитаваха своите купи от слама. Най-много битки ставаха между Башчешменци и Черноджамийци. Черноджамийци се водеха от Бабата, а башчешменци от Кърлето, Макюш и Старото.

През 1935 година по инициативата на 84 души стари софиянци, участвували в тия битки, повечето от които днес са генерали, полковници, адвокати, художници, един политически лидер, един поет, неколцина лекари, правят опит да се съберат, да се видят и организират в кореняшка група. Пред очите ми е печатната покана с техните имена и следния

Протокол № 3

Днес 30 март 1932 год. софийските младежи полувековници – бивши жители на Драз махала, Алигина махала, Буката, Банишора, Баш чешма, Кафене Баши и пр. и редовни посетители на Герена, Вайсовата воденица, Кюлуците, Курубаглар и пр., като взехме пред вид, че животът особено при днешните тежки времена е сравнително кратък и че веднъж се само тука живее, решихме да възобновим силите си и да си спомним за юношеството си, като се съберем на чашка винце и печено балканско сугаре в

Княжево, на 20 май т. година в 4 часа сл. пладне, в локала на бирарията „Земен Рай“ при 10-ия километър, край реката.

Само по такъв начин нам ще се даде възможност да се видим и покажем, че наистина сме съвременници на едновременните славни голиятски битки предвождани от незабравимите герои Манол Караманов, Янко Криво, Павел Гърчето, Бояната, Джадията и пр.

Прочее, на това мило тържество, единствена по рода си среща, поканвате се, като бивш другар съкласник, съвременник и участвуващ в ония борби с прашкохвъргачки, да присъствувате без колебание и отказ, в гореозначения ден, час и място, а за приготвяне на менюто е необходимо да внесете при срещата сумата 40 лева.

За подробности: Борис Мандушев

Княжево, телефон № 9

Не вярвам тая среща да е оставила други следи освен спомена от нея и от гуляя. Казах вече, коренякът е много оригинален в живота си.

КРАЙ

© 1947 Георги Каназирски-Верин

Източник: <http://bezmonitor.com>
Сканиране, разпознаване и редакция: Сашо

Публикация:

Георги Каназирски-Верин
София преди 50 години

Издателство „Българска книга“

София, ул. „Росица“ 12
Януари 1947

Печатница Захарий В. Попов, София
Предговор от Минко Генов
Рисунките са от А. Божинов

(Преди няколко години издателство „Весела Люцканова“ прави ново издание, като променят заглавието на „София преди 100 години“. В книгата не е отбелязана нито година на издаване, нито издателски номер.)

Забележка: Поставил съм някои разяснения за значението на думи, които ми се струват поостарели и неясни. Но за някои от тях нищо не можах да намеря... Който може да помага, да ми се обади ([eto\(pri\)applet-bg.com](mailto:eto(pri)applet-bg.com)). Сашо.

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://purl.org/NET/mylib/text/2899>]